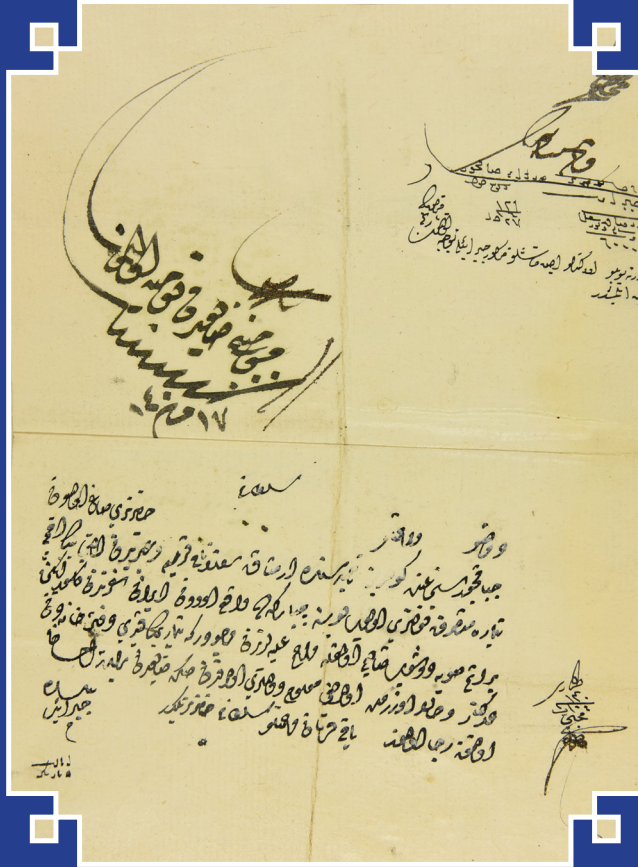

BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF BINGOL STUDIES

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bingöl University
The Journal of Bingöl Studies

Cilt/Volume: 8 Sayı/Issue: 1

GÜZ 2021

Onursal Editör / Honorary Editor
Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK

Editörler / Editors
Doç. Dr. Ömer TOKUŞ
Doç. Dr. İsmail NARİN
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER

Dil Editörleri / Language Editors
Dr. Öğr. Üyesi Çilem AYDOĞDU (İngilizce)
Arş. Gör. Dr. Mehmet GÜL (Türkçe)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor
Dr. Nimetullah KORKUT

Tanıtım ve Halkla İlişkiler Müdürü / Advertising and Public Relations Manager
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. James Howard-Johnston Oxford University, Amerika/USA
Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ Harran Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA Balashak Academy Karaganda, Kazakistan/Kazakhstan
Prof. Dr. Arshi KHAN Aligarh Muslim Universty, Hindistan/India
Prof. Dr. Mehmet BARCA Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA University of Structural Engineering and Architecture (VSU),
Bulgaristan/Bulgaria
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ Harran Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Iryna BURLAKOVA National Aviation University, Ukrayna/Ukraine
Prof. Dr. Abdullah BAYRAM Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Hamza ALTIN Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Abdullah DUMAN Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. İrade MEMMEDLİ Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan/Azerbaijan
Doç. Dr. Cavid QASIMOV Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ Tebriz Payame Noor University, İran/Iran
Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ömer TOKUŞ Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. İsmail NARİN Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Alexander AKOPYAN Institute of Oriental Studies, Rusya/Russia
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Doç. Dr. Ahat SALİHOV Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Dr. Firuz FEVZİ Kabul University, Afganistan/Afghanistan
Doç. Dr. Oleksandr SEREDA National Academy of Sciences of Ukraine, Ukrayna/Ukraine
Dr. Ilirjana Kaceli (Demirlika) University of Tirana, Arnavutluk/Albania
Doç. Dr. Celaleddin MİRZOYEV Termez State University, Özbekistan/Uzbekistan
Doç. Dr. Kayrat BELEK Manas Üniversitesi, Kırgızistan/Kyrgyzstan
Dr. Valentyna LAGODZINSKA G.S. Kostyuk Institute of Psychology, Ukrayna/Ukraine
Dr. Victor IGNA 1 Decembrie 1918 University, Romanya/Romania
Prof. Dr. Qasım HACIYEV Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan/Azerbajan
Abderrahmane AIT YAHYA University Hospital Mohammed VI, Fas/Morocco
Prof. Dr. Hüseyin HANSU İstanbul Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Sahip BEROJE Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Nusrettin BOLELİ Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Metin YİĞİT Dicle Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Ramazan SOLMAZ Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Fevzi HANSU Siirt Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Üyesi Ahmet KAYINTU Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Vedat AVCI Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN Dicle Üniversitesi, Türkiye/Turkey

Bingöl Araştırmaları Dergisi, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

The Journal of Bingol Studies is an international refereed journal which is published twice a year.

Scientific and legal responsibility of the articles belongs to their authors

Bingöl Araştırmaları Dergisi, **SOBİAD**, **İdealonline**, **Google Scholar**, **İSAM**, **BASE**, **Scientific Indexing Services**, **Academic Resource Index (ResearchBib)** veri tabanları tarafından taranmaktadır.

The Journal of Bingol Studies is abstracted and indexed by this indexes: **SOBİAD**, **İdealonline**, **Google Scholar**, **İSAM**, **BASE**, **Scientific Indexing Services**, **Academic Resource Index (ResearchBib)**.

Bu dergi, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, BİNDAY ve Bingöl Belediye Başkanlığının desteğiyle yayımlanmaktadır.

Sayı Hakemleri / Referee Board Of This Issue

Prof. Dr. Dündar ALİKILIÇ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz IRMAK	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed KÖSE	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Cavid QASIMOV	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ER	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ELALTUNTAŞ	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru ÇOBAN	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ÖZKANDAŞ	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TAN	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Asuman KARABULUT	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahir KARACAR	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferit YÜCEBAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çilem AYDOĞDU	Bingöl Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Ahmet KESMEZ	Bingöl Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Farız YILDIRIM	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAYA	Bingöl Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Yavuz Selim ÇELOĞLU	Bingöl Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Sedat KANAT	Bingöl Üniversitesi

ISSN: 1309-369X

e-ISSN: 2757-8070

Dizgi ve İçdüzen: Ankara Dizgi Evi

Baskı: Ankamat Mat. San. Ltd. Şti.

Basım: GÜZ 2021

e-posta: bingolarastirmalari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Sidar KORKUTATA-Halit Buluthan ÇETİNTAŞ SAĞLIK KURUMLARINDA BELGE YÖNETİMİ	7
Mehmet Emin BARS FOLKLORİZM, FAKELORE, İCAT EDİLMİŞ GELENEK VE REKLAM	27
Şebnem OĞUZ UZUNER 1923 - 1945 YILLARI ARASINDA GERÇEKLEŞEN DIŞ GÖÇLER	51
Galip BAYEZİT SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE İLİŞKİN TUTUMLARININ SOSYOKÜLTÜREL FAKTÖRLER AÇISINDAN İNCELENMESİ (BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)	67
Serkan ŞENEL-Abdullah EKİNCİ 19. YÜZYIL OSMANLI İSTANBUL'UNDA SOKAK: YAPI VE DEĞİŞİM	101
Mehmet GÜL NURETTİN DURMAN'IN ŞİİRLERİNDE HÜZÜN	119
Abdulaziz KARDAŞ CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRAHOMLA MÜCADELE: SİİRT ÖRNEĞİ	137
Güllü ERMİŞ THE CLASH OF THE EAST AND WEST IN MARYAM JAMEELAH'S AHMAD KHALIL: THE STORY OF A PALESTINIAN REFUGEE	155
Ahmet ÇAPARLAR "YEDEK SUBAY ÖĞRETMEN" UYGULAMASINDA AHMET SAY VE GÖRİZ KÖYÜ/BİNGÖL ÖRNEĞİ (1960-63)	199

SAĞLIK KURUMLARINDA BELGE YÖNETİMİ*

Sidar KORKUTATA**
Halit Buluthan ÇETİNTAŞ***

Özet

Mevcut araştırmanın amacı Türkiye’de iş yoğunluğu bakımından en büyük kurumlardan biri olan Sağlık Bakanlığı’na bağlı kuruluşlarda belge yönetim faaliyetlerini; belgelerin üretimi, kullanımı, paylaşımı, arşivlenmesi ve imha durumunun nasıl yapıldığını saptamaktır. Özelde (tıbbi dokümanların) nasıl yönetildiklerini tespit etmektir. Araştırmanın örneklemini Bingöl il merkezinde bulunan sağlık hizmeti sunan 8 farklı kurumda, belge ve arşiv faaliyetlerini yürüten personeller (n:380) oluşturmaktadır. Ancak araştırmaya katılmak gönüllülük esasına dayandığından 202 kişiye anket uygulanabilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgularla durum analizi yapılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde; Tanımlayıcı İstatistik Yöntemleri’nden sıklık (frekans) ve yüzdeler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; katılımcıların büyük çoğunluğunun Belge yönetimine yönelik herhangi bir eğitim almadıkları, buna rağmen belge yönetim faaliyetlerine yönelik önemli sorumluluklarının olduğu tespit edilmiştir. Fiziksel ortamdaki belgelerde, özellikle (bürolarda) dosyalanan belgelerde bir bütünlük olmadığı; farklı birimlerde farklı dosyalama sistemlerinin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu farklı sistemlerden dolayı, özellikle ileriki zamanlarda belgelerin arşivlere devrinden sonra, düzen bütünlüğü ve belgelere hızlı erişim bakımından problemlerin yaşanabileceğini göstermektedir. Ayrıca kurum arşivlerinde olması gereken fiziksel özellikler yönünden eksiklikler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada tespit edilen sorunlara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Belge Yönetimi, Sağlık Hizmetleri, Sağlık Hizmeti Sunan Kuruluşlar, Sağlık Kurumlarında Belge Yönetimi*

* Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi Belge Yönetimi Anabilim Dalı’nda Doç. Dr. Halit Buluthan Çetintaş danışmanlığında hazırlanan “Sağlık Kurumlarında Belge Yönetimi” isimli Yüksek Lisans Tezi’nden hazırlanmıştır.

** Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, skurkuta-ta@bingol.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3012-447X

*** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, buluthancetintas@atauni.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1734-5174

(Makale Gönderim Tarihi: 09.07.2021-Makale Kabul Tarihi: 09.12.2021)

DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.968705>

RECORDS MANAGEMENT IN HEALTH INSTITUTIONS

Abstract

The aim of the current research is to cover the document management activities in the institutions affiliated to the Ministry of Health, which is one of the largest institutions in terms of workload in Turkey; is to determine how the production, use, sharing, archiving and destruction of documents are done. In particular, it is to determine how (medical documents) are managed. The sample of the research consists of personnel (n:380) who carry out document and archive activities in 8 different institutions providing health services in the city center of Bingöl. However, since participating in the research was on a voluntary basis, a questionnaire could be administered to 202 people. A situation analysis was made with the findings obtained as a result of the research. In the evaluation of the data; Frequency (frequency) and percentiles from Descriptive Statistics Methods were used. According to the results obtained; It has been determined that the majority of the participants have not received any training on document management, yet they have important responsibilities for document management activities. There is no integrity in the documents in the physical environment, especially in the documents filed (in the offices); It has been concluded that different filing systems are used in different units. It shows that due to these different systems, problems may be experienced in terms of order integrity and rapid access to documents, especially after the transfer of documents to archives in the future. In addition, it has been concluded that there are deficiencies in terms of physical properties that should be in the archives of the institution. Suggestions were made for the problems identified in this study.

Keywords: *Document Management, Health Service, Organizations Providing Health Care, Document Management in Health Institutions*

Giriş

Kurum ve kuruluşlarda yürütülmekte olan işlemlerin resmî yönü belgelere dayanmaktadır. Çoğalan ve çeşitli hale gelen hizmetler ile beraber, yığın hale gelen belgeler ile uğraşmak belge faaliyetlerine yönelik çeşitli çalışmalar yapılmasını gerektirmektedir. Organizasyonlarda belge yönetimi faaliyetleri, önemli kurumsal hedeflere yönelik hizmetler sunan ve sürecin yönetimini gerekli kılan yaklaşımlar ve uygulamalar bütünüdür. Kurumsal gerekliliklerin yerine getirilmesi için belgelerin üretilmeleri, dosyalanmaları, depolanmaları, düzenlenmeleri, kullanılmaları, zamanında değerlendirilmeleri ve ayıklama-imha sürecinden geçerek arşivlenmeleri gerekmektedir. Bu bahsedilen tüm süreç kurum ve kuruluşlarda bir modele dayalı olarak sistematize edilmiş bir yaklaşım açısı gerektirmektedir (Özdemirci, 2009).

Sağlık kurumları, verdikleri hizmet bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bu hizmetler koruyucu sağlık hizmetleri, tedavi edici sağlık hizmetleri,

rehabilite edici ve sağlığı geliştirici hizmetler olarak türlere ayrılmaktadır (Tengilimoğlu, Akbolat ve Işık, 2015). Bu karmaşık sağlık yapısından dolayı, çok farklı türden belgelere ve dokümanlara ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle sağlık kurumlarında kullanılan veri toplama bildirim formları, sağlık ulusal politikasının temel belirleyicilerindedir; ayrıca hasta dosyasındaki formlar kişi ve toplum sağlığını direk olarak etkilemektedir. Bu önemlerinden dolayı sağlık kurumlarında belge yönetimi faaliyetlerinin profesyonel bir biçimde yapılması gerekmektedir.

Bu araştırmanın amacı 4 aşamadan oluşmaktadır:

- Sağlık kurumlarında belgelerin ve arşivlerin nasıl yönetildiklerini incelemek,
- Konu ile ilgili mevcut sorunları tespit etmek,
- Çalışanlara yönelik belge yönetiminin önemi hakkında farkındalık yaratmak,
- Belge güvenliği ve arşivler konusunda alınan önlemleri tespit etmek, sorunların çözümüne yönelik öneriler ortaya koymaktır.

1. Belge Yönetimi

Belge, üstünde bulunulan kayıt gereçlerinin türlerine ve özelliklerine bakılmaksızın, herhangi bir kurum veya kuruluşun yaptığı faaliyetler sırasında ürettikleri veya dış çevreden sağladıkları ve kullandıkları, kayıt altına alınmış her türden yazılı, basılı veya gömülü olan bilgiyi ifade etmektedir (Oda-baş, 2009: 109).

Kurum ve kuruluşlar, temel görevlerini yerine getirirken, yasal olan sorumluluklarını da aksatmamaları gerekmektedir. Örgütsel iş veya işlemlerin yasalar gz önüne alınarak yapılması yönetimsel bir bakış açısı gerektirmektedir. Yönetimsel bakış açısının kurum içerisinde veya kurum dışında gerçekleştirilebilmesi için sağlam bir iletişim ve iletişim araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Belgeler bu sürecin en önemli halkasını oluşturan araçlardır. Belgelerin yasal olarak kanıt olma özellikleri, kurumsal aktiviteleri doğru bir biçimde yansıtmaları, kurum veya kurumun yaptığı işlemler hakkında güvenilir bilgi sağlamaları, birbiriyle ilgili yerler arası iletişimi gerçekleştirmek gibi görevleri vardır (şentürk, 2008: 54).

Belge yönetiminin ise çeşitli tanımları bulunmaktadır. Belge yönetimi, kurum ve kuruluşların faaliyetleri sonucu üretilen tüm belgeleri, üretim aşamasından itibaren ele alarak, belirlenmiş ölçütler çerçevesinde değer-

lendirmek, düzenlemek, ayıklamak, istenildiğinde hizmete sunmak ve gerçekleştirilen uygulama ve teoriler bütünüdür (Karakaş, Rukancı ve Anameriç, 2009: 9).

Belge yönetim sistemi, örgütlerde çeşitli hedefleri gerçekleştirmek için kullanılmaktadır. Bunlar; karar vermek, yasal destek ve doküman sağlamak, kırtasiyeciliği önlemek, maliyeti azaltmak, yeni belgelerin oluşumuna referans olmak, belgelerin kontrol edilebilmesi için sistematik yaklaşım sağlamak, kurumsal verimliliğin artmasında değerli dosyaları korumak, gereksiz belgelerin üretilmesini önlemek, kurum veya kuruluşun bilgi gereksinimini karşılamak, tarihsel araştırmalara kaynak teşkil etmek, kurumun tarihini korumak ve arşivsel işlemlere nitelik kazandırmaktır (Özdemirci, 1999: 105).

Tıp ve sağlıkla ilgili bilgi ve belge yönetimi ise; hastaların tedavi edilmesi ve bakımlarına yönelik amaçlara ulaşabilmek için sahip oldukları tüm enformasyon varlıklarını sistemsel bir şekilde belirlemek, elde etmek, düzenlemek, geliştirmek, erişilebilir kılmak, yayımlamak, paylaşmak, kullanmak veya uygulanmasını, bütünlüklü bir yaklaşım açısıyla sağlayan süreçler bütünüdür (Alkan, 2003: 131).

2. Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Kurumları

Sağlık kavramı, Dünya Sağlık Örgütü tarafından “*Yalnızca hastalık ya da sakatlığın bulunmaması değil, aynı zamanda bedensel, ruhsal ve sosyal olarak tam bir iyilik hali*” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamaya göre sağlık birçok boyuttan oluşan bir kavramdır ve birbirleriyle ilişkili olan çok sayıda etken sağlığı doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir (Kavuncubaşı ve Yıldırım 2010: 18).

Sağlık hizmetleri ise; bugünkü mevcut anlayışa göre koruyucu hizmetler, tedavi edici hizmetler, rehabilite edici hizmetler ve sağlığı geliştirici hizmetler olmak üzere dört temel türde ele alınmaktadır. Başka bir ifadeyle, sağlık hizmetlerini sunanlar öncelikli olarak, sağlıklı insanların hep sağlıklı yaşam sürmelerini isterler ve bunun için ne gerekiyorsa yaparlar. Koruyucu sağlık hizmetleri, kişinin sağlığına gelebilecek tehlikeleri önleme çabası veya çevreyi olumsuz etkileyebilecek, aynı yerde yaşayan belirli bir toplumu veya bütün toplumu kapsayabilecek genişlikte hastalıkları önleme çabası şeklindedir. Tedavi edici sağlık hizmetleri ise, sağlık durumu bozulmuş kişileri tekrardan sağlıklı bir hale getirmek için yapılan tüm çalışmalardır (Hayran ve Sur’dan akt. Tengilimoğlu ve Köksal, 2013: 70).

3. Sağlık Hizmetlerinin Sunumu

Türkiye’de sağlık hizmetleri sunumunu, kamu kurum ve kuruluşları ile özel sağlık kuruluşları üstlenmektedir. Sağlık Bakanlığı en büyük kamu hizmet sunucusudur. Ayrıca Sağlık Bakanlığı, 1. ve 2. basamak sağlık hizmetinin temel tedarikçisidir. Koruyucu sağlık hizmetlerinin de tek tedarikçisidir. Sağlık Bakanlığı birinci basamak, ikinci basamak, üçüncü basamak yataklı sağlık hizmetleri ve ayakta tedavi veren tedavi kurumlarıyla çok kapsamlı bir hizmet üretmektedir. Sağlık Bakanlığının dışında sağlık hizmeti sunan üniversite hastaneleri de önemli sağlık hizmeti sunan yerler arasındadır. Üniversite hastaneleri 65 hastane ve 35.150 hasta yatağı olmak üzere geniş bir sağlık hizmeti üretim kapasitesine sahiptir. Bu iki ana sağlık hizmeti sunucusuna ek olarak Millî Savunma Bakanlığı, belediyeler ve kamuya bağlı vakıf hastaneleri de katıldığında, Türkiye’de hastanelerin % 63’52’i ve hastanelerdeki yatakların %81,1’i ile kamuya ait sağlık kurum ve kuruluşlarınca sunulmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşlarınca bu kapsamda sağlık hizmetinin üretilmesine özel sektör de hem ayakta tedavi hizmeti hem de yataklı tedavi hizmetleri vererek katılmaktadır (Tengilimoğlu, Akbolat ve Işık, 2015: 166).

3.1. Yataksız Sağlık Kurumları

3.1.1. Sağlık Evi

Sağlık evleri, sağlık ocaklarına bağlı olarak çok yönlü hizmet sunan kuruluşlardır. Sağlık evlerindeki en önemli görevler, ana ve çocuk sağlığı hizmetleri ile toplumsal temizlik, kişisel temizlik, ekonomik ve uygun beslenme biçimi, kadınlara yönelik annelik ve ev kadınlığı konularında eğitimler, aşı uygulamaları, ölümlerin tespit edilmesi, doğumların ve göçlerin saptanması ve izlenmesidir. Sağlık evlerinde sadece ebe ya da ebe-hemşire çalışmaktadır; başka personeller bulunmaz. Sağlık Bakanlığı planlama ölçütlerine göre kırsal yerlerde, coğrafi koşullar ve yol durumu göz önünde bulundurularak 1.500 nüfuslu yer için bir Sağlık Evi’nin yapılması gerekmektedir (Kavuncubaşı ve Yıldırım 2010: 47).

3.1.2. Sağlık Ocağı

Sosyal bir devlet olmanın gerekliliği olarak, özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan bölgelerde; önceden belirlenmiş olan bir yer ve insan topluluğuna koruyucu sağlık hizmetleri ve birinci basamak sağlık hizmetlerini eşgüdümlü olarak sunma hedefiyle oluşturulmuş olan sağlık kuruluşlarıdır. Sağlık ocaklarında bulunan personel ve ekipman, hastanelerde olduğu ka-

dar değildir. Sağlık ocakları birinci basamak sağlık hizmeti vermesi amacıyla 1961 tarihinde 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanunu ile tanımı ve kapsamı belirlenmiş olan kuruluşlardır. Çok kalabalık olmayan (5.000-10.000) seyrek nüfusa sahip bölgelerde, ücretsiz olarak ve kademeli bir biçimde sevk sistemi anlayışıyla çalışmak için oluşturulmuş sağlık kuruluşlarıdır (Ateş, 2013: 10).

3.1.3. Aile Hekimliği ve Aile Sağlığı Merkezi

Aile sağlığı merkezleri kalite standartlarına göre tasarlanmış olup, yerine getireceği hizmetlere göre yeterli oda ve tehezata sahip olan, aile hekimleri ve aile sağlığı personellerinin hizmet sundukları sağlık kuruluşudurlar (Ateş, 2013 :3).

Kişilere ve ailelere sürekli olarak ve çok yönlü bir biçimde sağlık hizmetleri sunan, kliniksel ve davranışsal bilimlerle iç içe geçmiş faaliyetler sergileyen, tüm yaş gruplarını ve cinsiyetleri, bütün sistemleri ve hastalıkları kapsayan uzmanlık alanı olarak tanımlanmaktadır. (Bilgel, 2006 : akt. Ateş, 2013 :12)

3.1.4. Toplum Sağlığı Merkezi

Toplum Sağlığı Merkezi'nin görevleri, bölgesinde yaşamakta olan kişilerin öncelikli olarak sağlık durumlarını geliştirmek ve korumaktır. Sağlık durumlarıyla ilgili riskleri tespit etmek, bu sorunların giderilmesine yönelik planlamalar yapmak, planların uygulanmasını sağlamaktır. Koruyucu, tedavi edici ve rehabilite edici sağlık hizmetlerinin sevk ve idarelerini gerçekleştirmek. Sağlık hizmetlerinin etkin bir biçimde sunulmasını takip etmek, değerlendirmeler yapmak ve desteklemektir. Kendi bölgesinde bulunan sağlık kuruluşları ve diğer kurum ya da kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamaktır (Kavuncubaşı ve Yıldırım 2010: 55).

3.1.5. Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezleri (AÇ-SAP)

AÇSAP'lar sağlık hizmetine duyulmakta olan ihtiyaçlar yönünden toplumda öncelikli olan kesimleri oluşturan kadınlar, annelerin ve çocukların sağlık düzeylerini yükseltmek, üreme hizmetlerinin bütünlüğü içerisinde aile planlaması hizmetlerini, ailelere birinci basamakta verilen sağlık hizmetlerinin ilkeleriyle uyumlu olacak biçimde sunmak üzerine oluşturulmuş olan sağlık örgütleridir (Ateş, 2013: 11).

3.1.6. Verem Savaş Dispanseri

Sağlık Bakanlığınca gerek görülen yerlerde verem savaşı dispanserleri kurulmaktadır. Verem Savaş dispanserlerinde tüberküloz hastalığının teşhisi, tedavi edilmesi ve hasta takibinin yapılması ayrıca bağışıklama hizmetleri ücretsiz sunulmaktadır (Tengilimoğlu, Akbolat ve Işık, 2015 :173).

3.1.7. Sıtma Savaş Dispanseri

Sıtma Savaş Dispanserlerinin görevleri; Sıtma hastalığının bulaşım ve yayılım nedenlerini tespit etmek; bunun için sörveyans hizmetlerini gerçekleştirmektir. Epidemiyolojik araştırmalar yaparak enfeksiyonun kaynağını tespit etmek, bulaşım yolunu belirlemek; ilgili kuruluşlarla işbirliği yapmak ve enfeksiyon bulaşım yolunun kırılmasını, kaynakların yok edilmesini sağlamaktır. İlde tespit edilen sıtma vakalarının bildirimlerini zamanında yapmak. Sıtma vektörü ile mücadele etmek için vektörün ürettiği yerleri belirleme, gerek görüldüğünde kimyasal, biyolojik ve mekanik yöntemlerle mücadele etme, sonuçları izleme ve değerlendirmeleri yapmaktır. Bu konu ile ilgili resmî veya özel kuruluşlarla işbirliği gerçekleştirmektir (Kavuncubaşı ve Yıldırım 2010: 52).

3.1.8. Deri ve Tenasül Hastalıkları Dispanseri

Deri ve tenasül hastalıkları dispanserleri; cinsel yolla bulaşan hastalıkların önlenmesi ile ilgili çalışmalarını yürütmektedir. Dispanserden sağlık hizmeti almak için başvuran hastaların, muayenelerini ve ayaktan tedavilerini yapmak, erken tanıyı koymak için gerekleri laboratuvar tetkiklerini yapmak, hastaların korunmalarına dönük eğitim hizmetlerini yürütmek, hedef gruplarını tespit ederek onlara yönelik konferanslar, toplantılar ve seminerler düzenlemektir (Kavuncubaşı ve Yıldırım 2010: 53).

3.2. Yataklı Sağlık Kurumları

3.2.1. İlçe/Belde Hastaneleri

Bünyesinde 112 acil sağlık hizmetleri bulunduran, doğum yaptırma hizmetleri, ayakta tıbbi müdahale ve yatırarak tıbbi müdahalede bulunma, muayene etme ve tedavi yapma hizmetleriyle koruyucu sağlık hizmetlerini bütünlendirmektedir. İleri tetkik ve tedavi gerektiren hallerde hastaları biraz daha iyileştirerek uygun bir biçimde sevklerinin yapıldığı sağlık kurumlarıdır (Ağırbaş, 2016: 16-17).

3.2.2. Gün Hastaneleri

Birçok dalda, günü birlik veya ayakta muayene yaparak, hastalara teşhis koyan, tıbbi bakım hizmeti sunan yerlerdir. Minimum 5 adet gözlem yatağı olan, 24 saat sağlık hizmeti veren, herhangi bir hastanenin bünyesinde veya herhangi bir hastaneyle işbirliği içerisinde olma koşuluyla kurulan sağlık kurumlarıdır (Tengilimoğlu, Akbolat ve Işık, 2015: 197).

3.2.3. Genel Hastaneler

Her türden acil vakalarla birlikte yaş ve cinsiyet bakımından herhangi bir fark gözetmeden bünyesinde mevcut olan uzmanlık dalları ile alakalı olarak hastaların kabul gördüğü, hastaları ayaktan veya yatırarak muayenelerinin ve tedavilerinin yapılmış olduğu en az 50 yataklı sağlık kurumlarıdır (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2010: 117).

3.2.4. Özel Dal Hastaneleri

Belirli bir yaş veya cinsten olan hastalara veya herhangi bir organa veya organ grubundaki hastaların müşahade altında tutuldukları, muayene edildikleri, teşhis konulan, tedavi ve rehabilite hizmetlerini sunan sağlık kurumlarıdır (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2010: 117).

3.2.5. Eğitim ve Araştırma Hastaneleri

Öğretim, eğitim ve araştırmalar yapılan uzman ve yan dal uzmanlarının yetiştirildikleri genel dal ve özel dal sağlık kurumlarıdır (Ağırbaş, 2016: 17).

3. Sağlık Kurumlarında Belge Yönetimi

Sağlık kurumlarında yapılan iş ve işlemler yoğun ve çok çeşitli olduğundan dolayı, gün içerisinde yığınla ve farklı formatlarda belgeler üretilmektedir. Günlük iş ve işlemleri gerçekleştirmek için genel olarak Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS) üzerinde belgeler üretilerek, işlemlerin yapılması amacıyla dolaşıma sokulmaktadır. Kurum içerisinde oluşturulan belgeler daha çok EBYS üzerinden gönderilmekteyken, kurum dışına ise evrak kayıt birimi aracılığı ile posta yoluyla gönderilmektedir. Kurum dışından kuruma gelen fiziksel belgeler ise kurum evrak kayıt birimi vasıtasıyla (EBYS) sistemine dahil edilerek, belgenin geldiği birime sistem üzerinden ve fiziksel olarak gönderilmektedir. Aktif işlemi bitmiş olan belgeler, belirli teknikler uygulanarak bir süreliğine bürolarda dosyalanmaktadır. Bu süre sonunda belgeler birim veya kurum arşivlerine belli değerlendirmelere tabi tutulduktan sonra devredilmektedir. Bu değerlendirme "Devlet Arşivleri Hakkın-

da Yönetmelik” ve “Sağlık Bakanlığı Arşiv Malzemesi Tespit Çalışması” göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. Yataklı tedavi kurumlarında kullanılan tıbbi belgeler, özellikle Hasta Dosyası’ndaki temel belgeler şunlardır: Hasta Giriş Kâğıdı Form: 60, Tıbbi Müşahede ve Muayene Kâğıdı Form: 62, Derece Kâğıdı Form: 61, Hasta Tabelası Form: 51, Röntgen İstek Kâğıdı ve Raporları Form: 64, Laboratuvar İstek Kâğıdı ve Tetkik Raporları Form: 65, Ameliyat Kâğıdı Form: 63, Çıkış Özet/Epikriz Form: 66. Bu belgeler hasta dosyasında muhafaza edilmektedir. Hastanın, hastalığının durumuna göre ve hastalıklarının çeşitliliğine göre bu belgelere ek olarak başka belgelerde bulunabilir. Hasta dosyasındaki bu belgelere, hasta taburcu olana kadar veya ölene kadar kliniklerde çalışan sağlık personelleri tarafından hasta ile ilgili veriler işlenmektedir. Hasta taburcu olduğunda veya öldüğünde hasta dosyasını oluşturan bu belgeler hastane arşivine ivedilikle gönderilmektedir. Arşiv personelleri bu belgelerin tamlığını ve bütünlüğünü kontrol ettikten sonra hasta dosyasına verilen arşiv numarasına göre, nümerik olarak arşivleyip muhafaza etmektedirler. Hasta dosyalarında bulunan tıbbi belgeler haricinde, yataklı sağlık kurumlarının sağlık bakanlığına belirli periyotlarla gönderdikleri tıbbi belgeler (veri bildirim formları) bulunmaktadır. Bunlar; (056 Personel Hasta ve Yatak Muvazene Formu, 053 Hastalık İstatistik Formu, 057 Laboratuvar Çalışmaları Formu, 058 Ağız ve Diş Sağlığı Çalışmaları Formu, 113 Aylık Kan Çalışmaları Formu, Frengi Bildirge Fişi, Sağlık Yardımı Yapılan İltica Formu, Doğum Servisinden Gelen Bilgi Formu, Hastane Doğumlarını Değerlendirme Formu, İl Ruh Sağlığı Hizmetleri Formu, RS 20 Ruh Hastalıkları Hastanesinden Çıkışta Kullanılacak Bilgi Formu, RS 50 Ruh Hastalıkları Hastanesinden Sağlık Bakanlığına Gönderilen Bilgi Formu, İntihar Girişimleri Kayıt Formu, Kalıtsal Kan Hastalıkları Bildirim Formu, Kanser Kayıt Bilgi Formu, Ölüm İstatistik Formu, D-86-A Vakalar İçin Kişisel Bilgi Formu, Yeni Doğan Tespit Formu, Yatılan Gün İstatistiği Formu, Gaz Zehirlenmeleri Vaka Bildirim Fişi, Tüberküloz Hasta Bildirim Formu, Aylık Kuduz Mücadele Formu, Diyaliz Bilgi Formu, Diyaliz Hizmetleri Üç Aylık Bilgi Formu, Periton Diyalizi Merkezi Aylık Çalışma Formu’dur). Yataklı sağlık kurumlarında hasta dosyasını oluşturan belgeler haricinde kullanılan bu tıbbi belgeler belirli periyotlarla düzenli olarak veri bildirimi için Sağlık Bakanlığına gönderilmektedir.

Yataksız sağlık kurumlarında kullanılan tıbbi belgeler (veri bildirim formları) ise temel olarak şunlardır: (Form 012/A 0-59 Ay Aşı Kayıt Fişi, Form 012/B 5 Yaş Üzeri Aşı Kayıt Fişi, Form 013/A Aşı Sonuçları Çizelgesi, Form 013/B Özel Hekim Aşı Uygulamaları, Form 014 Bildirimi Zorunlu Hastalıklar

Fişi, Form 016 Bildirimi Zorunlu Hastalıklar Tespit Formu, Form 017/A Grup A Hastalıklar Formu, Form 018/A Hastalık İstatistik Formu, Parazit Hastalıkları İstatistik Çizelgesi, Frengi Çalışma Cetveli, Riskli Gruplara Yönelik Hepatit B Aşılama Çalışması Formu, Aylık Gbp Sürveyans Formu, Neonatal Bebek Ölüm Formu, Bebek/Çocuk- Erişkin Aşı Kartları, Form 1 Ev Halkı Tespit Fişi, Form 23 1.Basamak Sağlık Kurumu Aylık Çalışma Bildirisi, Bebek Demir Bildirim Formu, Form 102 Aile Planlaması Çalışmaları, Form 103 Ana Çocuk Sağlığı Program Çalışmaları, 15-49 Yaş Evli Kadın Bildirim Formu, Tsm Malzeme Formu, Kanser Kayıt Formu, 0-6 Yaş Çocuğun Psiko-Sosyal Gelişimini İzleme Bildirim Formu'dur (Kurtuldu, 2010).

Bu tüm tıbbi belgeler (veri bildirim formları) Temel Sağlık İstatistikleri Modülü (TSİM) sistemi kullanılarak Sağlık Bakanlığına belirli periyotlarla gönderilmektedir.

Sağlık kurumlarında arşiv faaliyetlerinde ise özellikle birim arşivlerinde bir bütünlük yoktur. Her birim arşivi iş durumuna göre dosyalama faaliyetlerini yapmaktadır. Merkezi arşivlerde, özellikle yataklı tedavi kurumlarında hasta dosyaları arşiv numaralarına göre sıralanıp düzenlenmektedir. Diğer normal ve tıbbi belgeler ise genel olarak birimlerden nasıl arşive gönderilmişse, orijinalliklerine müdahale edilmeden arşiv raflarında sıralanmaktadır. Sağlık kurumlarında belge değerlendirme, devir ve ayıklama faaliyetleri "Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik" ve "Sağlık Bakanlığı Arşiv Malzemesi Tespit Çalışması" göz önünde bulundurularak yapılmaktadır.

İmha işlemleri Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik Madde 39, "İmha edilecek malzeme, başkaları tarafından götürülüp okunması mümkün olmayacak şekilde özel makinelerde kıyılarak, kâğıt ham maddesi olarak kullanılmak üzere değerlendirilir"e göre yapılmaktadır (Devlet Arşiv Hizmetleri, 1988).

4. Yöntem

Araştırmanın Deseni: Araştırmada belge yönetim faaliyetleri ölçme değerlendirme yoluyla ele alındığı için nicel araştırma yöntemi uygun görülmüştür. Mevcut durumun ortaya konulması ve durumları ilişkisel olarak ele alınması nedeniyle tanımlayıcı araştırma modeli kullanılmıştır.

Katılımcılar: Sağlık kurumlarının büro ve arşivlerinde çalışan; belge ve arşivleme faaliyetlerini gerçekleştiren personellerden oluşmaktadır. Belge iş yükünün büyük bir bölümü bu personeller tarafından gerçekleştirilmesi nedeniyle araştırmaya katılmaları uygun bulunmuştur.

Evren ve Örneklem: Araştırmanın evrenini, Bingöl İl Merkezi'nde bulunan yirmi sağlık kurumunda çalışan, belge ve arşiv faaliyetlerini gerçekleştiren tüm personeller oluşturmaktadır (N:620). Araştırmanın örneklemini Bingöl İl Sağlık Müdürlüğü, Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliği, Halk Sağlığı Müdürlüğü, Bingöl Devlet Hastanesi, Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi, Verem Savaş Dispanserliği, Kültür Mahallesi Aile Sağlık Merkezi ve İl Ambulans Servisi Komuta Kontrol Merkezinde çalışan ilgili personeller (n:380) oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı: Veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket toplamda 29 sorudan ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, katılımcılara ilişkin sosyo-demografik bilgileri içeren sorular (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, iş deneyimi, görevi, unvanı, çalıştığı kuruluş), ikinci bölümde belge uygulamalarına ilişkin sorular, üçüncü bölümde dosyalama işlemlerinin yapıma biçimine yönelik sorular, dördüncü bölümde ise arşiv faaliyetleri ve alınan önlemlerle ilgili sorular yer almaktadır.

Anket 15 Haziran-30 Temmuz 2017 tarihleri arasında araştırmacı tarafından yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır. Araştırmaya katılmak gönüllülük esasına dayandığından, personellerden bazılarının araştırmaya katılmak istememesi, bazılarının raporlu ve izinli olması nedeniyle belirlenen 380 kişiden 202 kişiye anket uygulanmıştır ve araştırma 202 kişi ile tamamlanmıştır. Araştırmada benzer çalışmalardan literatür taraması yapılarak (Özbal, 2013; Şentürk, 2008; Yalçın, 2007; Eslami, 2010; Tümer, 2010'dan) da yararlanılarak anket formu hazırlanmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler, SPSS 15.0 (Statistical Package for Social Sciences) İstatistik Paket Programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde; Tanımlayıcı İstatistik Yöntemleri'nden sayı ve yüzde dağılımı kullanılmıştır. Araştırmanın uygulanması için Bingöl İl Sağlık Müdürlüğü'nden 29/06/2017 tarih ve 11677 sayılı, Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliği'nden 04/07/2017 tarih ve 91896002-799 sayılı yazılı izin alındı. Katılımcılara; araştırmanın amacı, planı ve elde edilen verilerin nerede kullanılacağına ilişkin bilgi verilerek çalışma yapılmıştır.

5. Bulgular

Sağlık kurumlarında belgelerin ve arşivlerin nasıl yönetildiğini ve mevcut yönetsel faaliyetlerin neler olduğunu incelemek, konu ile ilgili mevcut sorunları tespit etmek; çalışanlara yönelik belge yönetiminin önemi hakkında farkındalık yaratmak, belge güvenliği ve arşivler konusunda alınan önlemleri tespit etmek amacıyla yapılan bu araştırmanın bulguları aşağıda verilmiştir.

5.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Tablo 1’de araştırmaya katılanların demografik özelliklerinin dağılımı yer almaktadır. Araştırmaya katılanların, %71,3 erkek, %27,2 kadın, %38,6 lisans, %27,2 ön lisans, %18,8 lise ve %10,9 yüksek lisans mezunu olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların büyük oranda unvanı % 42,1 sağlık hizmetleri ve yardımcı sağlık hizmetleri, %41,6 genel idare hizmetleri sınıfı olarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların büyük bölümünün çalışma yılı (0-5 yıl) %31,7, (21 yıl ve üzeri) %25,7 olduğu saptanmıştır.

Özellikler (n=202)	n	%
Cinsiyet		
Erkek	144	71,3
Kadın	55	27,2
Belirtmeyenler	3	1,5
Eğitim		
İlkokul	4	2,0
Ortaokul	4	2,0
Lise	38	18,8
Ön lisans	55	27,2
Lisans	78	38,6
Yüksek lisans	22	10,9
Belirtmeyenler	1	0,5
Unvan		
Genel İdare Hizmetleri Sınıfı	84	41,6
Teknik Hizmetler Sınıfı	16	7,9
Sağlık Hizmetleri ve Yardımcı Sağlık Hizmetleri Sınıfı	85	42,1
Avukatlık Hizmetleri Sınıfı	1	0,5
Yardımcı Hizmetler Sınıfı	14	6,9
Belirtmeyenler	2	1,0
Hizmet Yılı		
0-5 Yıl	64	31,7
6-10 Yıl	39	19,3
11-15 Yıl	24	11,9
16-20 Yıl	21	10,4
21 ve üzeri	52	25,7
Belirtmeyenler	2	1,0

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özelliklerinin Dağılımı

5.2. Katılımcıların belge yönetimine yönelik aldıkları eğitim, öğrenilme ve eğitimi gerekli bulma durumunun dağılımı

Katılımcıların Bilgi ve Belge Yönetimi, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlikle ilgili eğitim alma durumları ile belge yönetimi faaliyetlerini kimlerden öğrendikleri ve belge işlemlerine yönelik eğitimi gerekli bulma durumunun dağılımı Tablo 2' de belirtilmiştir. Araştırmaya katılanların %64,4 belge yönetimi eğitiminin verildiği herhangi bir bölümde eğitim almadığını, %35,1 ise eğitim aldığını belirtmiştir. Araştırmaya katılanların %71,3 belge yönetimi faaliyetlerini iş arkadaşlarından öğrendiğini, %47 araştırarak öğrendiğini ve % 25,2 ise amirinden öğrendiğini belirtmiştir. Katılımcıların %73,8 belge işlemlerine yönelik eğitimi gerekli bulduklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların belge yönetimine yönelik aldıkları eğitim durumu	n	%
Evet	71	35,1
Hayır	130	64,4
Belirtmeyenler	1	0,5
Belgelerin üretilmesi ve dosyalanması işlemlerinin öğrenilme durumu		
*Birden fazla seçenek üzerinden değerlendirilmiştir.		
Okulda öğrendim	28	13,9
İş arkadaşlarımdan öğrendim	144	71,3
Amirimden öğrendim	51	25,2
Kendim araştırarak öğrendim	95	47,0
Belirtmeyenler	7	3,5
Belge işlemlerine yönelik eğitimi gerekli bulma durumu		
Evet	149	73,8
Hayır	36	17,8
Fikrim Yok	14	6,9
Belirtmeyenler	3	1,5

Tablo 2. Araştırmaya katılanların belge yönetimine yönelik aldıkları eğitim, öğrenilme ve eğitimi gerekli bulma durumunun dağılımı

5.3. Katılımcıların belge yönetimine yönelik sorumlulukları ve belge paylaşımı dağılımları

Katılımcıların belge ve arşiv faaliyetlerine yönelik sorumluluk durumları, günlük olarak belgeler ile ne kadar işlerinin olduğu ve belge paylaşımını gerçekleştirme yolu ile ilgili durumlarının dağılımı Tablo 3' de belirtilmiştir. Araştırmaya katılanların %58,4 belgeleri dosyaladıklarını, %42,1 belgeleri

arşivlediklerini, %35,1 belgeleri ürettiklerini belirtmiştir. Araştırmaya katılanların %29'2 belgeler ile günlük olarak (4-5 saat) işinin olduğunu, %26,7 günlük olarak (2-3 saat) işinin olduğu belirtmiştir. Katılımcıların belge paylaşım yolu olarak %78,2 elektronik belge yönetim sistemini, %43,6 kâğıt belgeler ile %32,7 ise e-posta ile gerçekleştirdikleri belirlenmiştir.

Belge ve arşiv faaliyetlerine yönelik sorumluluk durumu	n	%
<i>*Birden fazla seçenek üzerinden değerlendirilmiştir.</i>		
Belge işlemlerinin koordinasyonunu yapıyorum	60	29,7
Belgeleri üretiyorum	71	35,1
Belgeleri dosyalıyorum	118	58,4
Belgeleri arşivliyorum	85	42,1
Herhangi bir sorumluluğum yok	42	20,8
Belirtmeyenler	3	1,5
Belgeler ile günde ne kadar işlerinin olduğu ile ilgili durum		
0-1	23	11,4
2-3	54	26,7
4-5	59	29,2
6-7	36	17,8
8 ve üzeri	25	12,4
Belirtmeyenler	5	2,5
Belge paylaşımının gerçekleşme yolunun dağılımı		
<i>*Birden fazla seçenek üzerinden değerlendirilmiştir.</i>		
Kâğıt belgeler ile	88	43,6
E-posta yoluyla	66	32,7
Elektronik belge yönetim sistemiyle	158	78,2
Kurum içi intranetle	33	16,3
Belirtmeyenler	6	3,0

Tablo 3. Araştırmaya katılanların belge ve arşiv faaliyetlerine yönelik sorumlulukları, belgeler ile ne kadar işlerinin olduğu durum ve belge paylaşım yolunun dağılımları

5.4. Katılımcıların dosyalama faaliyetlerine yönelik tutumları ve belgelere hızlı ulaşabilme durumunun dağılımı

Katılımcıların dosyalama işlemlerini belirleme faktörleri, en çok hangi dosyalama sistemlerini kullandıkları ve belgelere hızlı ulaşabilme ile ilgili durumlarının dağılımı Tablo'4 de belirtilmiştir. Araştırmaya katılanların

%75,7 dosyalanacak belgelerin türünü, %44,1 yapılan işin özelliğini, dosyalama işlemlerini belirleme faktörleri olarak belirtmiştir. Katılımcıların %50'si elektronik dosyalama sistemini, %34,2 numaralı dosyalama sistemini kullandıkları belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların %91,6'sı belgelere hızlı eriştiklerini belirtmiştir.

Dosyalama işlemini belirleme faktörleri	n	%
<i>*Birden fazla seçenek üzerinden değerlendirilmiştir.</i>		
Dosyalanacak olan belgelerin türü	153	75,7
Dosyalanacak olan belgelerin miktarı	30	14,9
Yapılan işin özelliği	89	44,1
Kuruluşun yapısı ve büyüklüğü	11	5,4
Sistemin ekonomiklik durumu	17	8,4
Belirtmeyenler	21	10,4
Hangi dosyalama sisteminin kullanıldığı ile ilgili durum		
<i>*Birden fazla seçenek üzerinden değerlendirilmiştir.</i>		
Alfabetik dosyalama sistemi	45	22,3
Kronolojik dosyalama sistemi	32	15,8
Coğrafik dosyalama sistemi	1	0,5
Numaralı dosyalama sistemi	69	34,2
Elektronik dosyalama sistemi	101	50,0
Karma dosyalama sistemi	56	27,7
Belirtmeyenler	16	7,9
Belgelere hızlı ulaşabilme durumu		
Evet	185	91,6
Hayır	11	5,4
Fikrim Yok	3	1,5
Belirtmeyenler	3	1,5

Tablo 4. Araştırmaya katılanların dosyalama işlemlerini belirleme faktörleri, hangi dosyalama sistemlerini kullandıkları ve belgelere ulaşabilme durumunun dağılımı

5.5. Katılımcıların belgeleri hangi tehlikelere karşı korudukları ve belgelerin muhafaza edilme durumlarının dağılımları

Katılımcıların belgeleri hangi sürelerde arşive gönderdikleri, belgeleri en çok hangi tehlikelerden korudukları, günlük faaliyetler sonucu meydana çıkmış olan belgeler ve tıbbi dokümanların muhafaza edilme durumlarının dağılımları Tablo'5 de verilmiştir. Araştırmaya katılanların belgeleri arşive

gönderme süreleri olarak %39,6 (0-1 yıl), %28,2 (5 yıldan sonra) gönderdiklerini belirtmiştir. Katılımcıların %74,3 belgeleri yangınlardan, %64,4 hırsızlıklardan, %57,9 ise su baskınlarından koruduklarını belirtmiştir. Araştırmaya katılanların %58,4 belgelerin ve tıbbi dokümanların iyi bir biçimde muhafaza edildiklerini, %11,9 ise iyi muhafaza edilmediklerini belirtmişlerdir.

Belgelerin arşive gönderilme sürelerinin dağılımı	n	%
0-1 yıl	80	39,6
2-3 yıl	24	11,9
3-4 yıl	6	3,0
4-5 yıl	9	4,5
5 yıldan sonra	57	28,2
Belirtmeyenler	26	12,9
Belgelerin hangi tehlikelere karşı korundukları durumunun dağılımı		
*Birden fazla seçenek üzerinden değerlendirilmiştir.		
Yangınlar	150	74,3
Su baskınları	117	57,9
Hırsızlık	130	64,4
Isı, ışık ve nem	97	48,0
Haşereler ve kemirgen hayvanlara karşı	86	42,6
Belirtmeyenler	21	10,4
Belgelerin ve tıbbi dokümanların iyi bir biçimde muhafaza edilme durumları		
Evet	118	58,4
Hayır	24	11,9
Fikrim Yok	55	27,2
Belirtmeyenler	5	2,5

Tablo 5. Araştırmaya katılanların belgeleri hangi tehlikelere karşı korudukları ve muhafaza edilme durumlarının dağılımları

Sonuç ve Öneriler

Sağlık kurumlarında yapılan çalışma sonucunda, elde edilen bulgular ve değerlendirmeler ışığında varılan sonuçlar şöyledir: Katılımcıların bilgi ve belge yönetimine yönelik aldıkları eğitim oranı oldukça/epeyce düşüktür. Araştırma yeri olan sağlık kurumlarında büro, belge ve arşiv faaliyetlerini, daha çok genel idare hizmetleri sınıfı ve sağlık hizmetleri sınıfında çalışan personel tarafından yapılmaktadır. Katılımcıların büyük bölümünün belge

işlemlerine yönelik önemli sorumlulukları vardır. Gün içerisinde belge faaliyetlerine oldukça fazla zaman ayırmaktadırlar. Belge paylaşımını genel olarak elektronik ortamda yapmaktadırlar. Belgelerin üretilmesi, dosyalanması ve arşivlenmesi faaliyetlerini genel olarak iş arkadaşlarından öğrenmektedirler. Belgelerin faaliyetlerine yönelik eğitim almayı gerekli görmekte-dirler.

Bulgular ve gözlemler ışığında çeşitli önerilerde bulunmak mümkündür. Öncelikle personellere, belgelerin hukuksal gerekliliğinin anlatılması ve bunun farkındalığının artırılması gerekmektedir. Bu sebeple personellere yönelik belge yönetimi eğitimi verilmelidir. Özellikle tıbbi dokümanlar ve hasta dosyaları insan ve toplum sağlığıyla direk bağlantılı olduklarından büyük önem taşımaktadırlar. Bunların önemini ve niçin iyi korunması gerektiğini, belge faaliyetlerini gerçekleştiren ve özellikle arşivlerde çalışan personellere detaylı olarak aktarılması gerekmektedir. Veriler incelendiğinde, özellikle farklı bürolarda, farklı dosyalama sistemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Belirli bir süre sonra bu tüm büro ve birim arşivlerinden belgeler kurum merkezi arşivine devredildiklerinde, bu durum merkezi arşivde bir karmaşaya sebebiyet verebileceğinden, mutlaka tüm bürolarda aynı dosyalama sistemi kullanılması gerekmektedir. Bunun için tüm büro ve birim arşivlerinde ‘Standart Dosya Planı Muhteviyatı’ göz önünde bulundurularak dosyalama yapılması önem arz etmektedir. Araştırma verileri incelendiğinde, sağlık kurumlarının bürolarından, Devlet Arşivleri Hakkında Yönetmelikte belirtilen sürelerde, belgelerin birim ve kurum merkezi arşivlerine devirlerinin yapılmadıkları ortaya çıkmaktadır. Bu durum; belgelerin muhafazası, korunması ve güvenliği açısından sorun teşkil edebilmektedir. Bürolarda aktif işlemi bitmiş olan belgelerin, mevcut yasal arşiv mevzuatı göz önünde bulundurularak zamanında arşive devredilmelidirler. Bu yasal mevzuat, Devlet Arşivleri Hakkında Yönetmelik Madde 13-14 “Arşivlere devredilecek belgelerin hazırlanması” ve “Belgelerin arşive devri” ayrıca “Sağlık Bakanlığı Arşiv Malzemesi Tespit Çalışması” kuralları gözetilerek devredilmelidirler.

Arşiv malzemelerinin her türden zarardan korunması için; arşivlerde olması gereken fiziksel özelliklerin beklenen standartlarda olmadıkları tespit edilmiştir. İleride herhangi bir ciddi sorunla karşılaşılması için; arşivlerde olması gereken ısı, nem, sıcaklık derecesi, her türlü mikro organizmalar ve hasarata karşı, arşiv malzemesinin korunmasına yönelik kurallar kapsamında ve benzeri kurallar gözetilerek, Devlet Arşivleri Hakkında Yönetmelik Madde 4 “Koruma Yükümlülüğü” kısmına göre tedbirler alınmalıdır. Arşivler, atıl yerlerden ziyade (bodrum katları vb.) üst katlarda ve yetkili personelin rahat ulaşabilecekleri mekânlar arşivlere tahsis edilmelidir. İmha faaliyetle-

rinin zamanında yapılması gerekmektedir. Aktif kullanma süresi bitmiş ve herhangi bir özelliği kalmayan belgelerin, süratle Devlet Arşivleri Hakkında Yönetmelik kapsamında; belirtilen sürelerde, belirtilen biçimlerde imhalarının yapılması gerekmektedir. Arşiv faaliyetlerini gerçekleştiren personellerin genel olarak arşivcilik eğitimi almadıkları tespit edilmiştir. Kurumsal hız ve etkinliğin artması, arşiv malzemelerinin güvenliği ve korunmasının hayati derecedeki önemleri için, arşivde çalışan ve çalışacak olan personellerin, mutlaka belge ve arşiv yönetimi eğitimi alan kişilerden oluşması gerekmektedir. Sonuç olarak belgelerin iyi bir biçimde yönetilebilmeleri için yöneticilerin ve belge faaliyetlerinde çalışan tüm personellerin belge yönetimi, arşiv yönetimi ve bilgi paylaşımının önemini kavramaları, belge ve arşiv faaliyetleri ile ilgili yasal mevzuat bilgisine yeteri kadar sahip olmaları ve bu bilgiler ışığında belge yönetim faaliyetlerini gerçekleştirmelidirler.

Kaynakça

- AĞIRBAŞ, İsmail (2016). *Hastane Yönetimi ve Organizasyon*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ALKAN, Nazlı (2003). Tıp ve Sağlık Kuruluşlarında Bilgi Yönetimi. *Bilgi Dünyası*, 4 (2), 131.
- ATEŞ, Metin (2013). *Sağlık Hizmetleri Yönetimi*. (2.bs.). İstanbul: Beta Yayınevi.
- ESLAMİ, Mina Jafarzarad (2010). Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Elektronik Belge Yönetimi. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- KARAKAŞ, Sakine, Rukancı, Fatih ve Anameriç, Hakan (2009). Belge Yönetimi ve Arşiv Terimler Sözlüğü. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- KAVUNCUBAŞI, Şahin ve Yıldırım, Selami (2010). Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi. (2.bs.) Ankara: Siyasal Kitabevi
- ODABAŞ, Hüseyin (2009). E- devlet: e- Devlet Sürecinde Elektronik Belge Yönetimi. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- ÖZBAL, Gülçin (2013). Kurumsal Belge ve Arşiv Yönetimi Uygulamaları: Kalkınma Bakanlığı Örneği, (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- ÖZDEMİRCİ, Fahrettin (1999). Organizasyonlarda Belge Yönetimi ve Toplam Kalite. *Türk Kütüphaneciliği*, 13(2), 104-105.
- ÖZDEMİRCİ, Fahrettin (2009). Kurumlar İçin Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi (BEYAS) Modeli: Belge/Dosya Değerlendirme-Ayıklama-İmha (DAİ) Süreci Uygulaması. Erişim Adresi (26 Ocak 2017): https://www.researchgate.net/publication/292943524_Kurumlar_Icin_Belge_Yonetimi_ve_Arsiv_Sistemi_BEYAS_Modeli_BelgeDosya_Degerlendirme-Ayıklama-Imha_DAI_Sureci_Uygulaması
- ŞENTÜRK, Bilal (2008). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bilgi Yönetimi Anlayışı ve Belge Yönetimi, (Yüksek Lisans Tezi). Ankara : Ankara Üniversitesi
- TENGİLİMOĞLU, Dilaver ve Köksal, Aysel (2013). Tıp Sekreterliği. (3.bs.) Ankara: Seçkin Yayınları
- TENGİLİMOĞLU, Dilaver, Akbolat, Mahmut ve Işık, Oğuz (2015). Sağlık İşletmeleri Yönetimi. (gnş. 7.bs.), Ankara: Nobel Yayınevi
- TÜMER, Deniz (2010). Eğitim Kurumlarında Belge Yönetim Uygulamaları: Türk Eğitim Derneği Uygulamaları. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- YALÇIN, Haydar (2007). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Belge Yönetimi. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- ARŞİV MEVZUATI/Sağlık Bakanlığı Arşiv Malzemesi Tespit Çalışması. Erişim Adresi (12 Ekim 2017): <https://yhg.m.saglik.gov.tr/TR,11150/kurumbirim-arsiv-is-ve-islemleri.html>
- DEVLET ARŞİV HİZMETLERİ HAKKINDA YÖNETMELİK (1988, 16 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 19816). Erişim Adresi (18 Ekim 2017): <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19816.pdf>
- <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/tibbidokumantasyon.pdf>/Kurtuldu, AYSU. (2010).

FOLKLORİZM, FAKELORE, İCAT EDİLMİŞ GELENEK VE REKLAM

Mehmet Emin BARS*

Özet

Günümüz dünyasında hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Bu değişim birçok bilim dalının inceleme/araştırma alanını yeniden belirlemektedir. Yaşanan değişimlerden etkilenen ve kendisini yeni dünyaya uyumlu hâle getirmeye çalışan bilim dallarından biri de halk bilimidir. Halk bilimi geçmişin malzemelerinin meydana getirdiği geleneklere dayanır. Her yenilik insanları gelenekler üzerinde yeniden düşünmeye zorlar. Halk bilimciler arasında hızlı dönüşüm sürecinin halk biliminin çalışma alanını daralttığı düşüncesi tartışılmaktadır. Bu endişe bazı araştırmacılar tarafından halk bilimi için bir tehdit olarak algılanmaktadır. Halk bilimi ürünlerinin yeni bağlamlarda geleneksel yapılarından farklı biçimde üretimi/kullanımı çeşitli kavramlarla adlandırılmaktadır. “Folklorizm”, “fakelore” ve “geleneğin icadı” kavramları halk biliminin geçirdiği yenilikleri ifade etmekte yaygın olarak kullanılan kavramlardandır. Bu kavramlar, halk biliminin doğal süreci dışında belli kitleler tarafından bilinçli biçimde üretilen ürünleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından olumsuz biçimde değerlendirilirken bazıları tarafından halk biliminin yaşamını sağlayıcı bir güç olarak görülmektedir.

Reklamcılık ile folklorizm, fakelore ve geleneğin icadı arasında güçlü bir ilişki vardır. Reklamcılık geleneksel kültürün sembol ve değerlerinin yeniden yaratılarak kullanıldığı alanlardan biridir. Çalışmamızda folklorizm, fakelore ve geleneğin icadı kavramları çerçevesinde reklamlar incelenmiştir. Reklamlarda sürekli üretilen yeni anlamların bu kavramlara göre bir değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmada geleneksel ürünlerin reklam aracılığıyla farklı bağlamlarda yeniden inşa edilmesinin folklorizm, fakelore veya icat edilmiş gelenek olarak adlandırılabilceği sonucuna varılmıştır. Geleneğin reklamlarda kullanımı bir manipülasyon değildir, aksine halk bilimini yeniden yapılandırmakta/yaratmaktadır. Böylece halk bilimi yaşanan zamanın/mekânın ihtiyaçlarına uygun hale getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: folklorizm, fakelore, geleneğin icadı, reklam.

* Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, me-bars@bingol.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6972-6860

(Makale Gönderim Tarihi: 06.10.2021-Makale Kabul Tarihi: 15.12.2021)

DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1005440>

FOLKLORISM, FAKELORE, INVENTED TRADITION AND ADVERTISING

Abstract

A rapid change is taking place in today's world. This change redefines the field of study/research of many disciplines. Folklore is one of the branches of science that is affected by the changes and tries to adapt itself to the new world. Folklore is based on traditions created by the materials of the past. Every innovation forces people to rethink traditions. The idea that the rapid transformation process narrows the field of folklore is discussed among folklorists. This concern is perceived by some researchers as a threat to folklore. The production/use of folklore products in new contexts different from their traditional structures are named with various concepts. The concepts of " " are among the concepts commonly used in expressing the innovations of folklore. These concepts are used to describe products that are consciously produced by certain audiences outside the natural process of folklore. While this situation is evaluated negatively by some researchers, it is seen by others as a force providing the life of folklore.

There is a strong relationship between advertising and folklorism, fakelore, the invention of tradition. Advertising is one of the areas where the symbols and values of traditional culture are re-used. In our study, advertisements were examined within the framework of folklorism, fakelore and the invention of tradition. An evaluation of new meanings produced continuously in advertisements has been made according to these concepts. The study concluded that the reconstruction of traditional products in different contexts through advertising can be called folklorism, fakelore or the invention of tradition. The use of tradition in advertising is not a manipulation, on the contrary, it is reconstructing/creating folklore. In this way, folklore is adapted to the needs of the time/place lived.

Keywords: folklorism, fakelore, the invention of tradition, advertisement.

Giriş

Halk bilimi sadece teoriden ibaret bir bilim dalı değildir. Halk biliminin teorik bilgisi insan hayatının birçok alanına uygulanabilir bir özelliğe sahiptir. Bu alandaki çalışmalara dikkat çekmek amacıyla son dönemlerde "uygulamalı halk bilimi" teriminin ön plana çıktığı görülmektedir. Aslında halk bilimi ürünlerinin işlevlerini ve bağlamlarını konu edinen her çalışma alanının toplum hayatına etkisini dikkate almaktadır. Değişen/dönüşen dünyaya karşı halk biliminin varlığı tartışılan konulardan biridir. Bazı araştırmacılar bu hızlı dönüşüm sürecinin halk biliminin sonunu hazırladığını, sınırlarını daralttığını düşünürken bazıları bu gelişmeleri bir tehdit olarak algılamaktadır. Örneğin Alexander Krappe halk bilimini gerçeklerle ilgili bağlantı

kurmayı durduran, geçmişin kalıntıları olarak tanımlarken Amerikalı halk bilimci B. A. Botkin modern dünyayı halk bilimi için bir tehdit olarak görmez. Botkin'e göre halk bilimi halk açısından bir anlam ve değere sahip olduğu için yaşamını sürdürmektedir (Hirsch, 2004: 21). Halk bilimine ait ürünlerin bir kısmı zamanla yok olup gitmektedir. Ancak yok olan her ürün yerini bir yenisine bırakmaktadır. Bu yönüyle halk bilimi bütün toplum düzeylerinde var olacaktır. Halk bilimi yapıtları sabit bir ürün değil, geçmişle bugün arasındaki etkileşim sürecinin ürünüdür. Bu etkileşim, dinamik bir halk bilimi görüşünü doğurmuştur. Halk bilimi yeni yaşam tarzlarını oluşturma ve yaşama bakış açılarını yönetme bilgisini sunmaktadır. Geleneksel toplumlarda olduğu gibi modern sanayi toplumlarında da halk bilimi yönlendirici, biçimlendirici bir etkiye sahiptir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere halk biliminin toplum hayatında uygulanmasına yönelik çalışmalar son dönemlerde önem kazanmıştır. Uygulamalı halk bilimi adı verilen alan folklorun işlevsel niteliğini ön plana çıkaran, folkloru hayatın bir parçası haline getiren, toplum hayatına yön vermeyi hedefleyen uygulama alanıdır. Halk biliminin uygulanmasıyla ilgili çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Richard M. Dorson (2014: 8) uygulamalı halk bilimiyle ilgili üç önemli sorundan söz eder: İlk sorun halk bilgisinin halk bilimi yığınının koparılmasıdır. İkinci sorun halk bilgisinin eğitim ve araştırma amaçlı farklı disiplinlerde kullanılma biçimidir. Üçüncü sorun ise halk bilimcinin halkın bir kesimini geliştirme sorumluluğudur. Bu sorumluluk halk bilimcinin bilgi kaynağı olan halka karşı bir görevidir. Tüm bu sorunlar geleneksel olanı sadece koruyup devam ettirmeyi değil aynı zamanda mevcut ürünleri yeni çağa uygun hale getirmeyi, çağın yeni ihtiyaçlarına adapte etmeyi de gerekli kılmaktadır.

Modern toplumlarda devamlı yeni gelenekler oluşmaktadır. Halk kültürü teknoloji dünyasında köklü değişimler geçirmektedir. Şehir ve teknoloji halk bilimi ürünlerini ortadan kaldırmamakta, biçim ve içerik değişiklikleriyle yeniden kullanıma sokmaktadır. Bu bakımdan her yenileşme/değişme/dönüşme halk bilimi için yeni ve farklı yaşam alanları yaratmaktadır. Günümüzde halk biliminin en geniş yaşama ulaştığı alanların başında medya gelmektedir. Bizler halk bilimini medyada bulur, medyanın bu ürünler üzerindeki etkisini gözlemleriz. Halk bilimi ürünlerinin yeni yaşam alanlarının uzmanlar tarafından görülmesi, incelenmesi önem arz etmektedir. Özellikle Alan Dundes'in 1980'de *Interpreting Folklore*'da yayımlanan "Halk Kimdir?"

makalesindeki yeni halk tanımı halk biliminin geleneksel araçlarının farklı grup ve mecralarda kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Televizyon ve internet benzeri medya araçlarında folklor ürünlerinden yararlanılması, yeni ürünlerin yaratımı halk biliminin ticarileşmesine bağlı olarak yeni kavramlarla adlandırılmasını sağlamıştır. Geleneksel unsurların doğal icra ortamlarından alınarak yeni bir ortamda, farklı amaçlarla kullanımı bu ürünlerin yapı ve içeriğinde değişiklikler meydana getirmiştir. Halk biliminin doğal ortamından farklı şekillerde kullanıma sokulan geleneksel unsurlar “folklorizm, fakelore, icat edilmiş gelenek/geleneğin icadı” şeklinde adlandırılmış, bu kavramlar üzerinde geniş tartışmalar yapılmıştır. Bu amaçla çalışmamızda öncelikle halk biliminde XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanan bu üç önemli kavramdan (folklorizm, fakelore ve icat edilmiş gelenek/geleneğin icadı) söz edilecek, ardından medyanın önemli alanlarından biri olan reklamcılıkta bu kavramların varlığı değerlendirilecektir. Bilindiği üzere reklam sektörü halk kültürü ile popüler kültürün yoğun biçimde kullanıldığı alanlardan biridir. Bu bakımdan geleneksel unsurların reklamcılık sektöründe kullanımının folklorizm, fakelore ve geleneğin icadı kavramlarıyla ilişkisi de söz konusudur. Reklamalarda geleneksel unsurların ticari amaçla kullanılmasının yukarıdaki kavramlarla adlandırılıp adlandırılmayacağı, adlandırılacaksa hangisi/leriyle ilişkili olduğu soruna cevap aranacaktır.

1. Folklorizm, Fakelore ve İcat Edilmiş Gelenek Nedir?

Folklor ve folklorizm son elli yıldır halk bilimciler tarafından tartışılan kavramların başında gelmektedir. Folklore kavramı 1846 yılında ilk defa William John Thoms tarafından kullanılırken çok öncesinde 1787 yılında kelimenin Almancası (volkskunde) kullanılmıştı. Folklorismus kelimesi ise ilk kez 1962’de Hans Moser tarafından Almanya’da kullanılmış, ancak bunun örnekleri Rus halk bilimcilerinin yazılarında 1930’larda görülmüştür. Folklore kavramı bir toplumun üyeleri tarafından doğal ortamında üretilen “gerçek, hakiki” geleneksel uygulamaları, folklorizm ise toplum dışında sonradan ortaya konulan “sahte, yanıltıcı” (fake-lore) ürünleri karşılamak için kullanılmıştır. Folklor çalışmaları Avrupa ve Amerika’da XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın ortalarına kadar hızla artmıştır.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa ve Amerikan halk bilimcilerinin konuya bakış açılarında farklılıklar görülmüştür. Amerikalı halk bilimciler bağlam merkezli çalışırken Avrupalı meslektaşları ürünlerin bağlamları dışında ideolojik, siyasi, sosyal ve ekonomik amaçlarla kullanımı olan “uygulamalı folk-

lor” üzerine yoğunlaşmıştır. Hermann Bausinger ile Richard M. Dorson’un çalışmalarında keskin biçimde bu farklı yaklaşımlar kendisini göstermektedir. Avrupa’nın Doğu ve Batı’sı da bu konuda ikiye ayrılmıştır. Batı Avrupa’da folklorizm ticari sürecin bir sonucu olarak kabul edilirken Doğu Avrupa’da hükümetler tarafından desteklenmiştir. Folklorizm eski Sovyetlerde resmî Sovyet kültürel programları tarafından korunmuş ve kültürel gelişim süreçlerinde folklorun dönüştürülen, yeniden üretilen, uyarlanan biçimi olarak kabul edilmiştir (Roginsky, 2007: 41-42). Amerikan halk bilimciler “icad edilmiş gelenek” ve “fakelore” kavramlarına karşı ilk başlarda olumsuz bakmış ve bu tür ürünleri halk biliminin araştırma alanına dahil etmemişlerdir. Ancak özellikle 1970 sonrasındaki halkın yeniden tanımlanması, bağlam ve icra kavramlarının ön plana çıkması Amerikalı halk bilimcilerin bu kavramlara bakışını değiştirmiş, kavramlar daha sık kullanılmaya başlamıştır (Çobanoğlu, 1999: 9). Halk biliminde folklorizm, fakelore ve icad edilmiş gelenek kavramları tartışmaları devam etmektedir. Buna göre çalışmamızda öncelikle bu üç kavramın tarihî süreç içerisinde, çeşitli araştırmacılar tarafından nasıl tanımlandığı üzerinde durulacaktır.

1.1. Folklorizm

Folklorizm terimi halk biliminin son dönemlerinde kullanıma giren kavramlardan biridir. Genel itibariyle geleneksel ürünlerin bağlamlarından koparılıp yeni bağlamlarda farklı amaçlarla (ticari, siyasi vs.) kullanımını ifade eder. Kavram daha çok Alman halk bilimcileri tarafından kullanıma sokulmuştur. Hans Moser’in 1962’de “Folklorismus in Our Time” ve 1964’te “Folklorismus as a Problem of Folklore Research” adlı çalışmalarıyla beraber folklorizm olgusu özellikle sosyologlar ve halk bilimciler tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Moser, üç tür folklorizmden söz eder: İlki halk biliminin orijinal yerel bağlamından koparılıp uzak bir biçimde kullanılması, ikincisi popüler motiflerin başka sosyal sınıf tarafından gerçekleştirilen oyunbaz imitasyonu ve üçüncüsü de bir geleneğin dışında farklı amaçlar için halk biliminin icadı, yeniden yaratımı (Newall, 2004: 80). Örneğin halk müzelerinin geleneksel eşyalarla donatılması, turizmde bir milletin mutfağında farklı milletlere ait yemeklerin bulundurulması veya folklorun Nazi Almanyası’nda, Komünist Rusya’da siyasi amaçlarla üretimi halk bilimi ürünlerini farklı bir alanda kullanıma sokarak folklorizmi oluşturur. Folklorizm dünün folklorunun farklı amaçlarla yeniden üretime sokulmasıdır. Bu sayede geçmiş bugün ile uyumlu hâle getirilmeye çalışılır. Folklorizm insanların kimliklerini vurgulayarak destekler ve kendi değerlerinin farkına varmalarını sağlar.

Regina Bendix (1997a: 337), folklorizmi temel bağlamı dışında olan, sahte folklor olarak tanımlar. Folklorizm başlangıçtaki bağlamından çıkarılan, farklı amaçlarla yeni kullanımlara katkıda bulunacak kostüm, festival gösterileri, müzik ve sanat (aynı zamanda gıdalar) gibi görsel ve işitsel olarak çarpıcı veya estetik açıdan hoş olan halk malzemelerine uygulanmıştır. 1960'lardan önce, Fransız ve Rus tartışmalarında, özellikle folklorik materyallerin müzik, sanat ve edebiyatın yüksek kültürel bağlamına uyarlanmasına atıfta bulunarak "neo-folklorizm" olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraları Amerika Birleşik Devletleri'nde bu kavrama benzer ama daha dar bir tartışma "fakelore" terimi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bendix'e göre folklorizm terimi, özgüllükten yoksun olduğu için giderek terk edilmiş ve yerine daha doğru ve açıklayıcı bir kavram aranmıştır. "Geleneğin icadı" (invention of tradition) ve daha sık olarak da "canlandırma" (revitalization) terimleri, bölgesel tanıtım çalışmalarından politik olarak ilham alan hareketlere kadar her şey için bağlamından koparılan folklorik materyallerin manipülasyonunu veya kullanımını tanımlamak için kullanılmıştır (Bendix, 1997a: 339).

Venetia J. Newall (2004: 100) folklorizmin karmaşık bir fenomen olduğunu düşünür. Newall'e göre onu reddetmek yerine, onun icracı, izleyici, girişimci ve organizatörlerini kapsayacak şekilde psikolojik işlevlerini anlamaya çalışmalıyız. Folklorizm, folkloru tamamlamakta ve onunla örtüşmektedir. Bugünün folklorizmi yarının folklorudur. Folklor sürekli biçimde manipüle edilmekte ve folklorizmle kendisini yenilemektedir. Ulrika Wolf-Knuts (2007: 176-179) ise folklorizm tanımlamalarında dört yön görüldüğünü iddia eder: Turizm endüstrisi, reklamlar ve kitle iletişim araçları tarafından sunulan ekonomik yön; ürünlerin duyguları cazip hâle getirmeye çalışıldığı estetik yön; kimlik ve kolektifliğin kaybolan kültürel ürünlerinin işlevini değişimden korumaya yönelik psikolojik yön ve insanların vatanlarına olan sevgilerinin otoriteler tarafından sömürülmesini, insanların eğitim için taleplerini temsil eden kültür politikaları yönü. Wolf-Knuts folklorizm ürünlerinin uzmanların talepleri üzerine halk tarafından sahnelendiğini ifade eder. Burada maddi ve manevi kültür unsurları yeniden kullanıma sokulur. Folklorizm halkı eski, hakiki halk kültürünün yardımıyla eğitmeyi, eğlendirmeyi isteyen uzmanlar tarafından millî amaçlar için kullanılmıştır. Bu ürünler ulusal amaçlar tarafından uydurulur ve kolektiftirler, bağlamlarından koparıldıklarından tarihlerinden de mahrumdurlar.

Alan Dundes, XXI. yüzyılda akademik alanda halk biliminin durumunu sorgularken halk biliminin kendisine has geçerli kuram ve metotlarıyla birinci sınıf ve evrensel bir disiplin olduğunu kanıtlamanın uzman/profesyonel

halk bilimcilerin ellerinde olduğunu, alanı popüler hâle getirmeye çalışanlar ve amatörlerin ellerine bırakılmaması gerektiğini ifader ederken “Fakelore (sahte/uydurulmuş folklor) ve folklorizm her yerde bol miktarda bulunmaktadır ve akademisyenlerin elinden çıkmamış, değeri düşürülmüş ve yaratıcı yazarlıkla harmanlanmış halk bilgisinin bozgununa uğrama riskin[den]” (2014: 138) söz eder. Bu açıklamalara göre Dundes fakelore ve folklorizmi “değeri düşürülmüş, yaratıcı yazarlıkla harmanlanmış, halk bilgisinin bozulmuş biçimi” olarak kabul eder.

Gene Bluestein, Afrika geleneklerinin Amerika kültürü üzerindeki etkisinden (müzik ve dans merkezinde) söz ederken folklorizmle benzer anlama gelebilecek yeni bir kavram ortaya atar: poplore. Bluestein poplore’u “ticari amaçlı profesyonel olarak halk ve popüler unsurların karışımına dayanan yönlendirilmiş strateji” (2014: 164) olarak tanımlar. Yazara göre pop kelimesi kentsel bir kavramdır ve birçok miras kalmış unsuru reddederek ileri ve prestijli toplumların diğer unsurlarına dayanır (2014: 157). Mevcut poplore tanımı ile folklorizm, fakelore ve icat edilmiş gelenek kavramları arasında benzerlik görülmektedir.

Yapılan açıklamalara göre geleneksel değerlerin ticari bir metaya dönüştürülerek turizm ekonomisi içinde alınıp satılması (Çobanoğlu, 1999; Şahin, 2009; Baysal-Özgürel, 2018) bir folklorizm örneğidir. Benzer biçimde el sanatlarının, halay ve dans gösterilerinin kültürün yozlaşmasına ve değişmesine neden olabilecek biçimde fabrikasyon ürünlerle ve destinasyonun kültüründe olmayan sonradan ortaya konulan yöresel kıyafetli figürlerle (bebek vb.) turistik ürün olarak kullanılması (Çelik-Toprak, 2018: 688) folklorizmdir. Anadolu Rock müziğinin halk türkülerine ait motifleri kullanması, bu vasıtayla halk kitlelerini etkileyerek ekonomik bir potansiyel elde etme kaygısı (Uyanık, 2008) folklorizmdir. Azizbek Turdiyev (2019) biraz daha ileri giderek Kâşgarlı Mahmud’un “Dîvânü Lugât-it Türk” adlı eserinde bulunan atasözlerinin Özbek halk şairi Töre Süleyman’ın sanatında işlenişini, halk bilimi ürünlerinin yazılı edebiyatta sanatçılar tarafından kullanılmasını da folklorizm olarak adlandırır. Bunun yanı sıra Çobanoğlu’nun “Modernleşme ile başlayan ve folklor ürünlerini kendi doğal bağlamlarının dışında bir pazarlanabilirliğe iten turizm hareketine ‘folklorizm’ (folklorism) veya ‘folklorismus’ adı verilmektedir” (1999: 11) tanımlaması folklorizmi turizm alanına hapseden bir tanımdır. Tanım doğrudur; ancak eksiktir. Folklor ürünlerinin tüm alanlarda doğal bağlamları dışındaki her türlü (pazarlanma, propaganda vs.) kullanımı folklorizmdir.

Yukarıdaki tanımlamalara göre folklorizm geleneksel ürünlerin ticari, siyasi, estetik vb. amaçlarla kendi geleneksel bağlamlarından koparılarak yeni bağlamlarda kullanıma sokulmasıyla ortaya çıkan folklorlardır. Folklorizmde yeni kullanımlar farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum geleneksel ürünün orijinal bağlamından uzaklaştırılması, farklı sosyal sınıflar tarafından taklit edilmesi veya yeni bir amaca yönelik gelenek yaratımı şeklinde görülebilmektedir. Kimi araştırmacılara göre folklorizm düşük değere sahip, masa başında yaratılan, bozulmuş folklorlardır. Bu yönüyle halk bilimi için bir tehlikedir. Ancak kimi araştırmacılar onun reddinin yerine işlevlerini anlamaya çalışılması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü folklor değişen koşullara kendisini folklorizm olarak tabir edilen yolla adapte etmekte, varlığını sürdürmektedir. Bu yenileme ekonomik, estetik, psikolojik veya politik yönden halkın talepleri göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. Halk folklorizm ile eğitilmekte, eğlendirilmekte, çeşitli amaçlar doğrultusunda yönlendirilmektedir.

1.2. Fakelore

Fakelore terimi folklorizmle yakın ilişkili kavramlardan biridir. Her iki kavram birçok noktada benzer anlamlar taşır. Regina Bendix'e göre fakelore gerçek olduğu iddia edilen uydurma şeydir ve "sahte-folklor" (pseudo-folklore) olarak da adlandırılmaktadır. Kavram ilk olarak 1950 yılında Richard M. Dorson'un "American Mercury"de yayımladığı yazısında kullanılır. Dorson, Paul Bunyan hikâyelerinin sözlü gelenekte oluşmadığından hareketle onları sahte folklor anlamında "fake-lore" olarak adlandırır. Daha sonra Dorson, Benjamin A. Botkin'in "Treasury of American Folklore" adlı eserini sözlü gelenekten toplanan ürünlerin masa başında yeniden düzenlendiği iddiasıyla fakelore olarak kabul eder. Soğuk Savaş döneminde (1960-1970) de folklor ürünleri hem ticari hem de ideolojik amaçla kullanılır ve bu ürünler de fakelore olarak adlandırılır. Dorson formülasyonunu folklor çalışmalarındaki otantik-sahte karşıtlığı üzerine kurar ve folkloru akademide sağlam temeller üzerine oturtmayı amaçlar. Ona göre folkloru analiz etme, tanımlama ve belgeleme yeteneğine sahip tek kişiler halk bilimcilerdir. Folklor ürünlerinin konunun uzmanı olmayan kişiler tarafından yorumlanmaları otantikliği ortadan kaldırmıştır (Bendix, 1997b: 276).

Dorson, fakelore'un yayılımına karşı savaşılan başlıca Amerikan akademik sesi olarak kalır. Fakelore'un edebi, ticari ve siyasi yazarlarına karşı yazılar yazar. Onun sahte, popülerleştirilen ve çarpıtılan olarak algıladığı şeylere karşı polemik yaratan düşünceleri ve fakelore tanımı halk bilimcilerin de içinde bu-

lunduğu kesimde büyük ölçüde kabul görür. 1980'lerde folklor tarihinin özüne dönüşünün incelenmesi, kavramın teorik açıdan tartışılmasına ve fakelore'un geniş biçimde Avrupa araştırmalarında "folklorismus" söylemine entegre etme çabasına yol açar. Fakelore terimi "folklor, siyaset ve ticaret" in iç içe geçtiği çok sayıda tartışmanın merkezine oturur. Folklor milliyetçi hareketlerde kültürü meşrulaştırmakta, çok kültürlü topluluklarda etnik grupların kültürel kimliklerini ifade etmek için geleneksel miraslarını canlandırmak ve yeniden icat etmekte veya siyasi bağımsızlık iddialarını desteklemekte önemli bir etken oluşturur. Batılı pazar ekonomilerinin küreselleşmesi, folklorun daha çok metalaşmasına yol açar (Bendix, 1997b: 275-276).

Richard M. Dorson folklorun hızlı biçimde geliştiğinden söz eder. Çok satan kitaplar, konserler, kabare şarkıları ve çizgi filmler aracılığıyla geniş bir dinleyici/izleyici/okuyucu kitlesine ulaşan folklor kötü kullanılmıştır. Amerikan halk kahramanı dev oduncu Paul Bunyan, efsanevi Amerikan kovboyu Pecos Bill veya Afrikan-Amerikan halk kahramanı tünel kazıcı John Henry gibi yarı tanrılar, yerli mitolojinin ürünü değildir; bunlar folklorun faşist ve şovenist taraflarıdır (Dorson, 2007: 12). Dorson masa başında, ticaret malzemesi olarak üretilen bu tür ürünleri folklorun bozulmuş şekli, sahtesi, taklidi anlamında "fakelore" olarak adlandırır. Marshall W. Fishwick de Dorson'la benzer düşünceye sahiptir. Fishwick (2007: 23-26), Amerikan halk kahramanlarındaki benzerliklere dikkat çeker. Paul Bunyan, Pecos Bill ve John Henry gibi halk kahramanları isim ve meslekleri farklı olsa da aynı elbisenin kolundan kesip çıkarılmışlardır. Bu bakımdan Fishwick; Pecos Bill, Joe Magarac, John Henry gibi masa başında belli amaçlarla yaratılan halk kahramanlarını Paul Bunyan'ın oğulları olarak değerlendirir. Bunlar gazeteci ve reklamcılar tarafından yapay biçimde yazınsal alanda yaratılmış, popülerleştirilmiş, sözlü gelenekte bilinmeyen kahramanlardır. Bu kahramanların büyüme şansları yoktur.

William S. Fox ise fakelore'u "kültürün, yanlış olarak folklor diye sunulan ya da gerçekten folklormuşçasına kabul edilen öğeleri" (2007: 37) olarak tanımlarken Eliot A. Singer "profesyonel yazarlar tarafından, tarihî ve etnik toplumların sözlü geleneklerinin yeniden üretimi olarak yazılmış metinlerin sunumu" (2007: 99) şeklinde tanımlar. Fox (2007: 44-45), folklorun eğer Bascom tarafından tanımlanan işlevlere gerçekten sahipse yaratıldığı ve yayıldığı halk gruplarıyla dolaysız ilişkilere sahip olduğunu söyler. Buna karşın fakelore ise halk gruplarından üstün olan toplumsal kurumlarda, ekonomide ve devlette yoğunlaşır. Dolayısıyla egemen kesimin ekonomik ve politik çıkarlarına hizmet eder. Kültürel hegemonyanın devamı fakelore ile sağlanır.

Bu durum iki aşamada gerçekleşir: “İlkin fakelore, folklordan içerik, karakter, öykü ya da durumu ödünç alabilir... pek çok şey, özellikle de canlılık ve nüanslar, çalışma edimi sırasında yitirilir. İkinci olarak, fakelore hiçbir folklorik mirasa sahip olmaksızın yeniden yaratılır” (Fox, 2007: 47).

Alan Dundes, Dorson’un makalesinden yola çıkarak fakelore kavramı çerçevesinde folklor tarihinin kısa bir tenkidini yapar. Dorson’a göre fakelore gerçek folklor olduğunu iddia eden sahte, yapay ürünlerin sunumuysa James Macpherson (1736-1796)’ın 1760’taki Ossian şiirleri, Grimm Kardeşlerin 1812 ve 1815’teki “Çocuklar ve Ev Masalları”, Elias Lönnrot (1802-1884)’un 1835’teki Fin ulusal destanı “Kalevala” (2007: 73-77)’sı ilk fakelore örneklerindedir. Bu metinler sözlü metinlerin yetmediği, orijinal alan notları üzerinde değişikliklerin yapıldığı, kaynak kişilerin değiştirildiği ürünlerdir. Dorson İskoçya’da, Almanya’da, Finlandiya’da ve XX. yüzyılda Amerika’da ihtiyaç hissedildiği için geleneklerin icat edildiğini ve bunların gelenek olarak adlandırıldığını ifade eder (2007: 79). Fokelore millî ve ruhsal bir ihtiyacı tatmin etmek için ortaya çıkmıştır, kazanç için üretilmiştir. Alexander A. Panchenko (2007: 138) ise iki tür folklordan söz eder: İlki kültürel yönden elit olanlar tarafından kontrol edilmemiş sözlü halk kültürü olan folklor (F¹), diğeri ise geleneksel veya resmî yolla folklor olarak tasarlanmış, toplum tarafından onaylanmış, çeşitli medya araçlarına kaydedilmiş folklor (F²). F² hem F¹’den hem de bozulmuş metinlerden aldığı unsurlarla genişletilir. Sovyet folklorundaki Lenin kültü, F² için iyi bir örnektir. Benzer biçimde Türkiye’de 1941 yılından sonra CHP tarafından yazdırılan, geleneksel halk tiyatrosu türlerinden Karagöz oyununun karakter, metin ve işlevinde büyük değişikliklerin yapıldığı, dönemin başat ideolojisinin işlendiği oyunlar (Güven, 2008) da F² için örnek olarak kabul edilebilir. Bu ayırımında F¹ folklor, F² ise fakelore olarak adlandırılabilir.

Bu tanımlamalara göre fakelore, yukarıda açıklanan folklorizm ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Fakelore de folklorizm gibi folklorun geleneksel bağlamından koparılarak yeni bağlamlarda farklı amaçlarla kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Fakelore folklorun bozulmuş şekli, faşist ve şovenist tarafı, yapay biçimde yazınsal alanda yaratılan, popülerleştirilen, sözlü gelenekte bilinmeyen ürünler olarak kabul edilmiştir. Bu ürünler profesyonel yazarlar tarafından, geleneksel toplumların sözlü geleneklerinin yeniden üretimi olarak yazılmıştır. Folklor yaratıldığı ve yayıldığı halk gruplarıyla ilişkili iken fakelore üstün toplumsal kurumlarda, ekonomide ve devlette yoğunlaşmıştır. Bunun sonucu olarak da egemen kesimin ekonomik ve politik çıkarlarına hizmet eder. Fakelore’un folklor için bir tehlike olduğunu savunan bu düşüncelerin ilginç sonuçlarından biri de James Macpherson’un Ossian şiirleri,

Grimm Kardeşlerin Çocuklar ve Ev Masalları, Elias Lönnrot'un Kalevala'sı gibi folklorun bir bilim dalı olarak kabul edilmesinde büyük paylarının olduğu, folklor tarihinin önemli eserlerinin de fakelore içerisinde değerlendirilmesidir. Buna karşın fakelore olarak kabul edilen ürünleri folklorun bir parçası olarak kabul eden araştırmacılar da bulunmaktadır. Örneğin Barbara Kirshenblatt-Gimblett, yukarıdaki araştırmacılar tarafından masa başında üretildiği ve ideolojik, ticari olduğu için bozulmuş folklor olarak kabul edilen ürünleri folklorun devamı için bir gereklilik kabul eder. Kirshenblatt-Gimblett'e göre "Halkbilimsel girişim, ideoloji, ulusal ve siyasi meraklar ve ekonomik sorunların ötesinde değildir" (2007: 53). Dolayısıyla folklorun içerisinde bu tür amaçlar zaten vardı. Folklorun bu amaçları gerçekleştirme çabası, kendisini yenileme ve hayatiyetini sürdürme yoludur.

1.3. İcat Edilmiş Gelenek/Geleneğin İcadı

Folklorizm ve fakelore terimleriyle bağlantılı kavramlardan biri de "icat edilmiş gelenek/geleneğin icadı" kavramıdır. Terimi tartışmaya açan araştırmacılardan Eric Hobsbawm (2006: 1), Britanya monarşisini kuşatan merasimlerin birçoğunun XIX-XX. yüzyıllarda ortaya konulduğunu ifade eder. Eski gibi görünen geleneklerin kökenleri çoğunlukla yakın zamandır ve bu gelenekler icat edilmiştir. Hobsbawm bu terimle neyi kastettiğini şöyle açıklar: "Bu terim [icat edilmiş gelenek] gerçekten icat edilmiş, inşa edilmiş ve formel düzlemde kurumsallaşmış gelenekleri olduğu kadar, kolayca izi sürülemez bir şekilde kısa ve belirlenebilir bir zaman diliminde -belki de birkaç yılda- ortaya çıkmış olan ve büyük bir hızla yerleşmiş 'gelenekleri' de kapsamaktadır" (2006: 2). İcat edilmiş gelenek toplum kurumlarınca benimsenen, ritüel veya sembolik bir anlam taşıyan, belli değer veya davranışları aşılama çabasıyla çalışan uygulamalardır. Bu uygulamalar "yeni durumlara uyarlanmış, eski durumları aklı getiren formlara bürünmüş" (Hobsbawm, 2006: 3) geleneklerdir. Yeni gelenekler belli şartlarda yaratılmaktadır.

Toplumsal değişimlerin hız kazandığı dönemlerde eski gelenekler yeni kalıplara, toplumsal koşullara uyum sağlayamaz. Geleneklerin icadı da arz-talep yönünde hızlı değişimlerin meydana geldiği zamanlarda görülür. Eski modeller yeni amaçlarla yeni koşullara uyarlanarak kullanıma sokulur. Nitekim XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupalılar, Afrika'daki sömürgelerini idare etmek için kilise, eğitim, ordu, cumhuriyet, monarşiyle ilintili çok sayıda yeni gelenek icat etmişlerdir. Avrupalılar hem hâkimiyetlerini meşrulaştırmak hem de sömürge halkın kabul edebileceği itaat modelleri oluşturmak için Afrikalılar adına yeni Afrika gelenekleri icat etmeye koyulmuşlardır

(Ranger, 2006: 245-246). Bu süreçte farklı ülkelerde farklı amaçlarla siyasal ve toplumsal alanlarda yeni geleneklerin seri biçimde üretildiği görülmektedir. Buna göre Balıkesir'in Ayvalık ilçe merkezine 10 km uzaklıkta bulunan Sarımsaklı yarımadasının en yüksek tepesi üzerine kurulan, ünü Türkiye'nin sınırları dışına taşan, yakın zamanlarda turistik bir cazibe merkezi haline getirilen "şeytan sofrası" (Çobanoğlu, 1999), Türk halk kültüründe icad edilmiş geleneğin ilginç bir örneğidir.

İcat edilmiş gelenek kavramı bir anlamda folklorizm veya fakelore'dur. Burada da toplumsal değişimlere bağlı olarak eski gelenekler üzerine inşa edilerek oluşturulan folklorun yeni koşullara uyumlu hale getirilmesi söz konusudur. Folklorizm ve fakelore'da görüldüğü gibi arz-talep yönünde bir değişimin sonucudur. Folklorun II. Dünya Savaşı'ndan sonra Komünist Rusya'da veya Nazi Almanya'da ideolojik amaçlarla kullanımı ile İngiltere'nin Hindistan'da yeni gelenekler icat ederek ülke halkını idare etmesi arasında bir fark görülmemektedir. Her iki durumda da folklor ürünleri bağlamları dışına çıkarılmış, masa başında ideolojik amaçla üretilmiş, halkın kabullerine göre de varlığını devam ettirmiştir. Bu noktada folklorizm, fakelore veya icat edilmiş gelenek, egemen güçler tarafından veya masa başında üretimiyle bir değer kazanmamaktadır. Yeni üretilen/yaratılan geleneklerin varlığı halk tarafından kabul edilmesine, benimsenmesine, yaşanmasına bağlıdır. Folklor olarak tanımlanan ürünlerin halk arasında belli bir işlevi yerine getirebildiği sürece varlığını devam ettirmesine benzer biçimde folklorizm/fakelore/icat edilmiş gelenekler de toplumun belli bir ihtiyacına cevap verdiği, halkın kabullerine uygun olduğu sürece hayatını sürdürür.

2. Folklorizm, Fakelore, İcat Edilmiş Gelenek Kavramları Bağlamında Reklam

Reklam bir mal veya hizmetin satışını sağlamak veya artırmak amacıyla medya tarafından tanıtımının sağlanmasıdır. Reklamlar medya ile teknolojiyi etkin biçimde kullanarak "ürettikleri kültürün kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarını, kitle bilinçlerini ve hatta tarih içindeki yerlerini belirler" (Altay, 2000: 34). Bundan dolayı on yıl öncesinde üretilen reklamlarla bugünün reklamları hem niteliği hem de hitap ettiği kitleye bağlı olarak farklılıklar gösterecektir. Ticaret ile kitle iletişim araçları reklamlar aracılığıyla varlıklarını daha güçlü biçimde devam ettirir. Reklamlar bir ürünün üretildiği bölgede kalmamasını sağlayarak uluslararası yayılımını sağlar. Bir ürünün uluslararası yayılımı kültürler arası ilişkilerin hesaba katılmasını zorunlu kılar.

Bir ürün pazarlanacağı her toplumun kültür, yaş ve cinsiyet gibi niteliklerine göre yeniden şekillenir. Reklam geleneksel ürünleri bağlamlarından koparıp yeniden inşa etmesiyle folklorizm, fakelore ve icat edilmiş gelenek kavramlarıyla yakından ilişkilidir.

2.1. Reklam-Gelenek (Kültür) İlişkisi

Reklam ile kültür arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Endüstri ve kapitalizmin meydana çıkması reklam kavramını modern dünyanın içine sokmuştur. Modern yaşam insanları bireyselliğe itmiş, bireysellik farklılık duygusunu geliştirmiş, bu da kişiye ait bir kimlik inşasına neden olmuştur. Ekonomik koşulların gelişmesi, tercihlerin artması tüketim kavramını ön plana çıkarmıştır. Tüketim insanların kimliğini şekillendirirken “egemen kılınmış imgelerden oluşan reklamlar” (Becan, 2012: 37) önem kazanmaya başlamıştır. Reklam ile tüketim arasında birbirini etkileyen bir ilişki vardır. Nitekim reklamlar çeşitli iletişim araçlarını kullanmış, pazarlanan bir meta-nın tüketiciler tarafından satın alınmasını sağlamaya yönelik stratejiler yürütmüştür. Reklam ekonominin önemli bir aracıdır. Herhangi bir ürün ya da hizmet reklam ile tanıtılmakta, talep artırılmakta, marka oluşturulmaktadır. “...reklamlar, amacına ulaşmak için görevini yerine getirirken sadece insanların hangi ürünleri satın alacaklarını değil kültürel anlamda bu ürünleri nasıl kullanacaklarını da belirlemektedir” (Becan, 2012: 37). Reklamlarda tüketici kitle üzerinde olumlu bir etki yaratıp tutumlarında bir değişim yaratılmaya çalışılır. Bunu sağlamak için de ikna edici bir iletişim yoluna başvurulur. Reklamlar bir ürünün işlevsel değerinin yanı sıra sembolik değerini de ön plana çıkarır. Örneğin bir kişinin giydiği, içtiği, kullandığı nesnelere onun toplumsal statüsünü, yaşam tarzını gösterir.

Bir reklam metninin doğru yorumlanması dayandığı kültürün kodlarını doğru kullanmasına bağlıdır. Reklam toplumsal hayatın içinden herkesin bildiği, tanıdığı malzemeleri alır, onları kullanır, yeniden kurgular ve melez bir anlam üretir. Kültürel sembolleri ve fikirleri dönüştürür, yeniden yaratır. “Reklamın dönüştürdüğü kültürel modeller ve referanslar, onun çoğu zaman popüler kültürden aldığı malzemelerin toplamıdır” (Yavuz, 2006: 150). Reklam popüler kültürün sembol ve değerlerini yeniden yaratarak unutulmaktan kurtarır. İnsan hayatının her alanında çeşitli şekillerle yaşanan kültürel kod ve referanslar, reklamlarda kısa biçimde yer alır. Kültürel kod ve referansların kısaltılması çeşitli sembolik anlamlar yüklemesini zorunlu kılar. Burada reklamın sembolik dilinin hedef kitle tarafından anlaşılması önemlidir. Hedef kitlenin anlayabileceği kültürel kodların kullanımını reklamın başa-

rısını belirler. Reklamlar bir yönüyle pazarlanmaya yönelik hazırlanan sanatsal ürünlerdir. Reklamlardaki estetik form mesajın etkisini artırır.

Reklamın başarısı tüketicinin iyi tanınmasına, ona yönelik stratejilerin belirlenmesine bağlıdır. “Reklamcı hangi tüketiciye ulaşacağını iyi saptamak zorundadır, çünkü tüketicinin niteliği toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişmektedir. O halde hedef kitleyi ve hedef kültürü iyi belirlemek önemlidir” (Altay, 2000: 40). Bir ürünün reklamında tüketicinin niteliğine bağlı olarak söylem biçimi belirlenir. Reklam söylemi, alıcı kitleyi belli bir davranışa yönlendirme niteliği taşımalıdır. Sözcüklerin resmedilmesi, ürün adlarının yan anlamlarının çağrışımı, seslerin belli bir düzende kullanımı, ses ve söz oyunları yoluyla etkili söylemler geliştirilir. “Farklı kültürlerin zevkleri, yaşam tarzları, espri anlayışları, kısacası her şeyleri farklıdır” (Altay, 2000: 41). Bundan dolayı söylemler her kültürün yapısına uygun olarak seçilmelidir. Reklamlar hedef kitleyi etkilemek için ürünü kullanan bir kişinin tanıklığına başvurma, ürün hakkında uzman olan kişi tarafından desteklenme, toplum tarafından tanınan/ünlü kişilerin kullanımı, ürünün günlük hayattan kullanımına örnekler, farklı ürünlerle çeşitli nitelikleriyle karşılaştırma ve müzik kullanımı (İplikçi, 2015: 69-75) gibi stratejiler kullanır.

Reklamlarda hedef kitleye sadece ne tüketeceği değil aynı zamanda nasıl durup düşüneceği de öğretilir. Yani reklamlar insanlara sadece tüketim mallarını satmamakta, aynı zamanda onların düşünce, tutum ve davranışlarını da biçimlendirmektedir. Reklamlarda sürekli yeni anlamlar üretilir, kullanılır; zamanı dolduğunda yerini yenisine bırakmak için tüketilir. Günümüzde reklamlarda sunulan ürünlerin mitleşme eğiliminden söz edilmekte, reklam ile mit arasında güçlü bir ilişkinin varlığı vurgulanmaktadır. Bu durum “teknolojik ütopyacılık miti” olarak adlandırılmaktadır. “Teknolojik ütopyacılık mitinin hikâyesi apaçıktır. Bilim ve özellikle teknoloji, maksimum üretim ve tüketim ütopyasına götürmektedir. Teknoloji tüm problemlerimizin çözümlerini sağlama ve daha etkili yaşam kontrolünü kabul etmemizde başarı ve kolektif varlığımızı sürdürme güvencesi vermektedir. Hedef, benzer şekilde tam bir tüketim dünyasıdır. İnsanları mükemmel sağlığa, güzelliğe, ebedi gençliğe, hoş giden her ne ise serbestçe yapmaya yöneltmektir. Bu anlamda teknolojik ütopyacılık miti reklam ayını boyunca yayımlanmaktadır” (Çetin, 2014: 567).

Reklamlarda mesajların verilmiş biçimi kim olduğumuz, nasıl yaşadığımız ve ne tür ilişkiler kurduğumuz hakkında bize bilgiler sunar. Reklamlarda geleneksel unsurlar kullanılırken yeni teknolojik aracın yapısına ve değişen

yaşam koşullarına bağlı olarak değişime uğrar. Ancak verilecek mesaj hep aynı kalmaktadır: “Bu ürün sizlere geleneksel konforu tekrar yaşatacaktır.” Reklamlarda geleneksel unsurların kullanımı tüketiciler üzerinde aşinalık yaratır ve alıcılarda güven duygusu meydana getirir. Böylece tüketici geçmişin güvenli yollarında emin adımlarla yürümeye devam eder. Ürünün pazarlanmasını sağlayan en önemli özellik şüphesiz tüketicide güven duygusu yaratmasıdır. “Halk bilimi elbette tamamen inanç ve güvendir. Bu yüzden güvenirlilik... elbette her şeydir” (Westerman, 2018: 238). Güven ve inanç halk bilimi ile reklamı birbirine bağlayan en önemli güçlerden biridir.

Kitle iletişim araçları yeni geleneklerin yaratıldığı etkin alanlardan biridir. Örneğin çizgi filmler masal anlatımının yeni araçlarındandır. Ancak kitle iletişim araçları tarafından değiştirilen/dönüştürülen veya yeniden yaratılan geleneklerin tek tipleştirildiğine dair endişe ve eleştiriler yapılmaktadır. Örneğin Frances Clark Sayer, Disney’i geleneksel çocuk edebiyatının temellerini bozduğu gerekçesiyle eleştirir. Disney özgün yaratımlara saygısızlıkta bulunmuş, kendi amaçları doğrultusunda metni belli amaçlar için kullanarak onu bayağılaştırmıştır (Koven, 2004: 119-120). Geleneksel unsurlar kitlesel şekilde pazarlanmaktadır. Burada kitlesel iletişim araçları ile sözel gelenekler arasında bir ilişki söz konusudur. Yeni dünya, geleneksel metinlerin kitle iletişim araçlarıyla yeniden yaratılarak iletildiği küresel bir köydür.

2.2. Folklorizm, Fakelore ve Reklamlarda Geleneğin Yeniden İcadı

Medya eski kültürel geleneklerle yeni kültürel geleneklerin karışımının sunulduğu araçtır. Televizyon reklamlarında geleneksel unsurların sözden görselliğe dönüşümü görülmektedir. Bu yönüyle televizyon reklamları halk biliminin yeni biçimlerinin üretildiği ve aktarıldığı yapımların başında gelmektedir. Mikel J. Koven “televizyon reklamlarının kurgusal yüzeyi altında inançlarının nasıl manipüle edildiğini[n]” (2004: 125) tartışıldığını düşünür. Folklorizm, fakelore veya geleneğin icadının tanımlamalarında da folklorun manipülasyonundan söz edilmektedir. Geleneksel her türlü unsurun bağlamı dışında kullanımı folklorizm veya fakelore olarak tanımlanmaktadır.

Reklamın başarısı “alışılmış bir kültürel kodun üzerine kurulması”na (Özdemir, 2001: 115) bağlıdır. Özdemir reklamı da kapsayacak anlamda medyanın kültüre dayandırılmasının ona katkılarından söz eder. Ona göre medya kuruluşlarının ahlâk ve kültüre aykırılık nedeniyle yayınlarının durdurulmasının önlenmesi için medya uzmanlarının halk bilimci/kültür bilimcilerle birlikte çalışması, denetim ve yayın stratejilerini belirlemesi/geliştirmesi önemlidir. Bu ortak çalışma araştırma, planlama, değerlendirme ve denetle-

me aşamaları ile beraber üretim safhasında da yürütülmelidir (2001: 115). Bu anlamda medya halk bilimciler için önemli bir uygulama ve araştırma alanıdır. Reklamlarda kullanılan geleneksel unsurlar metinler arasında bir ilişki meydana getirmektedir. Reklamlarda bu tür folklorik unsurların kullanımı "...kısa, açık ve doğrudan çağrışımlarla dikkat çekmek, okunabilirliği [aynı zamanda reklamın bulunduğu bağlama göre görülebilirliği/işitilebilirliği] ve hatırlanmayı artırmak, kolay ve güçlü bir etki yaratmak olabilir" (Gökalp-Alpaslan, 2007: 31). Reklamlardaki folklor, bilinçli ve derinlikli bir kullanımdan ziyade akılda kalıcılığı, ürünün kolay ve etkili biçimde pazarlanabilmesini sağlamaya yöneliktir.

Folklor bilinçli veya bilinçsiz şekilde her türlü reklamda karşımıza çıkmaktadır. Reklamlarda sözlü kültür ile popüler kültür arasında alışveriş bulunur. Folklorun reklamlarda geleneksel unsurları değiştirerek, dönüştürerek ve yeniden yaratarak kullanımı sözlü kültürün bağlamının dışına çıkarılmasıdır. Geleneğin elektronik kültür ortamında çoğunlukla ticari amaçlarla yeniden kullanımı birer folklorizm, fakelore veya geleneğin yeniden icadı olarak değerlendirilebilir. Folklorizmden ticarete çokça yararlanılmaktadır. Piyasada satışa sunulan birçok ürün, satışlarını artırmak için geçmişe dönük geleneksel temalara vurgu yapmaktadır. "Satışı sağlayan prensip, doğal olan her şeyin iyi olduğu ve eski ise daha da iyi olduğudur" (Newall, 2004: 90). Folklorizm aynı zamanda kırsal kesime ait unsur ve sembolleri şehir hayatına aktarır.

Reklamların bir kısmında köy/çiftlik tazeliğine, köy renklerine vurgu yapılmaktadır. Böylece bölgesel ya da ulusal kimlik hissi yaratılır. Geçmiş veya kırsal olanın masumluluğu ticari kazancın bir aracı olarak kullanılır. Yaşamayan geleneksel unsurlar para kazanmanın yollarından biri haline gelir. "Reklamcılık, folklorizmin bir başka zengin ticari alanıdır. Televizyon, Dick Turpin gibi halk kahramanlarını oldukça tuhaf bir şekilde, tuvalet kâğıdı tanıtımında; hayaletleri örneğin Typhoo Çayı'na talebi artırmada; efsanevi kültürleri -mücevherlerin bir İnka arka planında gösterilmesi- ve geçmiş ile günümüzün ele alındığı nostaljik ve ideal kırsal yaşamdan görüntüler ile her yere nüfuz etmiş Eski Güzel Günleri kullanmaktadır. Dergi reklamları da büyük ölçüde geleneksel temaları ve köy halkının keyfini sürdürdüğü varsayılan sağlıklı yaşama dair saf köy hayatını içeren benzer konular hakkında bilgi vermektedir" (Newall, 2004: 97-98). Efsane, masal, destan veya halk inançlarının reklamcılıkta kullanımı sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Böylece tüketicinin özlemleri canlı tutulmaya, hatırlatılmaya çalışılır.

Linda Degh (2010a: 207), günümüzdeki efsanelerin yeniden yapılandırılarak/yaratılarak şimdiki ihtiyaçlarımıza uygun hale getirildiğini söyler. Degh, efsanelerin iki türünün halk bilimcilerin daha çok dikkatini çektiğini ifade eder. “Bunlardan birisini ticarî eşya olarak adlandırabiliriz, çünkü tam olarak medya, radyo, televizyon ve basın içerisinde satışa sunulur... Büyü, çekici şekillerde marketlerde satılır...” (Degh, 2010a: 209). Degh (2010b: 219), halk anlatılarının kompozisyon tekniklerini değerlendirirken de “motif stokları”ndan söz eder. Hikâye anlatıcıları hafızalarında sakladıkları motifleri dinleyicilerin ilgisine göre hikâyelerinin kısaltılmasında veya genişletilmesinde kullanmaktadır. Bir hikâyeci, bildiği hikâye sayısı nispetinde buradaki motifleri kullanarak yeni hikâyeler oluşturabilir. Reklamlarda kullanılan geleneksel unsurlar da reklamcılarının hafızalarında yer alan motif stoklarıdır. Reklamcılar halkın dikkatini ürüne çekmek için bu motif stoklarını çekinmeden kullanır.

Reklamların önemli özelliklerinden biri de her ürünün reklamının âdeta kısa bir film şeklinde bir öyküye dayandırılmasıdır. “Reklam filmlerinde başlangıcı, gelişimi ve sonu olan öyküler anlatılmakta ve hedef kitlenin dikkati öyküye yoğunlaştırılarak ilgi, reklamın sonunda verilen mesaja çekilmek istenmektedir” (Uyanık, 2006: 80). Kurulan olay örgüsü mesajların alıcılara ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Her reklam bir film tadında izlenebilmektedir. Bazı reklamların bölümlü filmler gibi dizi şeklinde oluşları, her öykünün bir önceki diziyile ilişki içinde olması etkili reklam stratejilerinden biridir. Reklam hikâyesi hedef kitlenin inançları ve ideolojik yönelimlerine göre şekillenmekte, kültürel değerler üzerinden çeşitli mesajlar gönderilmektedir. Kitlenin ilgilerinin dikkate alınması ürüne pozitif bir anlam yüklemekte, benimsenilen anlamla kitle yönlendirilmektedir.

Bir ürünün pazarlanmasında hedef kitlenin değer ve kabulleri belirlenmekte ve reklam faaliyetleri buna göre düzenlenmektedir. Reklam halk bilimi ürünlerinin kültürü gelecek nesillere aktarma, değerleri, kuralları, töreleri destekleme işlevini yerine getirmektedir. Uşaklı tarhana çorbası üreticisinin ürününü pazarlamak için sattığı her tarhana paketinin içine “Türk halkının kolektif şuuraltını, tepkisel içgüdüsünü ve kimliğine sahip çıkışını” (Günay, 1996: 4) anlatan reklam metnini koyması bu işlevi göstermektedir. Bazı reklamlarda pazarlanan ürüne bağlı olarak kadın karakterlerin ön plana çıkarıldığı görülür. Örneğin Aymar yağının reklamlarında karşımıza çıkan mutfaktaki kadın (Okan, 1998), Türk toplumunda kadın imgesine uygun biçimde kullanılır.

Türk reklamcılık sektöründe geleneksel unsurların kullanımına çok sayıda örnek vermek mümkündür. Çocuklara yönelik satışı amaçlayan Eti bisküvileri reklamında bilmece, Danone yoğurtları reklamında göle yoğurt mayalamaya çalışan Nasrettin Hoca'nın kullanımı, Evin margarin reklamında yöresel yemeklere yapılan vurgu, Pringles cips reklamında yine çocuklar için çizilen kukla ve ramazan davulcusu imajı, Anadolu Hayat Sigortası ve Kristal kola reklamlarında gölge oyunu Hacivat ve Karagöz'den yararlanma, Falım ve Fıkra sakızı reklamlarında fal ve fıkra metinlerinin kullanımı, Nazar sakızı reklamında nazar inancının işlenmesi, Molfix ve Libero bezleri, Pınar sucuk, Yedigün meşrubat gibi çok sayıda reklamda masal unsurlarının kullanımı (Boyras, 2001: 96-104) reklamlardaki halk kültürü/geleneksel kültür unsurlarının değiştirilerek halk hafızasına yapılan göndermelerle ürün pazarlamasındaki yeni etkinliğini ortaya koymaktadır. Boyras (2001: 107) halk kültürü unsurlarının reklamlarda kullanımıyla folklorun yeni bir fonksiyonundan söz eder: tanıtma ve reklam.

Doğuş Çay reklamlarında yer olarak Karadeniz seçilmiştir. Yöreye özgü müzikler, giyim-kuşam, şive kullanılır. Buğra (2006: 53-54), bu durumu çayın "lazlaştırması" olarak tanımlar. Reklam eski değerlere yaslanır. Reklamcı "...toplumun sahip olduğu ancak farkında olmadığı kodları kullanır; yerellik, milliyetçilik, folklor gibi unsurlardan faydalanarak bu kodları fark edilir hale getirir" (Buğra, 2006: 55). Akbank'ın Cep Kredi reklam serisinde sözlü kültürün özel kodlarından yararlanır, milliyet ve kimlik teması öne çıkarılır. Kent folkloru vurgulanır, stereotipler parodileştirilir, popüler klişeler ironik biçimde sunulur (Günaydın, 2006: 59). Köyün doğallıkla ve saflıkla ilişkilendirildiği söylemlerin kullanıldığı İçim Yoğurt reklamında köy imgesi ve halk kültürü parodileştirilir ve ters-yüz edilerek reklamlarda yeniden üretilir (Kebeli, 2006). Sanal ortamda Nasrettin Hoca imajı pazarlama aracına (Daşdemir, 2014) dönüştürülür. Eti'nin çikolata reklamında "Eski köye yeni âdet" deyimi parodileştirilir, temizlik, saflık ve mutluluğun bir imgesi olarak köy ve köy ağası imajından yararlanır (Rahinguliyev, 2006). Kola markası Pepsi'nin ramazan ayındaki reklam dizisinde Karagöz oyunu dönüştürülerek teknoloji/kent yaşamı bağlamında sunulur (Yeşil, 2006).

Reklamlarda dilin kullanımı da önemlidir. Reklamların hedef kitlesi tüketiciler sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan aynı değildir. Bu bakımdan reklam dili tüm hedef kitleye hitap edebilmelidir. Dil ile ürün ve tüketici arasında duygusal bir ilişki kurulmalıdır. Permatik Tıraş Bıçağı reklamında "Ağır ol, molla desinler" atasözü dönüştürülerek "Ağır ol, abi desinler" biçiminde sloganlaştırılır (Aygün, 2006: 87). Reklam dizisi için mahalle delikanlısı Ali De-

sidero tipi yaratılır. Kalıp sözler de reklamlarda çokça karşımıza çıkmaktadır: Aç kapa aç kapa - Artema; kışkanaanlar çatlasın - Doritos Ala Turca; mutlu et kendini - Eti Brownie; iyi bak kendine - Danone; tamamen duygusal - Telsim; başka bir arzunuz? -Garanti Bankası; çamaşırdır kirlenir Omo ile temizlenir; önce güneş, hava, su... sonra bol gıda gelir, akşama babacığım, unutma Ülker getir; bir bilmecem var çocuklar, haydi sor sor, çayda kahvaltıda yenir, acaba nedir, nedir? Bisküvi denince akla, Tamam şimdi bulduk, Eti, Eti, Eti!; nazar etme n'olur, çiğne senin de olur - Nazar sakızları (Mengü, 2006: 112-113).

3. Sonuç

Halk bilimi son dönemlerde daha çok iletişimsel bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Richard M. Dorson halk biliminin bu niteliğine vurgu yaparak şunları söyler: “Eğer popüler bir şarkı veya bir hikâye, küçük bir grubun iletişimine konu olursa, bu geleneksel halk bilgisine ait bir olgu olarak görülmemelidir, eğer geleneksel bir masal veya balat televizyonda karşımıza çıkarsa bu geleneksel halk bilgisine ait olmaktan çıkar” (2014: 261). Açıklama halk biliminin iletişimsel özelliğini vurgulanmaktadır. Buna göre reklamlarda karşımıza çıkan geleneksel unsurlar halk bilgisinin çalışma alanının dışına itilmektedir. Böyle bir yaklaşım halk bilimi inceleme alanını her geçen gün daraltmakta, bir süre sonra yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu bakımdan medya araçları vasıtasıyla, özellikle son dönemlerde etkinliği artarak devam eden sanal dünyada, halk bilimi ürünlerinin yeni bağlamlarında kullanımı önemlidir ve gereklidir. Bu tür ürünler yüz yüze olmasa da izleyici/dinleyici ile yapımcılar arasında dolaylı bir iletişim sonucu yaratılmaktadır. İletişimin gerçekleşmesi için yüz yüze olma zorunluluğu yoktur. Halk bilimi ürünlerinin yaratım ve aktarımında her türlü iletişimden yararlanılmalıdır.

“Kitle medyasının çoğunlukla toplulukların değil kurumların hizmetinde ol[ması]” (Howard, 2018: 140) folklorizmin temel kaynağını oluşturmaktadır. Folklor halk tarafından yaratılırken folklorizm/fakelore egemen kitle tarafından oluşturulmaktadır. Egemen kitlenin yeni kültür yaratımındaki etkisi, yeni ürünü folklorun dışına itmemektedir. Kitle medyası homojen ve otantik geleneklerden daha geniş bir alana yayılan yeni folklor biçimleri yaratmaktadır. Ancak bu yeni folklor ürünlerinin büyük çoğunluğu eski folklor biçimlerinin kullanımıyla meydana getirilmiştir. Ortaya konulan ürünün halk tarafından kabullenmesi temel şartlardan birini oluşturmaktadır. Yeni ürün egemen güçler tarafından yaratılmış olsa da geleneğe dayanması ve

halk tarafından benimsenerek yaşanması onu folklor olarak tanımlamamızı zorunlu kılmaktadır. Geçmiş dönemlerde bazı araştırmacılar tarafından dile getirilen kitleleşme, ticarileşme ve kitle medyasının kültürü yutacağı endişesi günümüzde gücünü kaybetmektedir. Uygulamalı halk bilimi çalışmaları geleneksel malzemelerin günlük hayatın farklı alanlarında farklı işlevlerle kullanımını teşvik etmektedir. Nitekim Linda Degh medyanın folkloru özgürleştireceğini ve hiç olmadığı kadar nüfuzlu ve saygın hale getireceğini düşünmektedir (Degh'ten akt. Howard, 2018: 140).

Ermis Lafazanovski "...ekonomide marketlere yönelmenin artan talepleri, eğlencede (yeni oluşturulmuş halk müziği) folklorun araçsallaştırılmasını ve ticarileştirilmesini teşvik et[tiğini]" (2007: 169) ifade eder. Folklorun araçsallaştırılması, ticarileşmesi olumsuz bir durum olarak kabul edilmemelidir. Sözlü gelenekte meydana gelen folklorik ürünlerin de ticari niteliğinden söz etmek mümkündür. Geleneksel halk tiyatrosu içerisinde meddah veya kuklacı; eline sazını alıp diyar diyar gezen, bulduğu her kalabalıkta sazını çalıp türküsünü okuyan âşık; kahramanlık öykülerini büyük bir heyecanla anlatan destancı bu işleri birer meslek olarak kabul etmiş, geçimlerini bu yolla sağlamışlardır. Geleneksel ortamlarda üretilen folklor ürünleri bir taraftan halkı eğitip eğlendirerek kültürü gelecek kuşaklara taşıırken diğer taraftan bu sanatları icra eden yaratıcı ve aktarıcıların geçim kaynağını oluşturmuştur. Günümüzde folklordan ticari veya ideolojik amaçlarla yararlanma folklorun hayatını devam ettirmesinin etkin bir yoludur.

"Folklorizm, fakelore, icat edilmiş gelenek" adına ne denirse densin tüm bu kavramlar halkın gereksinimleri sonucunda ortaya çıkmışlardır. Bunların "uydurma, sahte, bozulmuş" folklor olduğu iddiaları millî ve ruhsal ihtiyaçların cevabı olan ürünleri anlamamak demektir. Geleneksel halk bilimi ürünleri bir bunalım anında bir ihtiyacı gidermek amacıyla değiştirilerek/dönüştürülerek yeniden kullanıma sokulmaktadır. Bir geleneğin bilinen bir dönemde belli bir amaç için yaratılması veya mevcut geleneklerin modern döneme değiştirilerek adaptasyonu sözel bellek ile yazılı edebiyatın ürünüdür. Yazılı edebiyat mensuplarının sözel belleğin malzemeleri üzerine yeni gelenekler inşa etme çabaları "folklorizm, fakelore, icat edilmiş gelenek" kavramlarını meydana getirmiştir. Toplumlar ihtiyaç duyduğu birçok şeyi gelenekten almıştır. Bu bakımdan öncelikle bu kavramlara karşı olumsuz bakışlar anlamsızdır. Değişim/dönüşüm geleneğin yapısında bulunmaktadır. Gelenek ancak bu özelliği sayesinde sonraki kuşaklara aktarılabilir. Gelişmektedir.

Yeni medya aracılığıyla reklamlarda yeni kültürler yaratılmaktadır. Ancak yaratılan yeni kültürün kaynağını da eski gelenekler oluşturmaktadır. Tabii ki bir “...reklam anlaşılır ve etkili olabilmek için hedef kitlenin zihinsel ve kültürel birikimine göre düzenlen[ecektir]” (Boyras, 2001: 95). Reklamın başarılı olmasının en kolay ve etkin yollarından biri tüketici ile duygusal bir bağ kurmaktır. Gelenek bu bağı sağlayan araçların başında gelmektedir. Reklamlar da dâhil olmak üzere her türlü elektronik ortamda folklorun kullanımı kırsal ve egzotik çağrışımlar yaratacak, çekici olacaktır. Bu bakımdan folklorun “edebî, ticari ve siyasi amaçlar için yaygın bir şekilde istismar edil[diği]” (Singer, 2007: 105) üzerinde biraz daha düşünmek gereklidir. Folklor bu tür kullanımlarla istismar edilmemiş, aksine yeni bir yaşam kaynağı bulmuştur. Elektronik kültür ortamında gelenekselin yok edilmesi unutulmasına neden olacaktır. Gelenek varlığını ancak yeni bağlamlara uyarak, değişerek sürdürecektir.

Halk bilimi sadece geçmişin kalıntıları değildir. Geleneksel toplumlarda olduğu gibi modern toplumlarda da hayatı, toplumları yönlendirici bir etkiye sahiptir. Şehir ve teknoloji halk bilimini yeni yapısıyla kullanıma sokmaktadır. Yenileşme/dönüşme halk biliminin yeni yaşamına uyum yoludur. Sonuç olarak, reklam aracılığıyla geleneksel ürünlerin farklı bağlamlarda yeniden inşa edilmesi “folklorizm, fakelore veya icat edilmiş gelenek” olarak adlandırılabilir. Ancak geleneğin/kültürün bu tarz kullanımı bir manipülasyon değil, folklorun yeniden yapılandırılarak/yaratılarak içinde yaşanılan zamanın/mekânın ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesidir. Adına ne denirse densin, bundan sonra da içinde her türlü reklamın da yer aldığı elektronik kültür ortamında, halk hafızasında yer alan motif stoklarının kullanımı devam edecek gibi görünmektedir.

Kaynakça

- ALTAY, Ayfer. (2000). "Reklam Çevirisi". Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 17/1, 33-41.
- AYGÜN, Arzu. (2006). "Bildiyini Unut; Tıraş Ol, 'Erkek' Desinler!". Millî Folklor, 71, 87-89.
- BAYSAL, Kadir; Gizem Özgürel. (2018). "Aydın Yöresi Gencer Geleneğinin Kültür Turizmi Açısından Değerlendirilmesi". Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 8 (1), 97-104.
- BECAN, Cihan. (2012). "Yeni (Duyuşsal) Reklam İletileri Bağlamında 'Göstergeleri' Okumak: Göstergibilimsel Yöntemden Yararlanarak Bir Reklam İletisi Çözümlemesi". Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 4, 36-52.
- BENDİX, Regina. (1997a). "Folklorismus/Folklorism". Folklore: An Encyclopedia of Bliefs, Costums, Tales, Music and Art, 2 Volumes, Santa-Barbara, California: ABC-CLIO, 337-339.
- BENDİX, Regina. (1997b). "Fakelore". Folklore: An Encyclopedia of Bliefs, Costums, Tales, Music and Art, 2 Volumes, Santa-Barbara, California: ABC-CLIO, 275-277.
- BLUESTEİN, Gene. (2014). "Poplore". (çev. Sunay Çalış). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4. (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Zeynep Safiye Baki, Gözde Tekin). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 157-171.
- BOYRAZ, Şeref. (2001). "Halk Kültürü Unsurlarının Televizyon Reklamlarında Kullanılması". Millî Folklor, 49, 93-108.
- BUĞRA, M. Gökşen. (2006). "Folklor-Reklam İlişkisi Bağlamında Yerellik ve Milliyetçilik Öğelerinin Kullanımı". Millî Folklor, 71, 53-55.
- ÇELİK, Sedat; Lutfullah Sadi Toprak. (2018). "Şırnak Geleneksel El Sanatlarının Turistik Ürün Olarak Değerlendirilmesi". Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(5), 687-692.
- ÇETİN, Beyzade Nadir. (2014). "Yeniden Anlamlandırma Aracı Olarak Reklam". Turkish Studies -International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9/5, 559-573.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. (1999). "Halkbilimi Açısından Gelenek, Turizm ve İcad Edilmiş Gelenek Bağlamında Ayvalık Şeytan Sofrası Örneği". Millî Folklor, 43, 7-12.
- DAŞDEMİR, Özkan. (2014). "Sanal Ortamda Pazarlama Aracı Olarak Yenidenyazılan Nasreddin Hoca Fıkraları". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 29, 210-219.
- DEGH, Linda. (2010a). "Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı". (çev. Selcan Gürçayır). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 204-210.
- DEGH, Linda. (2010b). "Hikâye Anlatıcılar". (çev. Adem Koç). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 211-223.
- DORSON, M. Richard. (2014). "Mitoloji ve Halk Bilimi". (çev. Emine Çakır). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4. (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Zeynep Safiye Baki, Gözde Tekin). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 253-270.
- DORSON, Richard M. (2004). "Uygulamalı Halk Bilimi". (çev. Selcan Gürçayır Teke). Uygulamalı Halk Bilimi (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Evrim Ölçer Özünel vd.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 8-11.

- DORSON, Richard M. (2007). "Folklor ve Fake Lore". (çev. Selcan Gürçayır). Folklorun Sahtesi: Fakelore. (yay. hzl. Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 11-22.
- DUNDES, Alan. (2006). "Halk Kimdir". (çev. Metin Ekici). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1. (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Metin Ekici vd.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 11-26.
- DUNDES, Alan. (2007). "Fakelore Fabrikasyonu". (çev. Selcan Gürçayır, Aslı Uçar). Folklorun Sahtesi: Fakelore. (yay. hzl. Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 71-86.
- DUNDES, Alan. (2014). "21. Yüzyılda Akademik Halk Bilimi". (çev. Ebru Kipay, Yasin Burak Sönmez). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4. (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Zeynep Safiye Baki, Gözde Tekin). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 129-152.
- FİSHWİCK, Marshall W. (2007). "Paul'ün Oğulları Folklor mu Fakelore mu?". (çev. Selcan Gürçayır). Folklorun Sahtesi: Fakelore. (yay. hzl. Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 23-34.
- FOX, William S. (2007). "Folklor ve Fakelore: Bazı Sosyolojik Düşünceler". (çev. Tolga Tanyel). Folklorun Sahtesi: Fakelore. (yay. hzl. Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 35-50.
- GÖKALP-Alpaslan, G. Gonca. (2007). Metinlerarası İlişkiler ve Gılgamış Destanı'nın Çağdaş Yorumları. İstanbul: Multilingual.
- GÜNAY, Umay. (1996). "Folklor, Reklam ve Tarhana". Millî Folklor, 31-32, 3-12.
- GÜNAYDIN, Ayşegül Utku. (2006). "Akbank Reklamlarında Folklorik Unsurların, Kültürel Kod ve Göstergelerin İşlevi". Millî Folklor, 71, 56-59.
- GÜVEN, Oğuz. (2008). "Politik İdeolojinin İcat Ettiği Gelenek: Karagöz". Millî Folklor, 79, 78-83.
- HİRSCH, Jerrold. (2004). "Dönüşen Halk Bilimi". (çev. Mehmet Emin Dede). Uygulamalı Halk Bilimi (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Evrim Ölçer Özünel vd.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 18-55.
- HOBBSAWM, Eric. (2006). "Gelenekleri İcat Etmek". Gelenek'in İcadı (drl. Eric Hobsbawm, Terence Ranger). (çev. Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı. 1-18.
- HOWARD, Robert Glenn. (2018). "Elektronik Melezlik: Yerel Ağların Isırcı Süreçleri". (çev. Ahmet Erman Aral, Gözde Tekin). İnternet Folkloru: Netlore ve Netrografi. (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Evrim Ölçer Özünel vd.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 131-162.
- İPLİKÇİ, Handan Güler. (2015). "Reklamlarda Tüketiciyi İkna Etmek İçin Kullanılan Stratejiler ve Reklam Örnekleri". Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi, 7/1, 65-77.
- KEBELİ, Sevim. (2006). "Köyün Reklamlarda Parodileştirilmesi". Millî Folklor, 71, 60-63.
- KİRSHENBLATT-Gimblett, Barbara. (2007). "Hatalı İkilikler". (çev. Selcan Gürçayır). Folklorun Sahtesi: Fakelore. (yay. hzl. Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 51-70.
- KOVEN, Mikel J. (2004). "Halk Bilimi Çalışmaları, Popüler Film ve Televizyon: Gerekli Bir Eleştirel Araştırma". (çev. Gülşah Yüksel Halıcı). Uygulamalı Halk Bilimi (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Evrim Ölçer Özünel vd.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 118-138.

- LAFAZANOVSKİ, Ermis. (2007). "Halk Sevgisi: Yerel Kitle Kültürünün Kurtuluşu". (çev. Selcan Gürçayır). Folklorun Sahtesi: Fakelore. (yay. hzl. Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 167-173.
- MENGÜ, M. Murat. (2006). "Reklam Sloganları ve Tüketici Zihni". İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 25, 109-121.
- NEWALL, Venetia J. (2004). "Halk Bilimi ve Geleneğin Uyumu (Folklorizm)". (çev. Nejla Kayalı Orta). Uygulamalı Halk Bilimi (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Evrim Ölçer Özünel vd.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 80-107.
- OKAN, Zühal Akünal. (1998). "Dil ve Cinsiyet: Reklam Dili Çözümlemesi". Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5/5, 187-198.
- ÖZDEMİR, Nebi. (2001). "Türkiye'de Halkbilimi/Kültürbilimi-Medya İlişkisi". Türk Bilig, 2, 110-117.
- PANCHENKO, Alexander A. (2007). "Lenin Kültü ve 'Sovyet Folkloru'". (çev. Selcan Gürçayır). Folklorun Sahtesi: Fakelore. (yay. hzl. Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 137-166.
- RAHİMGULİYEV, Bayram. (2006). "Eski Köye Yeni Çikolata". Millî Folklor, 71, 64-66.
- ROGİNSKY, Dina. (2007). "Folklore, Folklorism, and Synchronization: Preserved-Created Folklore in Israel". Journal of Folklore Research, 44 (1), 41-66.
- SİNGER, Eliot A. (2007). "Fakelore, Çok Kültürlülük ve Çocuk Edebiyatının Ahlak Sistemi". (çev. Selcan Gürçayır). Folklorun Sahtesi: Fakelore. (yay. hzl. Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 99-135.
- ŞAHİN, Halil İbrahim. (2009). "Dalyan ve Köyceğiz Çevresinde Gelenek, Turizm ve Folklorizm". Millî Folklor, 82, 50-58.
- TURDİYEV, Azizbek. (2019). "Töre Süleyman'ın Eserleri Örneğinde Çağdaş Özbek Edebiyatında Folklorizmler". Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 19/2, 421-439.
- UYANIK, Seda. (2006). "Metalaştırılan Kültür". Millî Folklor, 71, 79-82.
- UYANIK, Seda. (2008). "Kültür Endüstrisi ve Kentli Âşık". Millî Folklor, 79, 59-64.
- WESTERMAN, William. (2018). "Bilginin Kuramı, Bilgi Sosyolojisi ve Wikipedia Kullanıcı Çelişkisi". (çev. Sabri Ülker). İnternet Folkloru: Netlore ve Netrografi. (yay. hzl. M. Öcal Oğuz, Evrim Ölçer Özünel vd.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 211-244.
- WOLF-KNUTS, Ulrika. (2007). "Folklorizm, Nostalji ve Kültürel Miras". (çev. Selcan Gürçayır). Folklorun Sahtesi: Fakelore. (yay. hzl. Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 175-181.
- YAVUZ, Şahinde. (2006). "Reklam ve Popüler Kültür". İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 27, 149-161.
- YEŞİL, Nilüfer. (2006). "Tiyatrodan Ekranlara Aktarılan Gölge Oyunu: Pepsi'nin Reklam Dizisinde 'Biz'". Millî Folklor, 71, 83-86.

1923 – 1945 YILLARI ARASINDA GERÇEKLEŞEN DIŞ GÖÇLER

Şebnem OĞUZ UZUNER*

Özet

İnsanlık tarihi ile birlikte başlayan göç hareketi, en genel tanımı ile insanın, varoluşundan itibaren birçok nedenden dolayı yaşadığı yerden, gönüllü ya da zorunlu, kısa ya da uzun süreli olarak ayrılmış, başka bir yere gitmiş olmasıdır. Anadolu toprakları, tarih boyunca büyüklü küçüklü göç hareketlerine zaman zaman zaman yol olmuş, zaman zaman da bu göçlerin ev sahipliğini yapmıştır. Göçlerle medeniyetler yıkılmış, yenileri yükselmiştir. Aynı zamanda kültürler, diller değişmiş ve birbirlerinden etkilenerek kimi zaman zenginleşmiş, kimi zaman da asimile olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, Cumhuriyet dönemine kadar birçok göçün yaşandığı Anadolu'nun, kültürel gelişimi de birbirinden farklı toplulukların bir arada yaşayabilme kabiliyetleri sayesinde gerçekleşmiştir. 1923'de Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihten itibaren günümüze kadar Türkiye'ye farklı ülkelerden gelen, göçmen, mübadil ve sığınanlar, hükümetlerin, hem idari hem de ekonomik bakımdan, gündeminin önemli konuları içinde yer almışlardır. Bu çalışmanın sınırlarını belirleyen 1923 – 1945 yılları arasında 174.999 kişinin göç ettiği tespit edilmiştir. Söz konusu dönemde, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin nedenleri, göç edilen ülkelerdeki hayat koşulları, Türkiye Cumhuriyeti'nin konu ile ilgili aldığı tedbirler, uyguladığı politika ile göçmenlerin yaşadıkları sorunlar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Balkanlar, Göç politikaları

EXTERNAL EMIGRATIONS BETWEEN 1923 - 1940

Abstract

Started with the history of humanity, the migration movement, in its most general definition, is the voluntary or compulsory, short or long-term departure of a person from the place where they lived for many reasons, and having been moved to another place.

Throughout history, the lands of Anatolia have occasionally been the passageway of migration movements, both large and small; from time to time, it has become the host land of those migrations. Civilizations had collapsed due to migrations, and new ones rose in their places. At the same time, cultures, languages have changed and by being influenced by each other, sometimes they were enriched and sometimes

---

* Dr. Araştırmacı, sebnemoguz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5147-6728
(Makale Gönderim Tarihi: 18.10.2021-Makale Kabul Tarihi: 09.12.2021)
DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1011417>

assimilated. Having had experienced many migrations from the establishment of the Ottoman Empire to the Republic period, the cultural development of Anatolia has been able to flourish thanks to the ability of different communities to live together. Since the proclamation of the Republic in 1923, immigrants, refugees and asylum seekers from different countries to Turkey have been among the important issues of the agenda of governments, both in administrative and economic terms. It was determined 174.999 people migrated between 1923 – 1945 years which sets the parameters of this study. In this study, the reasons for emigration from Bulgaria, Yugoslavia, Romania, Greece to Turkey, the living conditions in the countries of emigration, the measures taken by the Republic of Turkey, and the policies implemented, as well as the problems encountered by immigrants were attempted to be examined.

Keywords: Migration, The Balkans, Immigration Policies

Giriş

Göç özü itibari ile kişinin ya da toplumun yaşadığı topraklardan alışkanlıklarından, hayat tarzından, sosyal çevresinden, geleneklerinden kopup hiç tanımadığı başka coğrafyalarda kendisine hayat kurmaya çabalaması bakımından değerlendirildiğinde ciddi bir insanlık dramıdır. Bununla birlikte göç insanlığın bir gerçeğidir. Göç ne bir dönem ile ne de bir topluluk ile sınırlı kalmıştır. Tarih boyunca insanlar siyasi, dini, ırksal, ekonomik, kültürel ya da hukuksal birçok farklı nedenden dolayı göç etmek zorunda kalmıştır.¹ Tarihte ilk büyük kitlesel göç hareketi 4.YY ortalarında meydana gelen, Çin Devletleri'nin egemenliğinden kurtulmak isteyenlerin Batı'ya doğru ilerleyerek bugünkü Avrupa Devletleri'nin temelini oluşturduğu Kavimler göçüdür.² Tarihteki ilk göçlerin en temelinde yiyecek temin etme ihtiyacı vardır. Daha sonraları gelişen ve değişen koşullar nedeni ile göçler fiziki, siyasi, tarihî, askerî, sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel faktörlerin etkisi ile devam etmiştir. Her büyük göç hareketinin sonucunda sosyal, fiziksel, siyasal ve ekonomik değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Bu değişiklikler hem göç edilen yeni yerleşim yerlerinde hem de terk edilen yaşam alanlarında yaşanır.³ Gidilen yere göre göçler iç ve dış olmak üzere ikiye ayrılır. Her ikisinin de nedenleri ve sonuçları birbirinden farklıdır.⁴ Biz bu çalışmada 1923 ile 1945 yılları arasında Balkanlar'dan yapılan dış göçler üzerinde duracağız.

1 Ali Çağlar, Türkiye'de Sığınmacılar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s.157.

2 Taşkın Deniz, "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", The Journal Of The Turkish Socail Research, S.181, 2014, s.180.

3 Abdurrahman Yılmaz, "Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri", Turkish Studies, C. IX, S.2, 2014, s. 1691.

4 Fuat Güllüoğlu, "Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme", Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.II, S.4, 2012, s.56.

Dış göçleri, mübadele göçleri, beyin göçü, işçi göçleri, doğal afetlerin neden olduğu göçler olarak sınıflandırabiliriz. İnsanları göçe iten sebepler ise zorunlu ve gönüllü göçler olarak genellenebilir. Savaşlar ve sınır değişiklikleri, etnik baskılar, salgın hastalıklar, doğal afetler gibi nedenler zorunlu göçün temelini oluştururken, eğitim görmek, iş bulmak, yeni ve farklı bir hayat kurma isteği gönüllü göçlerin nedenleri arasındadır.⁵

1923 - 1945 Yılları Arası Göç Hareketleri

Cumhuriyet dönemi göçleri Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar'ı kapsamına rağmen, Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki ekonomik ve sosyal çöküntüler ile toprak kayıpları sonucu en büyük göç hareketi Cumhuriyetin ilk yıllarında Balkanlar'dan olmuştur. Bu durumda, Millî Mücadele sonrası yeniden belirlenen sınırlar ve Osmanlı Devleti'nin varlığının sona ermesi ile terk ettiğimiz topraklarda yeni kurulan ulus devletlerin azınlık politikalarının da etkili olduğu kanısındayız.

Bulgaristan'dan Yapılan Göçler

Bulgaristan'dan, Türkiye'ye göçler Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılından itibaren Bulgaristan Hükümeti'nin, Türkler üzerinde artan baskılarının bu bölgeden gerçekleşen göçlerin en önemli nedeni olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk senelerde gerçekleşen bu göçü düzenlemek için, 18 Ekim 1925'de Ankara'da Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşmeye göre; Bulgaristan'da yaşayan Türklerin gönüllü göçleri engellenmeyecek, göçmenler taşınabilen mal ve hayvanlarını yanlarında getirebildikleri gibi taşınmaz mallarını da istedikleri bedel ve şartlar ile satabileceklerdi. Bu antlaşma sayesinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçler belirli bir düzene tabii olmuş ve yılda ortalama 10.000 kişi göç etmiştir.⁶

19 Mayıs 1934'e gelindiğinde Bulgaristan'da tutucu ve askeri faşist grupların düzenledikleri darbe ile parlamenter yönetim şekli ortadan kaldırılarak, yerine monarşi faşist diktatörlüğü kuruldu. Darbeden hemen sonra iktidara gelen faşist eğilimli hükümet Bulgaristan'ın ilk anayasası olan ve

5 Enver Günay, Dilek Atılgan ve Emine Serin, "Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. VII, S. 2, 2017, s. 44.

6 Yusuf Sarınoy, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankaraya Yapılan Göçler (1923 - 1990)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXVII, S.80, 2011, s.357.

1879'da yürürlüğe giren Tırnova Anayasası'nı kaldırdı. Halk Meclisi'ni dağıttı, tüm partileri, siyasi ve profesyonel sivil toplum örgütlerini yasadışı ilan ederek, her türlü siyasi ve sosyal toplantı ve propagandayı yasakladı. Darbeden sonra Müslüman Türk azınlığa yönelik baskı ve saldırılar sistemli bir hal aldı ve giderek arttı. Türk Hükümeti, Türkiye'nin Sofya Büyükelçisi Şevki Bey aracılığı ile Bulgar makamlarına çok sayıda uyarıda bulundu. Aynı yılın Ağustos ayında Müslüman Türkler üzerindeki baskılar bir nebze olsun azalmasına rağmen Bulgar yönetimi, baskılarına kolluk kuvvetlerini kullanarak ve asimilasyon politikaları geliştirerek devam etti.⁷

Bulgaristan'da 1934'ten itibaren Kral Boris'in diktatörlüğü döneminde Türkiye'ye göç edenlerin sayısı yıllık olarak yaklaşık 20.000'i aştı.⁸ 1934 – 1939 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye iskânli ve serbest olarak 97.181 kişi göç etti. Baskı ve zulümden kurtulmaya çalışanların bir kısmı ölümü göze alarak sınırlardan gizlice kaçmaya çalıştı. Özellikle Tuna Nehri'nden kayıkla veya yüzerek Romanya'ya sığınanların artması üzerine Romanya Hükümeti, Tuna'da küçük gambotları karakol olarak kullanmaya başladı. Buna karşılık, Trakya ve Dobruca sınırından ise gece geçerek Türkiye ve Romanya'ya irtica edenlerin sayısı çok arttı. Bu sırada Bulgar sınır devriyeleri tarafından öldürülen göçmeler de oldu. Türk Hükümeti, bir şekilde yurda giriş yapmış olan göçmenleri mağdur etmemek için mevcut şartlar dâhilinde iskân ve iş sağlamaya çalışmış ancak bir taraftan da iskânli göç kapsamında dışında ülkeye girişlerin önlenmesi için elçilikleri de uyarmıştır.⁹

Yugoslavya'dan Yapılan Göçler

Cumhuriyet döneminde, Türkiye'ye yoğun göçlerin olduğu bir diğer ülke de Yugoslavya'dır. Buradan gelen göçmenlerin büyük çoğunluğu serbest göçmendir. Bundan dolayı devlet yardımından yeterince faydalanamamışlar, Türk kamuoyu da konuya pek ilgi göstermemiştir. Bu nedenle Şerafettin Yücelden bu göçleri “*Yugoslavya'dan Sessiz Türk Göçü*” olarak tanımlamaktadır. 1923-1933 yılları arasında Yugoslav Hükümeti'nin uyguladığı ekonomik ve sosyal baskılar Türkleri göçe zorlamıştı. 1934 yılında çıkarılan iskân kanununda, Türkiye'ye kabul edilen göçmenlerde Türk ırkına bağlı olma koşulu aranırken Yugoslavya'da yaşayan halklar için bu şartta istisnalar söz konusu idi. Makedonya'da yaşayan Türklerin göçünde etnik köken önem arz ederken

7 Bülent Yıldırım, “Bulgaristan'daki Müslüman Türk Azınlığa Baskılar ve Göç (1934 – 1939)”, *Balkanlar ve Göç*, edi. Ali Fuat Görenç, İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş Yayınları, Bursa, 2013, s. 423-424.

8 Sarıay, s.357.

9 Yıldırım, s.427 – 428.

etnik olarak Türk olmayan Bosna ve Makedonya Arnavutları için etnik bilinç önemli olmuştur.¹⁰

Yugoslavya'da yaşayan Türkleri göç etmek zorunda bırakan sebepler arasında büyük toprak sahibi olanların topraklarına el konulması, işçilere ideolojik ayırım yapılması, yüksek oranda vergiye tabii tutulmaları gibi ekonomik nedenlerin yanı sıra sosyal ve kültürel nedenler de vardır. Sosyal hak ve özgürlüklere engellemeler getirilmesi, Türklerin ve Müslümanların öz benliklerini koruyacak teşkilatların Yugoslav Hükümeti tarafından yasaklanması da göçe neden olan sebeplerdendir.¹¹ Dikkat çekici bir diğer göç nedeni ise uluslararası alanda yaşanan gelişmelerdir. 1930'lu yılların sonlarına doğru Avrupa'da siyasi karışıklıklar baş göstermeye başladı ve Yugoslavya bu karışık ortamdan fazlası ile etkilendi. Bunun neticesinde orada yaşayan Türk ve Müslümanların yaşadığı zorluklar da arttı.¹²

İki dünya savaşı arası döneme ait Yugoslavya ile müzakerelere konu olan antlaşma Yugoslavya'daki Türk uyrukluların Türkiye'ye göçünü kapsayan 11 Temmuz 1938 tarihli göç antlaşmasıdır. Bu kanun 1938 Kasım ayı sonuna kadar yürürlükte kaldı. Buna göre, 1912 – 1913 Balkan Savaşları'ndan dolayı veya 1913'ten hemen sonra Güney Sırbistan'dan gelen Müslümanların mal varlıkları ve vatandaşlık işlemleri ile ilgili düzenleme yapılacak ve eğer isterlerse dönmeleri için imkân sağlanacaktı. Müslümanların göçü Yugoslavya Krallığı Vatandaşlık Kanununun 55. maddesine bağlandı. Buna göre, Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin Türkiye Büyükelçiliği'nden göç vizesi almış veya nüfusa kayıt yaptırmış olması gerekmektedir. Bu kişiler belirlenen süre içinde (1 Kasım 1938'e kadar) Kraliyet' in İçişleri'ne başvurdukları takdirde malvarlıklarını alabilecek ve geri dönmek isterlerse de vatandaşlıklarını koruyabileceklerdi. Bu süreyi aşanlar ise Yugoslavya vatandaşlığını kaybetmiş sayılacaktı.¹³ Ancak söz konusu antlaşma Türkiye tarafından göç etmek isteyen Türk uyruklu kişilerin arasına Arnavut kökenlilerin de karışması ihtimali göz önüne alınarak uygulamaya konulmadı.¹⁴ 1939 ve 1950 yılları arasında ise Yugoslav Hükümeti göçe izin vermedi. Ancak Yugoslavya sınırları içinde kalan, kaybedilen Osmanlı topraklarında yaşayan Türkler, göç etme konu-

10 Serdar Ünal, Gülşen Demir, "Göç Kimlik ve Aidiyet Bağlamında Türkiye'de Balkan Göçmenleri", VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı, 2009, s.383.

11 Fahriye Emgili, Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s.387.

12 Emgili, s.336.

13 Nurcan Özgür Baklacioğlu, Dış Politika ve Göç, Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar 1920 – 1990, Derin Yayınları, İstanbul, 2010, s. 157.

14 Ahmet Özgiray, "Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)", Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XIV, s.1, 1999, s.22.

sunda tamamen serbest bırakıldılar.¹⁵ Göç etmeyi tercih edenler, Türkiye’de ya devlet tarafından bazı bölgelere yerleştirildiler ya da kendi akrabalarının bulunduğu, iş alanlarının olduğu bölgelerde kendi istekleri doğrultusunda yerleştiler.¹⁶

Romanya’dan Yapılan Göçler

Romanya Hükümeti ülke sınırları içindeki demografik yapıyı düzenlemek adına Türk nüfusunun yoğun olduğu Dobruca bölgesine, ülkenin farklı yerlerinden getirdiği Romenleri yerleştirerek bir takım yasal düzenlemeler yaptı. Bölgede yaşayan Türkler, 1924 yılında çıkarılan toprak kanununa göre topraklarının 1/3’ünü yeni gelen Romen göçmenlere vermeye zorunlu tutuldu. Söz konusu kanunun uygulamaya konulması ile birlikte Dobruca’da yaşayan Türkler ekonomik kaynaklarını kaybederek toprağa bağlı olan ekonomik düzende ciddi sıkıntılar çekmeye başladı. Dobruca’ya gelen Romenler ve gelir kaynaklarının azalması sonucu ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sorunlar, buradaki Türkleri göçe zorlamış, 1923-1933 yılları arasında serbest göç kapsamında 33.852 kişi Türkiye’ye göç etmiştir. Türkiye’ye gelen göçmenlere kolaylık sağlanması, artan milliyetçilik duyguları, Romanya’daki hayatın her geçen gün zorlaşması ve Türkler üzerindeki sosyal ve ekonomik baskının artmasından dolayı Romanya’dan Türkiye’ye göçler 1934 yılından itibaren hız kazanmıştır.¹⁷

1934 yılı ilkbaharında Dobruca’da yaşayan Türkler kalabalık gruplar halinde liman kenti Köstence’ye gitti. Gayrimenkullerini değerinin altında satmak zorunda kalan ve gündelik eşyalarını da arabalara yükleyen Türkler Tozakan, Silistre, Pazarcık ve sancaklarından ayrılarak 4-5 günlük bir yolculuğun ardından Köstence üzerinden Türkiye’ye gelmeye çalıştı. Söz konusu dönemde Türkiye, kitlesel bir göçe hazırlıklı olmadığı için göçmenlere vapur tahsis etmemişti. Bundan dolayı Köstence’deki göçmenler mümkün olan en kısa sürede Türkiye’ye gelebilmek için nakliye ücretini kendileri ödeyerek vapur kiraladılar. Ancak göç sürecinde tüm masraflarını kendisi karşılayan göçmenler, Türkiye’ye ulaştığında tüm maddi gücünü kaybetmişti.¹⁸

15 Baklacioğlu, s. 157.

16 Said Yusuf, “Türkiye’ye Soydaş Göçü ve Sonuçları”, 8 – 11 Aralık 2005, Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, İstanbul, 2005, s.118.

17 Hikmet Öksüz, “İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye’ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938)”, Atatürk Dergisi, C.III, S.1, 2010, s.181.

18 Önder Duman, “Atatürk Döneminde Romanya’dan Türk Göçleri (1923-1938)”, Bilig, S. 45, 2008, s.30-31.

1935 yılı başından itibaren iyice artmaya başlayan göçmen sayısı nedeniyle göçmenlerin planlı bir şekilde Türkiye'ye getirilmesi kaçınılmaz oldu. Bunun için hükümet, Romanya'daki Türklerin göçü ile ilgili çalışmaları yürütmek ve göçmenlerin haklarını koruyabilmek için Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Bey'i görevlendirdi. Hamdullah Suphi Bey, Romanya Başbakanı, İçişleri ve Ziraat bakanlarının da içinde olduğu bir göç komisyonu kurulmasını sağladı. İlk komisyon toplantısı, 21 Şubat 1935'te yapıldı ve başta pasaport sorunu olmak üzere Türklerin göç sırasında karşılaştığı problemler yetkililer ile paylaşıldı. Hamdullah Suphi Bey, bundan sonraki göç sürecinde geçerli olmak üzere bazı talep ve önerilerde bulundu. Türklerin ikamet ettikleri yerlerin 3 veya 4 kısma ayrılmasını, buralardan yapılacak olan göçlerin planlanmasını, göçmenlerin geride bıraktıkları mal varlıklarının karma bir komisyonca tespit edilerek değerlerinin belirlenmesini, söz konusu varlıkların Romanya Hükümeti tarafından satın alınarak bedelinin bir kısmının nakit bir kısmının da petrol ve kereste ile ödenmesini teklif etti. Ayrıca çok az bir maddi bedel karşılığı Türklerin yaşadıkları köylere göre ortak pasaport verilmesini, vergi borçlarının affedilmesini, göç sırasında limanlardaki taşıma görevlilerine ödenen ücretlerden muaf tutulmasını istedi. Bu istekler Romen yetkililerce prensipte kabul edildi. Alınan kararlar Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 10 Mayıs 1935'de Bükreş ziyaretinde tekrardan gözden geçirildi ve uygulamaya konulması için karar verildi. Ziyaretin ardından, Romanya Hükümeti liman ve rıhtımlarda hamalların tekelinde olan yük taşımalarını, Türk göçmenler için geçici olarak kaldırdı. Göçmenlerin eşya ve hayvanlarının yüklemesi, vapurlardaki tayfalar tarafından yapılmaya başladı. Türkiye'de hükümet, göçmenlerin güvenli bir şekilde ülkeye ulaşabilmeleri için vapur acenteleriyle antlaşmalar yaptı. Buna göre bedeli devlet tarafından karşılanmak üzere bazı vapur sahipleriyle, eşyası ile birlikte her bir göçmeni Köstence'den İstanbul'a 290 leye (237 kuruş) taşıması karşılığında anlaştı.

20 Mart 1935'de Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey, Bükreş Elçiliği'ne bir yazı göndererek bir yıl içinde 50.000 göçmenin alınabileceğini belirtti. Elçi ve konsoloslar da verilen kotayı doldurabilmek adına yoğun bir şekilde çalışarak iç bölgelerden Köstence'ye göçmen ulaşmasını sağladı. Köstence'de biriken 30.000 kişilik göçmen grubuna rağmen Türkiye'de göçmenlerin iskânı için yapılan çalışmaların ilerlemesine göre ayda sadece bir vapurun Köstence'den çıkış yapmasına izin verildi. 1935 yılı yaz ayları boyunca göçmenlerin Türkiye'ye yolculukları aralıklarla devam etmiş olsa da Eylül ayı sonlarında vapur sahipleri ücretlerinin ödenmediğini gerekçesi ile çalışmaya devam etmeyeceklerini açıkladılar. Mevcut sorunların çözülmesini bekleyen göçmenler,

25 Eylül 1935’de Ankara’dan Bükreş elçiliğine ulaşan bir yazı ile umutsuzluğa kapıldılar. Söz konusu yazıda, 1935 yılı için artık Türkiye’ye göçmen gönderilmemesi istenmişti. Gerekçe olarak da, “*eldeki tahsisatın gelenleri bile barındırmaya kâfi gelmemesi*” gösterildi. Türkiye’nin göçmen alımını durdurma kararı, mallarını bir yıl önce elden çıkaran ve nakledilmeyi bekleyen 8.000 göçmenin, Kasım 1935’de Türkiye’ye gönderilmesinden sonra uygulamaya konuldu.¹⁹ Buna karşılık 1935 yılı içinde mal varlığını elden çıkartarak Türkiye’ye gelebilmeyi bekleyen 15.000 göçmenin güvenli ve belli bir düzen içinde göç etmesi zorunluluğundan, 1936 yılı başlarında Türk Hükümeti, Romanya Hükümeti’nden Şubat 1935’deki komisyon toplantısında alınan prensip kararlarının sözleşme haline getirilmesini istedi. Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Bey aracılığı yürütülen görüşmeler ve metin üzerindeki çalışmaların 4 Eylül 1936’da tamamlanması ile birlikte göç sözleşmesi taraflar arasında imzalandı. Ancak söz konusu göçmen grubu mal varlığını 4 Eylül 1936’dan önce elden çıkarttığı için sözleşme şartları dışında bırakıldı.²⁰

Sözleşmeye göre, göçler Türk ve Romen yetkililerden oluşan bir komisyon tarafından yönetilecek, Dobruca’da ikamet eden Müslüman Türklerin, beş sene içinde Türkiye’ye göç ettirilmesi belli bir program içinde gerçekleştirilecekti. Göçmenlerin Dobruca dışındaki gayrimenkulleri Romanya Hükümetine bırakılacak, bedelleri hektar başına 6.000 ley olarak hesaplanıp, borç olarak kayıt altına alınacaktı. Borç olarak kabul edilen bedelin % 25’ni kereste, % 25’ini canlı hayvan, % 10’unu petrol, geri kalanı da diğer bir takım eşya olarak Romanya Hükümeti tarafından ödenecekti. Dobruca’daki gayrimenkulleri ise göçmenler kendileri satabilecek, karşılığı ile de kereste, petrol vs. götürebileceklerdi. Bunun yanında, göçmenler taşınabilir tarım araçlarını, çift hayvanlarını, kişisel eşyalarını ve kişi başına 1.000 ley ile 2.000 ley değerindeki döviz yanlarına alabilecekti.²¹

4 Eylül 1936’da yapılan göç sözleşmesi ve sürecin belirli kurallar içinde yönetilmesi sonucu, daha önceki senelerde tecrübe edilen göç ve iskân ile ilgili sıkıntılar önemli ölçüde azaltılmıştı. Ayrıca ticaret ve tarım ile uğraşan varlıklı göçmenlerin de ekonomik kayıplar yaşamamasının önüne geçilmişti. Romanya’dan gerçekleşen göçlerin neticesinde ülkeye ciddi miktarda nakit akışı, petrol ve kereste sağlanmıştı.²²

19 Duman, 32-34.

20 Metin Ömer, “Romanya-Türkiye İlişkilerinde Göç Perspektifi (1923-1936)”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S.30, 2019, s.326-327.

21 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3523.pdf>, erişim tarihi 28.9.2021 (2 Şubat 1937 tarihli sayfa 7616-7617)

22 Duman, s. 35.

Yunanistan'dan Yapılan Göçler

Yunanistan'dan Türkiye'ye, Cumhuriyet döneminde ilk ve en yoğun göç; Lozan'da Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Türk ve Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" çerçevesinde yapılan zorunlu mübadele ile gerçekleşmiştir.²³ Buna göre Batı Trakya'daki Müslümanlar dışında Yunanistan'ın farklı bölgelerinde yaşayan Müslümanlar ile İstanbul'daki Rumlar hariç Türkiye genelinde ikamet eden Rumlar karşılıklı göç ettirildiler. Göçmenlerin sahip oldukları mal varlıklarının değeri bir komisyon tarafından belirlenip, belgelendikten sonra gittikleri yeni yerde ekonomik olarak eş değerdeki karşılığını almaları sözleşmede hükme bağlandı.²⁴

1934 yılı sonlarında Batı Trakya'dan Türkiye'ye doğru göç hareketleri başlamıştır. Göçün temel nedenleri arasında ekonomik güçlükler, Yunan Hükümeti'nin nüfus dengesini Türklerin aleyhine değişecek şekilde Türklerin olduğu bölgelere Rum göçmenleri yerleştirmesi, din adamlarının yetersizliği, hukuk dışı yöntemlerle malları gasp edilen Türk azınlığının şikâyetlerini iletebilecekleri yetkili bir kurum bulamamaları, geçmiş dönemlerde Türkiye'ye göç etmiş akrabalarının yanlarına gitmek istemeleri sayılabilir. Batı Trakya'dan Türkiye'ye göçler pasaportlu ve pasaportsuz olarak iki şekilde gerçekleşmiştir. Pasaport çıkartıp Türkiye'ye giriş için vize alanlar geri dönmemiş, vize alamayanlar ise Dedeağaç'tan kayıklarla Meriç Nehri'ni geçmeye çalışmıştır. Kaçak olarak gelenler Meriç Nehri'nin çeşitli geçiş noktalarından özellikle de Gâvur Adası üzerinden Türkiye'ye gelmiştir. Göç şartlarının oldukça güç olması nedeniyle Batı Trakya'dan Türkiye'ye göç 1930'lu yılların sonlarına kadar düşük yoğunluklu devam etmiştir.

1 Eylül 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı, Batı Trakya Türklerinin Türkiye'ye doğru kitlesel göçünde önemli bir dönüm noktası olmuş ve göç edenlerin sayısında ciddi artış meydana gelmiştir.²⁵

II. Dünya Savaşı sırasında Yunanistan, İtalya, Almanya ve Bulgaristan'ın işgali ile kısa sürede teslim oldu. Almanlar, kontrolü altındaki Batı Trakya'yı müttefiki olan Bulgarlara bırakarak bölgeden ayrıldı. Bulgarların sert yönetim tarzı, yerel halkı Bulgarlaştırmaya yönelik baskıları, Bulgar vatandaşlarını bölgeye getirerek nüfus dengesini değiştirme istekleri, Batı Trakya'da

23 Sarıncay, s.352-387.

24 Yılmaz Altuğ, "Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçler", Belleten, C.LV, S.212, 1991, s.110.

25 Hikmet Öksüz, "Batı Trakya'dan Türkiye'ye Göçün Sebepleri 1923 - 1950", Balkanlar ve Göç, edi. Ali Fuat Göreñç, İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş Yayınları, Bursa, 2013, s. 395-397.

yaşayan sadece Türkleri değil, Yunanlıları da göç etmeye mecbur bırakmıştır. Hem savaşın şiddetinin artması hem de yaşam koşullarının ekonomik olduğu kadar sosyal olarak da çok zorlaşması nedeniyle Batı Trakya'dan yapılan göçlerde ciddi artışlar görüldü. Savaşa dâhil olmayan Türkiye, Batı Trakya'dan Türkiye sınırına gelen Türk nüfus için sınırları açtı ve göçmelerin yurda girişi ve güvende olmaları sağlandı. II. Dünya Savaşı süresince Batı Trakya'dan Türkiye'ye göç ve iltica yolu ile gelen 18.518 kişi olduğu düşünülmektedir.²⁶

Türkiye Cumhuriyeti Göç Politikası ve Göçmenlerin Yaşadığı Sorunlar

Göçmen politikaları, istisnai durumlarda milletlerarası anlaşmaların konusu olmakla beraber esas olarak iç hukuk meselesidir. Her devlet kimleri göçmen olarak kabul edip kimleri etmeyeceğine kendisi karar vermektedir. Göç politikaları devletlerin siyasal, ekonomik ve sosyal politikaları ile bağlantılıdır. Göçmenlerin yerleştirilmesi açısından devlet tarafından iskân edilenlerle, iskân edilmeyenler ve devletten iskân talep etmeye hakkı olmayanlar ile bunu istemeyen göçmenler arasında yasal bir ayırım yapılmaktadır. Birinci gruba dâhil olanlar *iskanlı göçmen*, ikinci gruptakiler ise *serbest göçmen* olarak tanımlanmaktadır.²⁷

Balkan ülkelerindeki etnik temizlik ve onun doğal süreci olan göç, zorunlu sürgün olarak da tanımlanabilir. Cumhuriyet döneminde göçmen kabul etme politikası Osmanlı döneminden bir takım farklılıklar içerir. Hedeflenen nokta, ümmet yapısından kurtulma, dinin sadece bir unsurunu oluşturduğu, kültür ortaklığına dayanan millet yapısına kavuşmak olmuştur.²⁸ Bundan dolayı siyasal sınırları çizilmiş ve bu sınırlar ötesinde herhangi bir toprak kazanma hedefi olmayan Türkiye Cumhuriyeti, ülkenin ekonomik ve sosyal alanlardaki gelişimini sağlayacak insan unsuruna sahip olabilmek ve dışarıdan kaynaklanabilecek saldırılara karşı koyup, ülkeyi gelecekteki olası tehlikelerden korumak için kısa zamanda nüfusun artmasını sağlayacak bir politika izlemiştir.²⁹

14 Haziran 1934 tarihinde yürürlüğe giren iskân kanunu, 1930'ların başından itibaren Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan artan göçlerin düzenlenmesi, göçmenlerin kabul ve iskânlarının sağlanması amacıyla çıkartıl-

26 Melih Akdeniz, "Kriz Dönemlerinde Yunanistan'dan Türkiye'ye Yönelen Göç ve İltica Hareketleri (1941-1949)", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C.III, S.6, 2020, s.10.

27 Canan Emek İnan, "Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerine Bir İnceleme", Göç Araştırmaları Dergisi, C. II, S.3, 2016, s.10-33.

28 Yıldırım Ağanoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi: Göç, İz Yayınları, İstanbul, 2001, s.291.

29 İnan, s 10 - 33.

mıştır.³⁰ Bu kanun ile ulus devletinin nüfus yapısının olabildiğince homojenleştirilmesi için azınlıkların göç ettirilmesi, onların yerine Balkanlar'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ve asimile edilmesi hedeflenmiştir. Kanunda temel alınan kıstas “*Türk soyundan olan ve Türk kültürüne bağlı olanların*” ifadesiyle vurgulanmıştır.³¹

Yasak getirilen göçmenlik biçimleri ise, Türk kültürünü benimsememiş yerleşik kimseler ve Türk kökenli olmayan göçebe bireyler olarak belirlenmiştir. Kanunun 7. Maddesinde göçmenlere yapılacak yardımın nasıl olacağı belirlenmiştir. Buna göre, “*Türk ırkından olup, hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile belirten muhacirler ve mülteciler*” Türkiye içinde istedikleri yere yerleşme konusunda serbest bırakılmıştır. Hükümetten iskân yardımı talep edenler ise hükümetin göstereceği yerlere gitmek zorundadır. Ancak “*Türk ırkından olmayanlar*” hükümetten yardım talep etmeseler bile “*hükümetin göstereceği yerde kalmaya ve hükümetin izni olmadıkça ayrılmamaya*” zorunlu tutulmuştur. Göçmen politikalarında Türk kimliği belirleyici bir etken olmuştur. Kanunun 17. maddesinde iskân tanımı yapılmıştır. Buna göre iskân, “*bir aileye nüfus veya ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ile mütedavil sermaye, çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alet ve edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır.*”³² Konu ile ilgili yapılan meclis görüşmelerinde Kütahya Milletvekili Naşit Hakkı Bey, “*...Yerleştirme Kanunu devrimimizin en seçkin kanunlarından biri olacaktır. Geniş kapsamlı hükümleri Osmanlı yönetiminin içte ve dışta kesin tasfiyesini sağlayacaktır...*” diyerek bu kanunun nüfus açısından bakıldığında aynı zamanda imparatorluğun da tasfiyesi olarak da görüldüğünü ifade etmişti.³³

1935 yılı ve sonrasında 10 bin civarında göçmenin doğu illerine yerleştirilmesi planlanmışken büyük çoğunluğu Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakale'ye yerleştirildi. Ayrıca meralardan faydalanılarak Ergene, Meriç Havzalarındaki ve Çanakale'deki bazı bataklık alanlar kurutularak göçmenlerin yerleşmesi sağlandı.³⁴

Göçmenlere Türkiye'deki hayatlarını kolaylaştırabilmek için gümrük muafiyeti tanındı. Buna göre, yanlarında getirdikleri eşyaları ve hayvanları için

30 Sarıay, s. 357.

31 Ağanoğlu, s. 292.

32 İnan, s.10-33.

33 Ağanoğlu, s. 301.

34 Önder Duman, “Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.43, 2009, s.480.

bir defaya mahsus olmak üzere gümrük muafiyet hakları vardı. Çiftçi ise getirdiği maddelerin değeri 5.000 liraya kadar, zanaatkar ise 6.000 liraya kadar, tüccar ise sahip olduğu ticaret mallarının 12.000 liraya kadar olanı gümrük vergisinden muaf tutuldu. Şeker, çay, petrol, koza, ipek gibi maddelerden değeri 5.000 liranın üstünde olanlar vergiye tabiydi. Ayrıca askerlik çağı gelen göçmenler, tescil edildikleri tarihten geçerli olmak üzere iki yıl süre ile askerlikten muaf tutulmuşlardı. 22 yaşını doldurmuş olanların bundan yararlanabilmeleri için bir yıl içinde nüfus kütüğüne kayıt yaptırmaları şart koşulmuştu.³⁵ Yapılan tüm düzenlemelere karşın göçmenlerin yerleşimleri ile ilgili herhangi bir plan hazırlanmadığı, sorun çıktıkça çözüm bulunmaya çalışıldığı ve anlık çözümler üretildiği için göçmenlerin yaşadığı problemler tüm iyi niyetli çabalara rağmen onları çok zorlamıştır. Sosyal uyum ve kaynaşma konusunda herhangi bir çalışma yapılmadığından dolayı her ne kadar ortak din ve kültür bağı olsa da yeni geldikleri bölgelere uyum sorunları yaşamışlardır. Sosyal olarak da yerleştikleri bölgelerin yerli halkı tarafından dışlanmışlar ve yeni yaşam alanlarına alışmakta güçlük çekmişlerdir.³⁶

Balkan göçmenlerinin göçten sonra karşılaştığı sıkıntılar sosyal olduğu kadar ekonomik de olmuştur. Mal varlıklarının büyük kısmını eskiden yaşadıkları yerlerde bırakmak zorunda kalan göçmenler, Türkiye'ye geldikten sonra zor günler geçirmiştir. Devletin çabalarının yetersiz kaldığı ve göçmenlerin ihtiyaçlarının tam olarak yerine getirilemediği dönemler olmuştur.³⁷

Balkanlar'dan gelen göçlerin artması nüfus sorununa çözüm olmakla birlikte, yerleşme sorununu da beraberinde getirmişti. Özellikle büyük şehirlerde mevcut iskân alanlarının darlığı, olanların da kiralarının yüksek olması yaşam şartlarını ağırlaştırmıştı. İşsizlik ya da çok düşük ücretlere çalışmak zorunda kalmış olmak göçmenlerin bir kısmının geri dönme çabasına girmesine neden olmuştur.³⁸

35 Yaşar Baytal, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhacir ve Mültecilerin İskân ve İaşe Sorunları (1923-1930)", Geçmişten Günümüze Göç II, Canik Belediyesi Kültür Yayınlar, Samsun, 2017, s. 1402.

36 Cevat Geray, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Rapor No:9, Ankara, 1961, s.22.

37 Dilek Nalbantlar Erdoğan, "Cumhuriyet Devri Türk Romanında Balkan Göçleri" edi. Ali Fuat Görenç, İsmail Mangaltepe, Balkanlar ve Göç, Bursa Kültür A.Ş Yayınları, Bursa, 2013, s. 596.

38 Mim Sertaç Tümtaş, Cem Ergun, "Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.XXI, S.4, 2016, s.1355.

SONUÇ

Türk toplulukları hem İslamiyet öncesi hem de İslami dönemde gelenek ve göreneklerini yaşatabildikleri coğrafyayı vatan olarak kabul etmişlerdir. Değerlerini yaşatma konusunda sıkıntıya düşünce mücadele etmişler, mücadeleden sonuç alamayıp başarısız oldukları zaman da göç etmeyi göze almışlardır. Bu bağlamda, söz konusu süreçte gerçekleşen göçlerde ulus devletlerin izledikleri etnik arındırma politikasının göçlerin ortak paydası olduğunu söyleyebiliriz.

Bir ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, göç politikalarını ulus devletinin inşasında etkin bir araç olarak kullanmıştır. Güvenlik kaygılarının da etkili olduğu dönemde göç süreci, ülke nüfusunu nitelik olarak artırma, nicelik olarak ise benzeştirme politikaları doğrultusunda yönetilmiştir. Bundan dolayıdır ki, göç politikalarında din ölçütünün yanında, Anadolu Türk kültürüne uyum sağlama ve toplumsal yapı ile bütünleşme gibi ölçütlerin belirleyiciliği nedeni ile nüfusun artırılması amacıyla dışarıdan, özellikle de Balkan topraklarından Türk kökenli göçmen getirilmesi sistemli bir politika olarak uygulanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Ağanoğlu, Yıldırım, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi: Göç, İz Yayınları, İstanbul, 2001.
- Akdeniz, Melih, "Kriz Dönemlerinde Yunanistan'dan Türkiye'ye Yönelen Göç ve İltica Hareketleri (1941-1949)", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C.III, S.6, 2020, s.3-22.
- Altuğ, Yılmaz, "Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçler", Belleten, C.LV, S.212, 1991, s109-120.
- Baytal, Yaşar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhacir ve Mültecilerin İskân ve İaşe Sorunları (1923-1930)", Geçmişten Günümüze Göç II, Canik Belediyesi Kültür Yayınlar, Samsun, 2017.
- Çağlar, Ali, Türkiye'de Sığınmacılar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.
- Deniz, Taşkın, "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.1, 2014. s.175-204.
- Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", Bilig, S. 45, 2008, s.23-44.
- Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.43, 2009, s. 473-490.
- Emek İnan, Canan, "Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerine Bir İnceleme", Göç Araştırmaları Dergisi, C.II, S.3, 2016. s.10-33.
- Engili, Fahriye, Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- Geray, Cevat, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Rapor No:9, Ankara, 1961.
- Güllüpınar, Fuat, "Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme", Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.II, S.4, 2012, s.53-85.
- Günay, Enver, Atılğan, Dilek ve Serin, Emine, "Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.VII, S.2, 2017, s.37-60.
- <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3523.pdf>, erişim tarihi 28.9.2021 (2 Şubat 1937 tarihli sayfa 7616-7617).
- Öksüz, Hikmet, "Batı Trakya'dan Türkiye'ye Göçün Sebepleri 1923 - 1950", Balkanlar ve Göç, edi. Ali Fuat Göreñ, İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş Yayınları, Bursa, 2013.
- Öksüz, Hikmet, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938)", Atatürk Dergisi, C.III, S.1, 2010, s.169-188.

- Ömer, Metin, "Romanya-Türkiye İlişkilerinde Göç Perspektifi (1923-1936)", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 30, 2019, s.310-332.
- Özgiray, Ahmet, "Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)", Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XIV, S.1, 1999, s.11-24.
- Özgür Baklacioğlu, Nurcan, Dış Politika ve Göç, Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar 1920 – 1990, Derin Yayınları, İstanbul, 2010.
- Nalbantlar Erdoğan, Dilek, "Cumhuriyet Devri Türk Romanında Balkan Göçleri", Balkanlar ve Göç, edi. Ali Fuat Görenç, İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş Yayınları, Bursa, 2013.
- Sarınay, Yusuf, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXVII, S.80, 2011, s.351-387.
- Tümtaş, Mim Sertaç, Ergun, Cem, "Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.XXI, S.4, 2016, 1347-1359.
- Ünal, Serdar, Demir, Gülşen, "Göç Kimlik ve Aidiyet Bağlamında Türkiye'de Balkan Göçmenleri", VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı, 2009, s.379 – 407.
- Yıldırım, Bülent, "Bulgaristan'daki Müslüman Türk Azınlığa Baskılar ve Göç (1934 – 1939)", Balkanlar ve Göç, edi. Ali Fuat Görenç, İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş Yayınları, Bursa, 2013.
- Yılmaz, Abdurrahman, "Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri", Turkish Studies, C.IX, S.2, 2014, s.1685-1704.
- Yusuf, Said, "Türkiye'ye Soydaş Göçü ve Sonuçları", 8 – 11 Aralık 2005, Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, İstanbul, 2005.

SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE İLİŞKİN TUTUMLARININ SOSYOKÜLTÜREL FAKTÖRLER AÇISINDAN İNCELENMESİ (BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)

Galip BAYEZİT*

Özet

Bu araştırmada, sosyoloji bölümünde eğitim gören üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının tespit edilmesi ve sosyokültürel faktörlere göre değişiklik gösterip göstermediğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Anket tekniği ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği (TOAD) kullanılarak elde edilen veriler, SPSS programı vasıtasıyla tahlil edilmiştir. Araştırma probleminin kuramsal çerçevesinin oluşturulmasında ve verilerin yorumlanması aşamalarında işlevselci kuramın temel ilkeleri göz önünde bulundurulmuştur. Araştırmamıza katılan öğrenciler, büyük oranda düşük sosyoekonomik statüdeki ailelerin üyelerinden oluşmaktadır. Araştırmamızın eşitlikçi cinsiyet rolü ve erkek cinsiyet rolüne yönelik sonuçlarına göre, katılımcıların büyük bir kısmı modern/eşitlikçi cinsiyet rollerini benimsemektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı, erkek çocuklara yönelik pozitif ayrımcılığa, evlilikte kadına yönelik şiddete, ailede erkek egemenliğine karşı çıkmaktadır. Geleneksel cinsiyet rolü, evlilikte cinsiyet rolü ve kadın cinsiyet rolüne yönelik araştırma bulgularına göre katılımcıların önemli bir kısmının geleneksel cinsiyet rollerini benimsedikleri, modern/eşitlikçi cinsiyet rollerine yönelik tutumlar konusunda kadınların erkeklerden daha duyarlı bir tavır sergiledikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Üniversite gençliği, toplumsal cinsiyet adaleti, Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği.

A STUDY ABOUT THE ATTITUDES -SOCIOLOGY- EDUCATION STUDENTS TOWARDS THE GENDER ROLES IN-SOCIOCULTURAL FACTORS (BINGOL UNIVERSITY PRACTICE)

Abstract

This study aims to determine the attitudes of university students studying sociology towards gender roles and to examine whether these attitudes vary according to socio-cultural factors. The data obtained by using the questionnaire technique and the Gender Roles Attitude Scale

* Doktora, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, galipbayezit65@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7930-0767

(Makale Gönderim Tarihi: 21.10.2021-Makale Kabul Tarihi: 15.12.2021)

DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1012856>

(GRAS) were analyzed through the SPSS program. The basic principles of the functionalist theory were taken into account in the formation of the theoretical framework of the research and the interpretation of the data. The students participating in our research are mostly members of low socio-economic status families. According to the results of our research on egalitarian gender roles and male gender roles, most of the participants adopt "modern/egalitarian" gender roles. A significant part of the participants opposes positive discrimination against boys, violence against women in marriage, and male dominance in the family. According to the research findings on female gender role, gender role in marriage and traditional gender roles, it is seen that a significant part of the participants adopts traditional gender roles. According to research data, it is seen that women have more "modern/egalitarian" attitudes towards gender roles than men. There is a significant difference between male and female groups in terms of attitudes towards the egalitarian gender role.

Keywords: University youth, gender justice, Gender Roles Attitude Scale.

Giriş

Bir çocuk, dünyaya gözlerini açmadan önce ebeveynlerine en sık sorulan soru, çocuğun cinsiyeti ile ilgilidir. Eskiden bu soru, bebek doğduktan sonra sorulurdu. Günümüzde teknolojinin sunduğu imkânlardan dolayı bebeğin doğumundan önce anne babalar, bu sorunun muhatabı olmaktadır. Sosyoekonomik düzeyi düşük toplumlarda erkek çocuk, ev ekonomisine ve çalışma hayatına daha fazla katkı sunduğundan aileler, büyük oranda doğacak bebeğin erkek olmasını ümit etmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet, çocuk dünyaya gözlerini açmadan önce işbaşındadır.

Toplumsal yapı, aile büyüklüğünü ve toplumsal cinsiyet algılarını belirleyebilmektedir. Kentsel yapı ile kırsal yapı arasındaki temel farklılıklar, bu algıyı etkileyen unsurlardandır. Özellikle ülkemizin kırsal kesimlerinde yaşayan insanlar için ailedeki erkek birey sayısının fazla olması, son derece önemlidir. Çünkü güçlü ile zayıf arasında ciddi bir mücadelenin hüküm sürdüğü bu yerlerde erkek üyeler aileye güç katmaktadır. Ayrıca kadınların yapamadığı bazı ağır işleri erkekler yapabilmektedir. Bir de "Nasıl olsa kız çocuğu büyüyünce evlenip başkasına gidecek." şeklindeki algı, kız çocuklarına evde misafir gözüyle bakılmasına yol açmaktadır. Siirt ilinde yaşayan Dudêran aşireti üzerine yapılan bir çalışmada, ailelerin % 57'sinin 6 veya daha fazla sayıda çocuğa sahip oldukları görülmüştür. Aileler fazla çocuğa sahip olma gerekçelerini; işgücüne katılım, aileye ekonomik destek sağlama,

toplumda itibar sahibi olma, neslin devamını sağlama vs. şeklinde sıralamaktadır. Koçer (göçebe) bir kadın göçebe yaşamda; çok çocuk doğurmak, çocukları yetiştirmek, çadırın su ihtiyacını karşılamak, ateş için odun getirmek, peynir ya da yoğurt yapmak vs. işlerle uğraştığını söylemiştir. Erkekler ise hayvancılık yaparak ailenin geçimini temin etmektedirler (Tan, 2017: 195, 197, 198). Buralarda “Kadın evde/çadırda ev işlerinde, erkek tarlada/dağda ağır işlerde çalışır.” Bu ifade, “toplumsal cinsiyet rolleri” dediğimiz hadiseyi özetler niteliktedir.

Sosyal bir varlık olan insan, biyolojik cinsiyet anlamında erkek ya da kız olarak dünyaya gelmektedir. Biyolojik cinsiyetini doğuştan hazır alan birey, sosyal cinsiyetini de içine doğduğu ailede hazır bulmakta, cinsiyetini belirleme seçeneği gibi doğduğunda kendisine verilen ismi de seçme hakkı bulunmamaktadır. Benzer şekilde içine doğduğu ailenin ırkı, mezhebi, vb. ne ise ona mensup olur. Sonradan ismini, cinsiyetini ve mezhebini değiştiren istisnalar bulunmakla birlikte istisnalar kaideyi bozmaz, aksine güçlendirir. Kimlik örüntüsünü değiştirenler, hem “öteki” olurlar hem de kendilerine “yabancılaşmak” tadırlar (Bayhan, 2012: 147). İsmi değiştirenler toplum tarafından normal karşılanmasına karşın; cinsiyet değişimi konusunda tartışmalı bir yaklaşım ortaya çıkabilmektedir. İçinde yaşadığımız toplumda, geleneksel yapı ve dini referanslar, cinsiyet değişimine karşı ciddi bir set olarak dururken Batılı ve modern yaklaşımlar bu alanı özgürlük bağlamında değerlendirmektedir.

Doğuştan getirilen (genetik) öğrenilmemiş özellikler bakımından erkeklerle kadınlar arasında gözlenen farklılıklar biyolojik cinsiyet farklılıkları, sosyalleşme sürecinde kazanılan sonradan öğrenilen özellikler bakımından insanlar arasında gözlenen farklılıklar ise toplumsal cinsiyet farklılıkları olarak ifade edilmektedir. Toplumsal cinsiyete yönelik farklılıklar, kültürden kültüre hatta bireyden bireye değişiklik arz etmektedir (Dökmen, 2010: 25). Bu farklılığın nedenleri arasında sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler yer almaktadır. “Sosyoekonomik gelişmeler, beraberinde sosyokültürel değişimlere neden olmaktadır. Modern toplumların ekonomik anlamdaki gelişmeleri kültürel özelliklerine de yansımaktadır.” (Tan, 2021: 158).

Toplumun erkeğe ve kadına yüklediği roller ve cinsiyet eşitliği hakkında üniversite öğrencilerinin düşüncelerinin tespit edilmesi, gençliğin toplumsal cinsiyet rolleri, değerleri ve davranışlarına ilişkin tutumlarının belirlenmesi, geleceğe ışık tutacağından önem arz etmektedir (Öngen ve Aytaç, 2013:

5). Bu nedenle üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlarının bazı sosyokültürel değişkenler açısından nasıl bir anlam taşıdığını tespit ve tahlil ederek alana katkı sunmak amacındayız.

1. Araştırmanın Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi

Toplumsal cinsiyet kavramı ile ilgili; “Cinsiyet ayrımını ortadan kaldıran bir kavramdır.”, “Cinsiyet değiştirme süreci ile ilgili bir kavramdır.”, “Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın-erkek eşitliği değildir.”, “Toplumsal cinsiyet adı altında bambaşka şeyler yapılmaktadır.”, Toplumsal cinsiyet ile ilgili tanımlamalarda en çarpıcı nokta; ‘değiştirilebilir’ olduğudur.”, “Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetin karşısındadır. İkisi arasında bir mücadele vardır.”, “Allah’ın yarattığı cinsiyete bir müdahale söz konusudur. Allah, ben sizi bir erkek ve bir dişi-den yarattım diyor. Toplumsal cinsiyet bunun tam karşısındadır.”, “Çocukluk döneminde bireyler, toplum tarafından erkek veya kız olarak damgalanmaktadır.”, “Erkek çocuğa, erkek ismi vermek ve erkek elbiseleri giydirmek; kız çocuğa kız ismi vermek ve kız elbiseleri giydirmek haksızlıktır.”, “Çocuklara, sonradan cinsiyetlerini değiştirme şansı verilmeli, cinsiyetlerine uygun davranmaları teşvik edilmemeli!”, “Toplum, insanların cinsiyetlerini değiştirme özgürlüğünü elinden almaktadır.”, “Kız ve erkek çocuklar birbirinden farklı olarak dünyaya gelmezler. Çocukları, aileler sonradan kız veya erkek olarak ayırtılmaktadırlar.” “Kız çocuğuna kız, erkek çocuğuna erkek gibi davranmak doğru değildir.” şeklinde daha birçok iddia bulunmaktadır. Bu çalışmada, toplumsal cinsiyet olgusuna yönelik kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar, bu iddialar çerçevesinde tartışılacaktır.

1.1. Toplumsal Cinsiyet Olgusunun Kavramsallaştırılması

Toplumsal yapının iki temel ögesi olan erkek ve kadın, biyolojik anlamda birbirinden farklıdır. Bu şekildeki farklılık, cinsiyet olarak tanımlanmaktadır. Erkek ve kadın olmanın biyolojik farklılıklarının yanında, sosyal karşılığı da bulunmaktadır. İngilizcedeki “gender” sözcüğünü karşılayan bir sözcük Türkçemizde bulunmamaktadır ancak bunun yerine “toplumsal cinsiyet” kavramı kullanılmaktadır (Dökmen, 2010: 11). Geçmişten günümüze bu kavramın çerçevesi, erkekliğin ve kadınlığın kültürel hedeflerini resmî kurumlar ve sivil örgütlenmelerdeki iş bölümünü kapsayacak şekilde genişlemiştir. 1970’lerde kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların biyolojik özelliklerle açıklanamayacağına yönelik sosyolojik ve psikolojik çabalar vardı. Bu çalışmalar, farklı kültürler arasında ciddi farklılıkların bulunduğunu ortaya koymuştur (Marshall, 1999: 98). Birçok kültürde erkeksi cinsiyet rolünde bulunan erkek güçlü ve otoriter, kadınsı cinsiyet rolünde bulunan kadın ise

duygusal ve kırılğan olarak nitelendirilmektedir (Başçı ve Giray, 2016: 119). “Benzer doğrultuda, erkek ve kız çocukların, yetiştirilme biçimi, gençlik kültürü, istihdam kalıpları ve aile ideolojisi alanlarındaki toplumsallaşma süreciyle yetişkin erkek ve kadınlara dönüşmelerini kapsayan araştırmalar yapıyordu.” (Marshall, 1999: 98).

Eğitimde, sağlıkta, çalışma hayatında, siyasette, hemen bütün alanlarda cinsiyete dayalı fırsat eşitliği, tüm dünyada büyük oranda iyileşme kaydetmesine rağmen, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, eşitsizlik ve dışlanma büyük oranda devam etmektedir (World Economic Form, 2015). Burada biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyetin birbirinden farklı olgular olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyete dayalı olduğu iddia edilen dışlanma ve ayrımcılığın LGBT’ye yönelik olduğu, feminist kuramın aşağıda tartışılan iddialarının bu yönde olduğu görülmektedir.

Toplumsal cinsiyet olgusu ile ilgili tanımlamalarda, “*dönüşüm*” olgusuna sıkça vurgu yapılması, farklı iddiaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu iddialardan biri, toplumsal cinsiyetin kadın-erkek eşitliğinden ziyade cinsiyet değiştirme süreciyle alakalı olduğudur. Erkek ve kadın şeklinde iki farklı cinsiyet ve toplumun bu cinsiyetler için belirlediği sosyal roller bulunmaktadır. “*Sosyal rol*” olgusu, sosyolojide hâlihazırda kullanılan, bireyin toplum içerisinde nasıl davranması gerektiğini anlatan, bireyin sosyal rolüne uygun davranmasını teşvik eden bir olgudur. Buna rağmen neden “*toplumsal cinsiyet*” gibi bir kavram üretilmiştir? Muhtemelen bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi; eğer toplumsal cinsiyet, toplumun erkeğe ve kadına yüklediği rolleri ifade etmek, kadına yönelik eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için kullanılıyor ise “*Efradını cami, ağyarını mâni*” bir kavram değildir. Bunun yerine farklı bir kavram kullanılmalıdır. “*Toplumsal cinsiyet adaleti*” bu boşluğu doldurabilecek potansiyeldedir. Ayrıca kadına yönelik haksız uygulamalarla mücadele etmek için yeni bir kavrama ihtiyaç duyulmamaktadır. İkincisi bu kavram, kadın-erkek ayrımını ortadan kaldırmak ve cinsiyet değiştirme sürecine katkı sunmak amacıyla ortaya atıldı. Feminist kuramın aşağıda tartışılan iddiaları bu ikinci gerekçeyi destekler niteliktedir.

1.2. Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Tanımlanması

Sosyal rol, belirli sosyal durumlardaki kişilerden beklenen sosyal davranış şekilleridir. Başka bir ifadeyle toplumda fertlerin sahip oldukları toplumsal statü ile elde edilen haklar veya sorumluluklardır. Bir anlamda toplum, farklı rolleri oynayan oyuncular tarafından meydana gelmektedir (Erkal, 1995: 29). Bu sahnede erkeklerin ve kadınların, toplumun yazdığı se-

naryoya uygun bir şekilde rollerini oynamaları beklenmektedir (Dökmen, 2010: 29). Sosyal yapının herhangi bir unsurunda görülen değişimler, rol davranışlarında da yansımalarını bulur. Rol sistemi içindeki farklılaşma, çeşitli rol gruplarının toplumu meydana getiren nüfus ve işgücü içindeki dağılım oranları, çalışan nüfusun bazı özellikleri, sosyal yapının türünü ve sosyal yapıdaki değişimlerin yönünü belirlemede etkili olmaktadır (Korkmaz, 2017: 38).

Toplum içinde erkeklere ve kadınlara verilen birbirinden farklı roller, toplumsal cinsiyet rolleri olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri kavramı, cinsiyet kalıpyargılarını veya toplum tarafından belirlenen cinsiyet farklılıklarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Çocukluk döneminde bireyler toplum tarafından erkek veya kız olarak damgalanmalarının ardından cinsiyetin toplumsal ve kültürel anlamlarını benimsemeye başlamaktadırlar. Toplumsal cinsiyet rolleri, bu açıdan bakıldığında, cinsiyetin kültürel anlamları olarak görülmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri bir başka deyişle toplum tarafından tanımlanan cinsiyete yönelik beklentilerdir. Dolayısıyla toplum, bireyin bu rollere uygun davranmasını beklemektedir (Dökmen, 2010: 29). Türk toplumunda kadına biçilen “*evinin hatunu*”, erkeğe biçilen “*evinin reisi*” geleneksel cinsiyet rollerine örnek olarak gösterilebilir.

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların ve erkeklerin sosyal hayatta nasıl davranmaları gerektiğini ifade etmektedir. Sanayi toplumunda kadınlara düşen cinsiyet rolü, evde ev işleri ile uğraşmak veya hizmet sektöründe çalışmaktır. Erkekler ise daha ziyade evin dışındaki işlerle zaman geçirmektedir (Marshall, 1999: 101). Ancak bir zamanlar yaygın olan, para kazanmanın erkeğin rolü olduğuna ilişkin görüş günümüzde geçerliliğini yitirmiştir (Macionis, 2015: 334). Dolayısıyla toplumsal yapıda meydana gelen değişimler, cinsiyet rollerine de yansımaktadır.

Bireyin toplumsal cinsiyetinin oluşmasına katkı sunan kurumların başında aile, eğitim, siyaset, din, medya vb. gelmektedir. Ev, beden, çalışma hayatı, kentleşme gibi olgular toplumsal cinsiyetle yakından ilişkili (Saygılıgil, 2016: 9) olmakla birlikte toplumsal cinsiyetin temellerinin atıldığı ve şekillendiği kurum ailedir.

Modern toplumun kadın tasavvuru, farklılıkları görmezden gelen, tektipleştirici bir anlayışa dayanmaktadır. Modernitenin, kadının toplumdaki statüsünü yükseltme ve kadına yönelik pozitif ayrımcılık çabası, kadının erkeğe karşı belli mevziler elde etmesini sağladı ancak bu durum kadının erkekleşmesine ve kadın kimliğinin hasara uğramasına yol açtı. Kadın kimliğindeki

bu kırılma, kadının özel alan ile kamusal alan arasında sıkışmasına neden oldu. Ayrıca kamusal alan ve özel alan ayırımından dolayı yaşanan bu gerilim, erkek ve kadın cinsine yüklenen toplumsal cinsiyet rolleriyle birlikte erkeği ve kadını temel hak ve sorumluluklar anlamında da farklı bir konuma taşıdı (Aydın Yılmaz, 2015: 109).

Toplumsal cinsiyet ile ilgili tartışmalarda, çoğu kez merkeze alınan “eşitlik” olgusunun, cinsiyetsizleştirici ve tektipleştirici bir yapıya sahip olduğu bugün daha sık dile getirilmektedir. Farklılıkları görerek buna yönelik politikalar geliştiren, adaleti göz ardı etmeden eşitliği sağlayan bir sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumsal ve kültürel kodların cinsiyeti temel alarak oluşturduğu dengesizliği, kadınlar lehine değiştirme çabası her geçen gün artarken Müslüman toplumların da bu durumdan etkilenmemeleri hayatın olağan akışına aykırıdır. Bugün İslam toplumunda kadın hakları ve fırsat eşitliği ile ilgili söylemler “İslam kadına eşsiz haklar bahşetmiştir.” şeklindeki nutuklardan öteye geçememiştir. Bu iddianın sağlam bir şekilde temellendirilmeye ve pratikte hayata geçirilmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet ile ilgili çalışmalarda, eşitliği de kapsayan adaletin tesis edilmesi gerekmektedir. Zira toplumsal cinsiyet adaleti “eşitlik/denklik/eşdeğerlilik, denge/ölçü, hakkaniyet/insaf” kavramlarını da içine alan daha kapsamlı bir söylemdir (Martı, 2015: 138; Aydın Yılmaz, 2015: 108-109).

1.3. Toplumsal Cinsiyete Kuramsal Yaklaşımlar

Toplumsal cinsiyetin öznesi kadın olduğundan dolayı bu alanda yapılan tartışmalar büyük oranda bu ekseninde yaşanmaktadır. Konu ile ilgili yapılan ilk çalışmalar ve bugüne kadar yapılan araştırmaların merkezinde kadının toplumdaki statüsü, kadına yönelik haksız uygulamalar, kadın-erkek ayrımı yer almaktadır.

İşlevselci yaklaşım, toplumsal cinsiyet temelli farklılaşmanın toplumun istikrarına katkı sunduğuna; çatışmacı yaklaşım, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kökeninde kadın erkek iktidar ilişkisinin olduğuna; feminist yaklaşım, kadınlara boyun eğdirmenin toplum ve toplumsal yapının ayrılmaz bir bileşeni olduğuna; etkileşimci yaklaşım, toplumsal cinsiyet temelli ayrımların ve toplumsal cinsiyete göre davranmanın gündelik hayatta bireylerin davranışlarına yansdığına vurgu yapmaktadır (Schaefer, 2013: 280).

Etkileşimci yaklaşımın temsilcileri, toplumsal cinsiyete dayalı hareket etmenin bireylere bazı sorumluluklar yüklediğini, bu durumun da günde-

lik hayatta bireylerin davranışlarına yansıdığını savunmaktadır. Erkekler ve kadınlar, diğer bireylerle etkileşime girerken, rollerinin gerektirdiği şekilde hareket etmektedirler. Aynı zamanda bireylerin gündelik yaşamdaki etkileşimleri sonucunda erkeklerin ve kadınların cinsiyet rolleri oluşmaktadır (Macionis, 2015: 345). Toplumsal cinsiyet anlamında bir farklılaşmaya odaklanan işlevselci ve çatışmacı kuramın temsilcileri, makro düzeydeki toplumsal konulara odaklanırken etkileşimci yaklaşımın temsilcileri konuya mikro düzeyde yaklaşmaktadırlar.

“Feminizm, ataerkilliğe ve cinsiyetçiliğe karşı olarak kadınlar ve erkekler için toplumsal eşitliği desteklemektedir.” (Macionis, 2015: 346). Feministler, geleneksel evliliğin, kadınları tutsaklaştırdığını iddia etmektedir. Geleneksel evliliğe alternatif olarak da tek ebeveynli aile, serbest birliktelik ve aşk hayatının sadece farklı cinsiyetten bireyler arasındaki (heteroseksüel) ilişkiler ile sınırlandırılmaması vb. öneriler sunmaktadır (Sevim, 2005: 52).

Toplumsal cinsiyet rollerine yönelik kuramsal tartışmalar, genel olarak modern ve geleneksel olmak üzere iki farklı noktada ayrılmaktadır. Feminist ve çatışmacı kuramın temsilcilerine göre modern yaklaşım; eşitlikçi, olumlu veya pozitif cinsiyet rollerini temsil ederken geleneksel yaklaşım; eşitlikçi olmayan, olumsuz veya negatif cinsiyet rollerine vurgu yapmaktadır. İşlevselci yaklaşıma göre erkeğe ve kadına toplumun biçtiği roller toplumun bütünleşmesi açısından gereklidir ve işlevseldir.

Cinsiyet olgusunun toplumsal yönüne vurgu yapan ve “gender” (toplumsal cinsiyet) terimini sosyoloji literatürüne kazandıran ilk düşünür Ann Oakley’e göre cinsiyet, biyolojik anlamdaki erkek-kadın ayırımına işaret ederken “gender” (toplumsal cinsiyet) kadınlık ve erkeklik arasındaki eşit olmayan bölünmeye vurgu yapmaktadır. Bu nedenle “gender” (toplumsal cinsiyet), erkekler ve kadınlar arasındaki mevcut farklılıkların toplumsal yönüne dikkatleri çekmektedir (Marshall, 1999: 98). Buradan feminist düşünürlerin kadın-erkek ayırımını ortadan kaldırmaya odaklandıkları görülmektedir. “*Kadın ve eşitlik, feminizm, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, yeni bir toplum, öznel kadın, ev kadını, evin reisi*” gibi konulara odaklanan Oakley, feminist düşüncenin önemli temsilcilerindendir. Onun ilk çalışmaları, toplum içerisinde kadına yönelik haksız ve eşitsiz uygulamalara bir tepki niteliğindedir. Feministlerin bu çabası Batıda büyük oranda başarılı oldu. Bundan sonraki aşama, kadın-erkek ayırımını ortadan kaldırmaya yönelikti. Feminist düşünürlerin üçüncü çabası cinsiyet değiştirme süreciyle ilgilidir.

Hollanda'da cinsiyet değiştirme ile ilgili süreç yukarıda ifade edilen üç aşamadan geçerek gerçekleşmiştir. Dolayısıyla feminist hareketin nihai hedefi, geleneksel cinsiyet normlarını dönüştürmek ve klişeleşen kadın-erkek ayrımını ortadan kaldırmaktır. Hollanda'da bu hedef yakın geçmişte gerçekleştirildi. 2001 yılında Amsterdam Belediye Başkanı, eşcinsel evliliğe resmen izin veren yasayı kabul etti (www.wikipedia.org).

1.3.1. Yapısal İşlevselci Bakışla Toplumsal Cinsiyet

Yapısal-fonksiyonalist teori, toplumu birçok ayrışmadan meydana gelen ancak bütünleşen parçalara sahip, karmaşık bir yapı olarak görmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle toplumsal cinsiyet, gündelik yaşamı düzenlemenin bir aracı olarak işlev görmektedir (Macdonald, 2015: 343). Fonksiyonalistlere göre toplumsal cinsiyet rolleri, birbirini tamamlayan özelliktedir. Kadın-erkek arasındaki iş bölümü ailenin istikrarına katkı sunmaktadır. Bu düşünce, geleneksel cinsiyet rollerine dayanmakta ve gücün önemini vurguladığından feminist bazı yazarlar tarafından eleştirilmektedir. Feminist teorisyenlere göre geleneksel cinsiyet rollerinin amacı, kadınları erkeklerin tahakkümü altına almayı meşrulaştırmaktır. Onlara göre bu durum, erkeklerin mevcut statükonun devamını temin ederek kendi öz çıkarlarını muhafaza ettikleri ataerkil toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Geleneksel toplumda, kadınlar da feministlerin iddialarına şüpheyle yaklaşmaktadır. Buna karşılık genellikle hem kadınlar hem de erkekler daha eşitlikçi/modern cinsiyet rollerine yönelik bir değişim sürecine doğru gitmektedir. Yine de geleneksel cinsiyet modeline uygun rollerin değişmeye karşı oldukça dirençli olduğu görülmektedir (Marshall, 1999: 101). İşlevselciliğin kurucusu Talcott Parsons'ın düşünceleri bu açıdan önem arz etmektedir.

İşlevselciler, feministlerin aksine toplumsal cinsiyet temelli farklılaşmanın, genel toplumsal istikrarın sağlanmasına katkısı olduğunu ifade etmektedir. Talcott Parsons ve Robert Rales, aile kurumunun en etkili şekilde işlev görmesi için belirli rollerde uzmanlaşan yetişkinlere ihtiyaç olduğu konusunda mutabıktır. Onlar, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini, evli çiftler arasında iş bölümünün kurulması gereksinimine bağlamaktadır (Schaefer, 2013: 277). Parsons'ın gözlemlediği gibi toplumsal cinsiyet, en azından geleneksel yapı içerisinde toplumun bütünleşme işlevini yerine getirmektedir. Geleneksel cinsiyet rolleri, kadınları ve erkekleri aile birliğine bağladığı ve her iki cinsiyete önemli sorumluluklar yüklediğinden dolayı tamamlayıcı roller bütünü oluşturur. Kadınların geleneksel cinsiyet rolü, evi

idare etmek, çocuk yetiştirmek vs., erkeklerin ise iş gücüne katılarak (Macionis, 2015: 344) evin geçimini temin etmektedir.

Parsons ve Bales'e göre, birbirini tamamlayan iki birey olarak kadın; açıklamacı, duygusal olarak destekleyici ve erkek; araçsal, pratiğe odaklı rolü üstlenmektedir. Araçsalcılık, çalışma hayatına vurguyu, ilerideki hedeflere odaklanmayı ve ailenin diğer toplumsal kurumlarla olan ilişkisiyle ilgilenmeyi ifade eder. Açıklamacılık, uyumun ve ailenin duygusal içişlerinin korunmasıyla ilgilenmek anlamına gelir. Yapısal-fonksiyonalist kuramın temsilcilerine göre, kadınların açıklamacı hedeflerle ilgilenmesi, erkeği araçsal roller için özgür bırakır. Bunun tersi de geçerlidir. Kadınlar eş, anne ve evin idaresinden sorumlu bireyler olarak aileyi; erkekler ise evin dışında, iş dünyasında kendilerini sağlama almaktadır. Bu teorisyenler, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini açıkça desteklemediler fakat aile içinde eşler arasındaki görev dağılımının bir birim olarak aile kurumunun devamı açısından işlevsel olduğuna işaret ettiler (Schaefer, 2013: 277).

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada ana tema, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları incelemektir. Alt problem alanı ise "Toplumsal Cinsiyet Rollerine Tutum Ölçeği" kullanılarak sosyokültürel bağlamda bulguların değerlendirilmesidir. Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen Bingöl Üniversitesi örneğinde herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Araştırmamız bu ihtiyacı karşılayacağından alana önemli katkılar sağlayacağını ümit ediyoruz.

Araştırmamızda katılımcıların toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlarını tespit etmek için Zeyneloğlu (2008) tarafından geliştirilen "Toplumsal Cinsiyet Rollerine Tutum Ölçeği (TOAD)" kullanılmıştır. 38 maddeden oluşan 5'li likert tipindeki bu ölçek, beş alt kategoriden meydana gelmektedir. Bu kategoriler, "eşitlikçi cinsiyet rolü", "kadın cinsiyet rolü", "evlilikte cinsiyet rolü", "geleneksel cinsiyet rolü" ve "erkek cinsiyet rolü" şeklindedir. Öğrenciler, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutum ifadelerine; tamamen katılıyor ise 5 puan, katılıyor ise 4 puan, kararsız ise 3 puan, katılmıyor ise 2 puan, kesinlikle katılmıyor ise 1 puan olacak şekilde hesaplanacaktır. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel tutum ifadelerine katılma durumu puanlamada ters çevrilecektir. Geleneksel tutum ifadelerine tamamen katılıyor ise 1 puan, katılıyor ise 2 puan, kararsız ise 3 puan, katılmıyor ise 4 puan,

kesinlikle katılmıyor ise 5 puan olacak şekilde hesaplanacaktır. Bu puanlama sonucuna göre ölçekten alınacak en yüksek puan '190', en düşük puan ise '38' olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınan en yüksek değer, öğrencinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin "modern" tutuma sahip olduğunu, en düşük değer ise, öğrencinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin "geleneksel" tutuma sahip olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada, "Üniversite öğrencileri toplumsal cinsiyet rollerine yönelik geleneksel tutumları mı yoksa modern tutumları mı benimsemektedir?" sorusuna cevap aranacaktır. Öğrencilerin buna yönelik tutumlarının bazı sosyo-kültürel değişkenler açısından nasıl bir anlam taşıdığı da bu araştırmada tartışılacaktır. Bu sorulara cevap bulmak amacıyla aşağıda belirtilen hipotezler kurulmuştur;

- 1) Üniversite öğrencileri büyük oranda, toplumsal cinsiyet rollerine yönelik eşitlikçi tutumları benimsemektedir.
  - a) Eşitlikçi cinsiyet rolünü kadınlar, erkeklerden daha fazla benimsemektedir.
  - b) Erkek ve kadın grupları arasında eşitlikçi cinsiyet rolüne yönelik tutumlar açısından anlamlı bir farklılaşma bulunmaktadır.
- 2) TOAD'dan alınan toplam puanlar ile anne eğitim durumu arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusudur.

Araştırmamızın evrenini 2021 yılında, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. %30 temsil kabiliyetiyle basit tesadüfî örnekleme yöntemi kullanılarak 70 kız ve 70 erkek olmak üzere toplamda 140 kişiye ulaşılarak anket uygulanmıştır. Anketlerin uygulanması sonucunda 47 erkek, 53 kız olmak üzere toplamda 100 adet sağlıklı anket elde edilmiştir. Bu anketlerden elde edilen veriler, SPSS (Sürüm 22.0) programı vasıtasıyla tahlil edilmiştir.

3. Bulgular ve Yorumlar

3.1. Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklerine Yönelik Bulgular

Araştırmamızın sosyodemografik bulgularına yönelik veriler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklerine Göre Dağılımı

		N	%			N	%	
Cinsiyet	Erkek	47	47,0	Kardeş Sayısı	Tek Çocuğum	4	4,0	
	Kız	53	53,0		İki	7	7,0	
	Toplam	100	100,0		Üç	15	15,0	
Yaş	20'den Küçük	17	17,0		Dört	24	24,0	
	20-24 Arası	72	72,0		Beş ve üzeri	42	42,0	
	25-30 Arası	10	10,0		Cevapsız	8	8,0	
	31 ve üstü	1	1,0		Toplam	100	100,0	
	Toplam	100	100,0					
Ailenin Aylık Geliri	0-3000 TL	30	30,0		Baba Mesleği	Memur	16	16,0
	3001-6000 TL	36	36,0			İşçi	32	32,0
	6001-9000 TL	24	24,0	Çiftçi		10	10,0	
	9001-12000 TL	5	5,0	Serbest Meslek		14	14,0	
	12001-15000 TL	1	1,0	Küçük Esnaf/ Sanatkâr		8	8,0	
	15001 TL'den fazla	2	2,0	İşsiz		2	2,0	
	Cevapsız	2	2,0	Emekli		18	18,0	
	Toplam	100	100,0	Toplam		100	100,0	
Baba Öğrenim Durumu	Okuma Yazması Yok	7	7,0	Anne Mesleği	Ev Hanımı	88	88,0	
	Okur-Yazar	10	10,0		Memur	1	1,0	
	İlkokul Mezunu	31	31,0		Öğretmen	3	3,0	
	Ortaokul Mezunu	19	19,0		İşçi	3	3,0	
	Lise Mezunu	19	19,0		Serbest Meslek	2	2,0	
	Fakülte veya Yüksekokul Mezunu	13	13,0		Emekli	1	1,0	
	Cevapsız	1	1,0		Cevapsız	2	2,0	
	Toplam	100	100,0		Toplam	100	100,0	

Anne Öğrenim Durumu	Okuma Yazması Yok	27	27,0
	Okur-Yazar	11	11,0
	İlkokul Mezunu	32	32,0
	Ortaokul Mezunu	16	16,0
	Lise Mezunu	8	8,0
	Fakülte veya Yüksekokul Mezunu	3	3,0
	Lisansüstü Mezunu	1	1,0
	Cevapsız	2	2,0
	Toplam	100	100,0

Katılımcıların % 47'sinin erkek, % 53'ünün kız öğrencilerden oluştuğu, %72'sinin 20-24 yaş grubunda olduğu görülmektedir (Tablo 1). Katılımcıların yaş durumlarına göre dağılımları, üniversite çağındaki gençlerin yaş ortalamasıyla örtüşmektedir.

Katılımcıların büyük bir kısmının annelerinin mesleğinin ev hanımı, babalarının mesleğinin işçi olduğu, annelerinin ve babalarının önemli bir kısmının ilkokul mezunu oldukları ancak katılımcıların babalarının öğrenim düzeylerinin genel olarak annelerinin öğrenim düzeylerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların ailelerinin aylık ortalama gelirlerine göre %30'unun çok düşük (0-3000 TL), %36'sının düşük (3001-6000 TL), %29'unun orta (6001-12000 TL), %1'inin yüksek (12001-15000 TL), %2'sinin çok yüksek (15000 TL'den fazla) gelir grubunda yer aldıkları görülmektedir (Tablo 1). Anne ve babanın iş/meslek, eğitim ve gelirlerine göre durumları incelendiğinde, katılımcıların büyük oranda düşük sosyo-ekonomik statüdeki ailelerin üyeleri oldukları görülmektedir.

3.2. Eşitlikçi Cinsiyet Rolüne Yönelik Bulgular

Çatışmacı kuramın temsilcilerine göre erkek ve kadın grupları arasındaki ilişki, erkeklerin kadınlar üzerinde kurdukları tahakküme dayanmaktadır. Tarım toplumunda erkekler güçlüydü çünkü çocuk doğurmaktan muaf olmaları, fiziksel güçleri ve hacimleri, kadınlar üzerinde egemenlik kurmalarına imkân tanıyordu. Onlara göre modern toplumlarda, bu tip kaygılar önemi yitirmiştir. Buradan hareketle denebilir ki bu yaklaşımın temsilcileri, toplumsal cinsiyet farklılaşmalarını, bir grubun (erkeklerin) diğer gruba (kadınlara) boyun eğdirmesinin bir yansıması olarak görmektedir (Schaefer, 2013: 278). Araştırmamızın aşağıda sunulan eşitlikçi cinsiyet rolüne yönelik bulguları bu yaklaşımı, destekler nitelikte değildir.

Tablo 2: Katılımcıların Eşitlikçi Cinsiyet Rolüne Yönelik Tutumlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

Tutum İfadeleri ve Cinsiyet Durumu			Kesinlikle	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen	Toplam
			Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Katılmıyorum	Toplam
1. Evlilikte çocuk sahibi olma kararını eşler birlikte vermelidir.	Erkek	N	4	0	2	11	30	47
		%	8,5	0	4,3	23,4	63,8	100
	Kadın	N	1	0	0	9	43	53
		%	1,9	0	0	17	81,1	100
Toplam		N	5	0	2	20	73	100
		%	5	0	2	20	73	100
2. Çalışma hayatında kadınlara ve erkeklere eşit ücret ödenmelidir.	Erkek	N	2	8	7	10	20	47
		%	4,3	17	14,9	21,3	42,6	100
	Kadın	N	2	5	1	14	31	53
		%	3,8	9,4	1,9	26,4	58,5	100
Toplam		N	4	13	8	24	51	100
		%	4	13	8	24	51	100
3. Dul kadın da dul erkek gibi yalnız başına yaşayabilmelidir.	Erkek	N	4	4	5	12	22	47
		%	8,5	8,5	10,6	25,5	46,8	100
	Kadın	N	1	1	4	16	31	53
		%	1,9	1,9	7,5	30,2	58,5	100
Toplam		N	5	5	9	28	53	100
		%	5	5	9	28	53	100
4. Eşler boşandığında mallar eşit paylaşılmalıdır.	Erkek	N	4	7	5	14	17	47
		%	8,5	14,9	10,6	29,8	36,2	100
	Kadın	N	0	4	2	16	31	53
		%	0	7,5	3,8	30,2	58,5	100
Toplam		N	4	11	7	30	48	100
		%	4	11	7	30	48	100
5. Mesleki gelişme fırsatlarında kadınlara ve erkeklere eşit haklar tanınmalıdır.	Erkek	N	2	2	7	13	23	47
		%	4,3	4,3	14,9	27,7	48,9	100
	Kadın	N	0	1	0	12	40	53
		%	0	1,9	0	22,6	75,5	100
Toplam		N	2	3	7	25	63	100
		%	2	3	7	25	63	100
6. Ailede ev işleri, eşler arasında eşit paylaşılmalıdır.	Erkek	N	5	9	8	14	11	47
		%	10,6	19,1	17	29,8	23,4	100
	Kadın	N	1	4	2	16	29	52
		%	1,9	7,7	3,8	30,8	55,8	100

Toplam		N	6	13	10	30	40	99
		%	6,1	13,1	10,1	30,3	40,4	100
7. Ailenin maddi olanaklarından kız ve erkek çocuk eşit oranda faydalanmalıdır.	Erkek	N	3	0	5	12	27	47
		%	6,4	0	10,6	25,5	57,4	100
	Kadın	N	1	0	0	13	38	52
		%	1,9	0	0	25	73,1	100
Toplam		N	4	0	5	25	65	99
		%	4	0	5,1	25,3	65,7	100
8. Ailede kararları eşler birlikte almalıdır.	Erkek	N	1	1	3	13	29	47
		%	2,1	2,1	6,4	27,7	61,7	100
	Kadın	N	1	0	0	13	39	53
		%	1,9	0	0	24,5	73,6	100
Toplam		N	2	1	3	26	68	100
		%	2	1	3	26	68	100

Katılımcıların eşitlikçi cinsiyet rolüne yönelik tutumlarına göre dağılımları Tablo 2’de gösterilmiştir. Bu veriler genel olarak değerlendirildiğinde eşitlikçi cinsiyet rolüne yönelik tutum ifadelerine katılımcıların büyük oranda “*Tamamen Katılıyorum*” veya “*Katılıyorum*” şeklinde cevap verdikleri, katılımcıların büyük bir kısmının eşitlikçi cinsiyet rolüne yönelik olumlu bir tutum sergiledikleri ancak kadınların erkeklerden daha fazla modern/eşitlikçi cinsiyet modelini benimsedikleri görülmektedir. Örneğin; “*Ailede ev işleri, eşler arasında eşit paylaşılmalıdır.*” ifadesine erkeklerin %23,4 (n=11)’ünün “*Tamamen Katılıyorum*”, %29,8 (n=14)’inin “*Katılıyorum*”; kadınların ise büyük bir kısmının (%55,8) “*Tamamen Katılıyorum*”, %30,8 (n=16)’inin “*Katılıyorum*” şeklinde cevap verdikleri görülmektedir. “*Ailede kararları eşler birlikte almalıdır.*” ifadesine erkeklerin %61,7 (n=29)’sinin “*Tamamen Katılıyorum*”, %27,7 (n=13)’sinin “*Katılıyorum*”; kadınların ise büyük bir kısmının (%74,6’sının) “*Tamamen Katılıyorum*”, %24,5 (n=13)’inin “*Katılıyorum*” şeklinde cevap verdikleri görülmektedir.

Tablo 3: Eşitlikçi Cinsiyet Modeli T-Test Özeti İstatistikler Tablosu

Eşitlikçi Cinsiyet Modeli		N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata
Cinsiyetiniz	Erkek	47	4	0,82216	0,11992
	Kız	53	4,527	0,52177	0,07167

Katılımcıların, cinsiyete göre “*Eşitlikçi cinsiyet modeli*” nden aldıkları puanların ortalaması Tablo 3’te gösterilmektedir. Buna göre kız öğrencilerin puanlarının (4,527) erkek öğrencilerin puanlarından (4,00) daha yüksek olduğu, eşitlikçi cinsiyet modelini kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 4: Eşitlikçi Cinsiyet Modeli T-Test Sonuç Tablosu

Eşitlikçi Cinsiyet Modeli	Levene's Test for Equality of Variances		T-Test for Equality of Means						
	F	Sig.	T	Df	Sig.(2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95 % Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Equal variances assumed	12,824	0,001	-3,87	98	0	-0,52695	0,13615	-0,79714	-0,25677
Equal variances not assumed			-3,772	76,135	0	-0,52695	0,13971	-0,8052	-0,24871

Eşitlikçi cinsiyet rolü ile ilgili bağımsız iki örneklemin (erkek-kadın) T testinin sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir. Buna göre $p < 0,05$ (Sig.=0,001) olduğundan erkek ve kadın grupları açısından eşitlikçi cinsiyet rolü değişkenine ait varyansın homojen olmadığı kabul edilmektedir. Yine burada T değeri -3,772 ve anlamlılık değeri 0,000 ($p < 0,05$) olduğundan erkek ve kadın grupları arasında eşitlikçi cinsiyet rolüne yönelik tutumlar açısından anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Yukarıda katılımcıların "Eşitlikçi Cinsiyet Rolüne Yönelik Tutumlarının Cinsiyete Göre Dağılımı (Tablo 2)"ni ve "Eşitlikçi cinsiyet modelinden aldıkları puanların ortalamasının cinsiyete göre dağılımları (Tablo 3)"ni tahlil ederken kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha eşitlikçi tutumlara sahip olduklarını ifade etmiştik. Tablo 4'teki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Toplumsal cinsiyet rolleri tutum ölçeğinin ilk sekiz sorusu; "Eşitlikçi Cinsiyet Rolü" ile ilgili tutumları ölçmeye yöneliktir. Buradan alınan en yüksek değer (40,00 puan) öğrencinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin "modern" tutuma sahip olduğunu, en düşük değer (8,00 puan) ise öğrencinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin "geleneksel" tutuma sahip olduğunu göstermektedir (Zeyneloğlu, 2008).

Tablo 5: Eşitlikçi Cinsiyet Rolüne Yönelik Toplam Puanların Cinsiyete Göre Dağılımı

			Puanlar						Ortalama	Minimum	Maksimum
			08,00-16,00	17,00-24,00	25,00-32,00	33,00-40,00	Toplam				
Cinsiyet	Erkek	N	1	7	14	25	47	34,14	12	40	
		%	2,1	14,8	29,8	53	100				
	Kadın	N	0	1	12	40	53				
		%	0	2	22,6	75,4	100				
Toplam		N	1	1	1	65	100				
		%	1	8	1	65	100				

Tablo 5'te katılımcıların eşitlikçi cinsiyet rolüne yönelik aldıkları toplam puanlarına göre dağılımları gösterilmektedir. Buna göre katılımcıların büyük bir kısmının toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin “modern/eşitlikçi” tutuma sahip oldukları ancak kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla “modern” tutuma sahip oldukları görülmektedir. Tablo 2-3-4'teki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Kadınlar genel olarak, erkeklere oranla toplumda yoksun bir konumda bulunmaya devam ettiklerinden, cinsiyet eşitliğini daha fazla destekleyen taraf olmaktadır. Tam tersine erkekler, avantajlı konumlarını muhafaza etmek, mevcut durumdan daha kazançlı çıkmak için cinsiyet eşitliğini daha az desteklemektedirler. Çünkü cinsiyet eşitliği, erkeklerin baskın konumlarını baltalayabilir ve erkekleri dezavantajlı duruma düşürebilir (World Economic Form, 2015, Baxter ve Kane, 1995).

3.3. Kadın Cinsiyet Rolüne Yönelik Bulgular

Marx ve Engels'in düşüncelerine dayanarak günümüzdeki feminist kuramcılarının birçoğu, kadınların ikinci konuma itilmesini kapitalist toplumların mirası olan genel sömürü ve adaletsizliğin bir parçası olarak görmektedirler. Ancak bazı radikal feminist kuramcılara göre ister kapitalist ister sosyalist olarak damgalansın, bütün erkek egemen toplumlarda kadınların ezilmesi kaçınılmazdır (Schaefer, 2013: 279).

Tablo 6: Kadın Cinsiyet Rolüne Yönelik Tutumlarına Göre Dağılım

Tutum İfadeleri ve Cinsiyet Durumu			Kesinlikle	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen	Toplam
			Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen	Katılıyorum
9. Bir kadın cinsel ilişkiyi evlendikten sonra yaşamalıdır.	Erkek	N	3	4	3	6	31	47
		%	6,4	8,5	6,4	12,8	66	100
	Kadın	N	0	6	4	7	31	48
		%	0	12,5	8,3	14,6	64,6	100
Toplam		N	3	10	7	13	62	95
		%	3,2	10,5	7,4	13,7	65,3	100
10. Erkeğin evleneceği kadın bakire olmalıdır.	Erkek	N	5	4	7	9	22	47
		%	10,6	8,5	14,9	19,1	46,8	100
	Kadın	N	5	10	11	9	13	48
		%	10,4	20,8	22,9	18,8	27,1	100
Toplam		N	10	14	18	18	35	95
		%	10,5	14,7	18,9	18,9	36,8	100
11. Kızlar ekonomik bağımsızlığını kazandıklarında ailelerinden ayrı yaşayabilmelidir.	Erkek	N	11	10	13	7	6	47
		%	23,4	21,3	27,7	14,9	12,8	100
	Kadın	N	3	6	12	21	11	53
		%	5,7	11,3	22,6	39,6	20,8	100
Toplam		N	14	16	25	28	17	100
		%	14	16	25	28	17	100
12. Bir kadın akşamları tek başına sokağa çıkabilmelidir.	Erkek	N	8	3	12	11	13	47
		%	17	6,4	25,5	23,4	27,7	100
	Kadın	N	2	4	5	20	20	51
		%	3,9	7,8	9,8	39,2	39,2	100
Toplam		N	10	7	17	31	33	98
		%	10,2	7,1	17,3	31,6	33,7	100
13. Bir kadın hastaneye gittiğinde kadın doktora muayene olmalıdır.	Erkek	N	13	12	4	10	7	46
		%	28,3	26,1	8,7	21,7	15,2	100
	Kadın	N	18	19	5	6	4	52
		%	34,6	36,5	9,6	11,5	7,7	100
Toplam		N	31	31	9	16	11	98
		%	31,6	31,6	9,2	16,3	11,2	100

14. Bir genç kızın flört etmesine ailesi izin vermelidir.	Erkek	N	15	11	10	7	4	47
		%	31,9	23,4	21,3	14,9	8,5	100
	Kadın	N	5	7	18	17	6	53
		%	9,4	13,2	34	32,1	11,3	100
Toplam		N	20	18	28	24	10	100
		%	20	18	28	24	10	100
15. Bir genç kızın evleneceği kişiyi seçmesinde son sözü baba söylemelidir.	Erkek	N	10	19	6	6	6	47
		%	21,3	40,4	12,8	12,8	12,8	100
	Kadın	N	17	16	9	9	1	52
		%	32,7	30,8	17,3	17,3	1,9	100
Toplam		N	27	35	15	15	7	99
		%	27,3	35,4	15,2	15,2	7,1	100
16. Kadının temel görevi anneliktir.	Erkek	N	9	10	5	9	14	47
		%	19,1	21,3	10,6	19,1	29,8	100
	Kadın	N	11	18	7	12	5	53
		%	20,8	34	13,2	22,6	9,4	100
Toplam		N	20	28	12	21	19	100
		%	20	28	12	21	19	100

Tablo 6'ya göre; katılımcıların önemli bir kısmının kadın cinsiyet rolüne yönelik geleneksel bir tutum benimsediği ancak erkeklerin kadınlara oranla daha gelenekçi oldukları görülmektedir. *“Bir kadın cinsel ilişkiyi evlendikten sonra yaşmalıdır”* ifadesine erkeklerin de kadınların da % 79'unun *“Tamamen Katılıyorum”* veya *“Katılıyorum”* şeklinde cevap verdikleri, *“Erkeğin evleneceği kadın bakire olmalıdır”* ifadesine ise erkeklerin % 66'sının, kadınların % 46'sının *“Tamamen Katılıyorum”* veya *“Katılıyorum”* şeklinde cevap verdikleri, aynı soruya kadınların %23'ünün, erkeklerin %15'inin *“Kararsızım”* şeklinde cevap verdikleri, ayrıca kız öğrencilerin bir kısmının bu soruyu cevaplamaktan kaçındıkları görülmektedir. *“Bir genç kızın flört etmesine ailesi izin vermelidir.”* ifadesine erkeklerin %55,3'ünün; kadınların ise %22,6'sının *“Kesinlikle Katılmıyorum”* veya *“Katılmıyorum”* şeklinde cevap verdikleri, aynı soruya kadınların %34'ünün, erkeklerin %21'inin *“Kararsızım”* şeklinde cevap verdikleri görülmektedir. Kadın cinsiyet rolü ile ilgili tutum ifadelerine katılımcıların yoğun bir şekilde *“Kararsızım”* şeklinde cevap vermeleri ve bazı soruları cevaplamaktan kaçınmaları dikkat çekicidir. Araştırmamızın kadın cinsiyet rolüne yönelik bulgularının feminist ve çatışmacı kuramın iddialarını destekler nitelikte olmadığı görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 7: Kadın Cinsiyet Rolü T-Test Özet İstatistikler Tablosu

Kadın Cinsiyet Modeli	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	
Cinsiyetiniz	Erkek	47	2,8685	0,48724	0,07107
	Kız	53	2,8196	0,46449	0,0638

Kadın cinsiyet rolünden alınan puanların ortalamalarına bakıldığında; kız öğrencilerin puanlarının (2,8196) erkek öğrencilerin puanlarına (2,8685) yakın olduğu, öğrencilerin genel olarak evlilikte kadının cinsiyet rolüne yönelik geleneksel tutumları benimsedikleri görülmektedir (Tablo 7).

Tablo 8: Kadın Cinsiyet Rolü T-Test Sonuç Tablosu

	Levene's Test for Equality of Variances		T-Test for Equality of Means						
	F	Sig.	T	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95 % Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Equal variances assumed	0,076	0,783	0,514	98	0,609	0,04893	0,09523	-0,14005	0,23792
Equal variances not assumed			0,512	95,278	0,610	0,04893	0,09551	-0,14067	0,23853

Kadın cinsiyet rolü ile ilgili bağımsız iki örneklem (erkek, kadın) T testinin sonuçları Tablo 8'de gösterilmektedir. Buna göre $p > 0,05$ olduğundan erkek ve kadın grupları açısından eşitlikçi cinsiyet rolü değişkenine ait varyansın homojen olduğu kabul edilmektedir. Yine burada T değeri 0,514 ve anlamlılık değeri 0,609 ($p > 0,05$) olduğundan erkek ve kadın grupları açısından kadın cinsiyet rolüne yönelik tutumlar arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu, yani aralarında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Kadın cinsiyet rolüne yönelik kız ve erkek öğrencilerin benzer tutumlara sahip oldukları söylenebilir (Tablo 8). Tablo 6-7'deki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

3.4. Evlilikte Cinsiyet Rolüne Yönelik Bulgular

Sembolik etkileşimci yaklaşımın temsilcileri, günlük yaşamda yüz yüze etkileşime odaklanan bir mikro düzey toplum görüşünü savunmaktadırlar. Onlara göre toplumsal cinsiyet, birkaç şekilde günlük yaşamı etkilemektedir. Erkekler ve kadınlar, çalışma hayatında ve evde birbirleriyle etkileşim içeri-

sine girdiklerinde, genellikle etkileşimi başlatan taraf erkekler olmaktadır. Bu kalıp, toplumun erkeklerin ve kadınların nasıl düşünmesi ve davranması gerektiğinin belirlemesinin bir şekli olarak, daha önce tanımlanan cinsiyet rollerinin bir örneğini teşkil etmektedir (Macionis, 2015: 345). Aşağıdaki tabloda aile hayatında kadın-erkek etkileşimini ifade eden tutum cümleleri yer almaktadır.

Tablo 9: Evlilikte Cinsiyet Rolüne Yönelik Tutumların Cinsiyete Göre Dağılımı

Tutum İfadeleri ve Cinsiyet Durumu			Kesinlikle	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen	Toplam
			Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılmıyorum	
17. Bir erkeğin karısını aldatması normal karşılanmalıdır.	Erkek	N	32	7	4	1	1	46
		%	69,6	15,2	8,7	2,2	2,2	100
	Kadın	N	46	3	0	1	1	51
		%	90,2	5,9	0	2	2	100
Toplam		N	78	10	4	2	2	97
		%	80,4	10,3	4,1	2,1	2,1	100
18. Erkeğin evde her dediği yapılmalıdır.	Erkek	N	17	20	6	3	0	46
		%	37	43,5	13	6,5	0	100
	Kadın	N	36	11	0	3	2	52
		%	69,2	21,2	0	5,8	3,8	100
Toplam		N	53	31	6	6	2	98
		%	54,1	31,6	6,1	6,1	2	100
19. Kadının çocuğu olmuyorsa erkek tekrar evlenmelidir.	Erkek	N	20	11	6	6	4	47
		%	42,6	23,4	12,8	12,8	8,5	100
	Kadın	N	39	9	3	1	0	52
		%	75	17,3	5,8	1,9	0	100
Toplam		N	59	20	9	7	4	99
		%	59,6	20,2	9,1	7,1	4	100
20. Evlilikte, kadın istemediğinde cinsel ilişkiyi ret etmeli.	Erkek	N	7	5	10	12	13	47
		%	14,9	10,6	21,3	25,5	27,7	100
	Kadın	N	10	3	2	15	21	51
		%	19,6	5,9	3,9	29,4	41,2	100
Toplam		N	17	8	12	27	34	98
		%	17,3	8,2	12,2	27,6	34,7	100

21. Kadının yaşamıyla ilgili kararları kocası vermelidir.	Erkek	N	15	15	4	6	6	46
		%	32,6	32,6	8,7	13	13	100
	Kadın	N	40	7	2	3	1	53
		%	75,5	13,2	3,8	5,7	1,9	100
Toplam		N	55	22	6	9	7	99
		%	55,6	22,2	6,1	9,1	7,1	100
22. Evlilikte gebelikten korunmak sadece kadının sorumluluğundadır.	Erkek	N	14	19	9	2	3	47
		%	29,8	40,4	19,1	4,3	6,4	100
	Kadın	N	40	7	3	2	0	52
		%	76,9	13,5	5,8	3,8	0	100
Toplam		N	54	26	12	4	3	99
		%	54,5	26,3	12,1	4	3	100

23. Kadını erkek çocuk doğurması onun değerini artırır.	Erkek	N	24	15	2	1	5	47
		%	51,1	31,9	4,3	2,1	10,6	100
	Kadın	N	41	8	1	1	2	53
		%	77,4	15,1	1,9	1,9	3,8	100
Toplam		N	65	23	3	2	7	100
		%	65	23	3	2	7	100
24. Kadınlar kocasıyla anlaşamadıkları konularda tartışmak yerine susmayı tercih etmelidir.	Erkek	N	10	17	7	4	8	46
		%	21,7	37	15,2	8,7	17,4	100
	Kadın	N	32	12	3	3	1	51
		%	62,7	23,5	5,9	5,9	2	100
Toplam		N	42	29	10	7	9	97
		%	43,3	29,9	10,3	7,2	9,3	100

Katılımcıların, evlilikte cinsiyet rolüne yönelik tutumlarına göre dağılımlarına baktığımızda, katılımcıların büyük bir kısmının evlilikte cinsiyet rolüne yönelik geleneksel tutumları benimsedikleri, ancak burada erkeklerin kadınlardan daha fazla geleneksel tutumlara sahip oldukları görülmektedir. Örneğin; *“Bir erkeğin karısını aldatması normal karşılanmalıdır”* ifadesine erkeklerin %2,2 (n=1)’sinin *“Tamamen Katılıyorum”*, %2,2 (n=1)’sinin *“Katılıyorum”*, %8,7 (n=4)’sinin *“Kararsızım”*, %15,2 (n=7)’sinin *“Katılmıyorum”*, %69,6 (n=32)’sinin *“Kesinlikle Katılmıyorum”* şeklinde cevap verdikleri, kadınların ise %2,0 (n=1)’ininin *“Tamamen Katılıyorum”*, %2,0 (n=1)’ininin *“Katılıyorum”*, %0,0 (n=0)’ininin *“Kararsızım”*, %5,9 (n=3)’ünün *“Katılmıyorum”*, %90,2 (n=46)’sinin –ezici çoğunluğunun- *“Kesinlikle Katılmıyorum”* şeklinde cevap verdikleri, katılımcıların büyük oranda eşlerin birbirlerini aldatmasına karşı çıktıkları görülmektedir (Tablo 9). Yazılı ve görsel medyadaki bazı yayınlar

(özellikle bazı dizi-filmler) yoluyla, eşlerin birbirlerini aldatmasının sıradan bir olay gibi gösterilmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmekte ve bu eşitsizliğe çözüm getirmek yerine onu normalleştiren neticeler doğurmaktadır (Şakrak, 2020: 13).

Tablo 10: Evlilikte Cinsiyet Rolü T-Test Özet İstatistikler Tablosu

Evlilikte Cinsiyet Modeli	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata
Cinsiyet	Erkek	47	3,7223	0,6309
	Kız	53	4,3097	0,44471

Katılımcıların, cinsiyetlerine göre “*evlilikte cinsiyet modeli*” nden aldıkları puanların ortalamaları Tablo 10’da gösterilmektedir. Buna göre kız öğrencilerin puanlarının (4,3097) erkek öğrencilerin puanlarından (3,7223) daha yüksek olduğu, kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla eşitlikçi tutumları benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 11: Evlilikte Cinsiyet Rolü T-Test Sonuç Tablosu

Evlilikte Cinsiyet Modeli	Levene's Test for Equality of Variances		T-Test for Equality of Means						
	F	Sig.	T	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95 % Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Equal variances assumed	2,983	0,087	-5,428	98	0	-0,58742	0,10823	-0,80219	-0,37264
Equal variances not assumed			-5,318	81,474	0	-0,58742	0,11046	-0,80717	-0,36766

Evlilikte cinsiyet rolü ile ilgili bağımsız iki örneklemin (erkek, kadın) T testinin sonuçları Tablo 11’de gösterilmektedir. Buna göre $p > 0,05$ (Sig.=0,087) olduğundan erkek ve kadın grupları açısından eşitlikçi cinsiyet rolü değişkenine ait varyansın homojen olduğu kabul edilmektedir. Yine burada T değeri -5,428 ve anlamlılık değeri 0,000 ($p < 0,05$) olduğundan erkek ve kadın grupları arasında evlilikte cinsiyet rolüne yönelik tutumlar açısından pozitif yönlü bir ilişki olduğu, yani kadın ile erkek grupları arasında anlamlı bir fark bulunduğu görülmektedir. Tablo 10’daki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

3.5. Geleneksel Cinsiyet Rolüne Yönelik Bulgular

Fonksiyonalistlere göre toplumsal cinsiyet rolleri, birbirini tamamlayan özelliktedir. Kadın ile erkek arasındaki iş bölümü ailenin istikrarına katkı sunmaktadır. Bu düşünce, geleneksel cinsiyet rollerine dayanmakta ve gücün önemini vurguladığından feminist bazı yazarlar tarafından eleştirilmektedir. Feminist teorisyenlere göre geleneksel cinsiyet rollerinin amacı, kadınları erkeklerin tahakkümü altına almayı meşrulaştırmaktır. Onlara göre bu durum; erkeklerin, mevcut statükonun devamını temin ederek kendi öz çıkarlarını muhafaza ettikleri ataerkil toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Geleneksel toplumda, kadınlar da feministlerin iddialarına şüpheyle yaklaşmaktadırlar. Buna karşılık genellikle hem kadınlar hem de erkekler daha eşitlikçi/modern cinsiyet rollerine yönelik bir değişim sürecine doğru gitmektedir. Yine de geleneksel cinsiyet modeline uygun rollerin değişmeye karşı oldukça dirençli olduğu görülmektedir (Marshall, 1999: 101).

Tablo 12: Katılımcıların Geleneksel Cinsiyet Rolüne Yönelik Tutumlarına Göre Dağılımları

Tutum İfadeleri ve Cinsiyet Durumu			Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	Toplam
25. Evin reisi erkektir.	Erkek	N	5	8	2	15	17	47
		%	10,6	17	4,3	31,9	36,2	100
	Kadın	N	29	10	8	3	3	53
		%	54,7	18,9	15,1	5,7	5,7	100
Toplam		N	34	18	10	18	20	100
		%	34	18	10	18	20	100
26. Erkeğin en önemli görevi evini geçindirmektir	Erkek	N	1	7	7	12	20	47
		%	2,1	14,9	14,9	25,5	42,6	100
	Kadın	N	7	13	10	14	9	53
		%	13,2	24,5	18,9	26,4	17	100
Toplam		N	8	20	17	26	29	100
		%	8	20	17	26	29	100
27. Erkeğin maddi durumu iyi ise kadın çalışmamalıdır.	Erkek	N	5	10	9	10	11	45
		%	10,9	21,7	19,6	21,7	23,9	100
	Kadın	N	18	18	8	4	4	52
		%	34,6	34,6	15,4	7,7	7,7	100
Toplam		N	1	23	28	17	14	15
		%	1	23,5	28,6	17,3	14,3	15,3

28. Kadının yapacağı meslekler ile erkeğin yapacağı meslekler ayrı olmalıdır.	Erkek	N	11	14	7	8	6	46
		%	23,4	29,8	14,9	17	12,8	100
	Kadın	N	16	18	10	7	2	53
		%	30,2	34	18,9	13,2	3,8	100
Toplam		N	1	27	32	17	15	8
		%	1	27	32	17	15	8
29. Kadının doğurganlık özelliği nedeniyle, iş başvurularında erkekler tercih edilmelidir.	Erkek	N	17	14	5	5	6	47
		%	36,2	29,8	10,6	10,6	12,8	100
	Kadın	N	33	17	2	0	1	53
		%	62,3	32,1	3,8	0	1,9	100
Toplam		N	50	31	7	5	7	100
		%	50	31	7	5	7	100
30. Bir genç kız evlenene kadar babasının sözünü dinlemelidir.	Erkek	N	2	9	6	17	12	46
		%	4,3	19,6	13	37	26,1	100
	Kadın	N	8	9	10	21	4	52
		%	15,4	17,3	19,2	40,4	7,7	100
Toplam		N	10	18	16	38	16	98
		%	10,2	18,4	16,3	38,8	16,3	100

31. Alışveriş yapma, fatura ödeme gibi ev dışı işlerle erkek uğraşmalıdır.	Erkek	N	7	13	6	12	9	47
		%	14,9	27,7	12,8	25,5	19,1	100
	Kadın	N	17	15	11	5	5	53
		%	32,1	28,3	20,8	9,4	9,4	100
Toplam		N	24	28	17	17	14	100
		%	24	28	17	17	14	100
32. Kız bebeğe pembe, erkeğe mavi giydirilmelidir.	Erkek	N	5	15	6	11	9	46
		%	10,9	32,6	13	23,9	19,6	100
	Kadın	N	20	21	9	2	1	53
		%	37,7	39,6	17	3,8	1,9	100
Toplam		N	25	36	15	13	10	99
		%	25,3	36,4	15,2	13,1	10,1	100

Katılımcıların geleneksel cinsiyet rolüne yönelik tutumlarına göre dağılımları Tablo 12’te gösterilmiştir. Buna göre katılımcıların önemli bir kısmının geleneksel cinsiyet rolüne yönelik tutumları benimsedikleri ancak kız öğrencilerin bazı konularda eşitlikçi tutumlara sahip oldukları görülmektedir. Örneğin; “Evin reisi erkektir” ifadesine erkek öğrencilerin % 36,2 (n=17)’sinin “Tamamen Katılıyorum”, %31,9 (n=15)’unun “Katılıyorum”, %4,3 (n=2)’ünün “Kararsızım”, %17 (n=8)’sinin “Katılmıyorum”, %10,6 (n=5)’sinin “Kesinlikle Katılmıyorum” şeklinde cevap verdikleri; kız öğrencilerin %5,7 (n=3)’sinin “Tamamen Katılıyorum”, %5,7 (n=3)’sinin “Katılıyorum”, %15,1 (n=8)’inin “Kararsızım”, %18,9 (n=10)’unun “Katılmıyorum”, %54,7 (n=29)’sinin “Kesinlikle Katılmıyorum” şeklinde cevap verdikleri, bu tutum ifadesine kız öğrencilerin büyük oranda karşı çıktığı görülmektedir.

Geleneksel cinsiyet rolünü benimseyen bireylere göre, kadının cinsiyet rolü, evde ev işlerini yapmak, erkeğin cinsiyet rolü ise ailenin geçimini sağlamaktır. Araştırmalar, geleneksel cinsiyet rolünün erkekler tarafından daha güçlü bir şekilde desteklendiğini göstermektedir (Brewster ve Padavic, 2000; Larsen ve Long 1988). Araştırmamızın bulguları da bu yaklaşımı destekler niteliktedir.

Tablo 13: Geleneksel Cinsiyet Rolü T-Test Özet İstatistikler Tablosu

Geleneksel Cinsiyet Modeli	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata
Cinsiyet	Erkek	47	2,8463	0,8172
	Kız	53	3,7883	0,70628

Katılımcıların, cinsiyete göre “*Geleneksel cinsiyet modeli*” nden aldıkları puanların ortalaması Tablo 13’te gösterilmektedir. Buna göre kız öğrencilerin puanlarının (3,7853) erkek öğrencilerin puanlarından (2,8463) daha yüksek olduğu, erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha fazla geleneksel tutumları benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 14: Geleneksel Cinsiyet Rolü T-Test Sonuç Tablosu

Geleneksel Cinsiyet Modeli	Levene’s Test for Equality of Variances		T-Test for Equality of Means						
	F	Sig.	T	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95 % Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Equal variances assumed	1,01	0,317	-6,183	98	0	-0,94192	0,15235	-1,24425	-0,6396
Equal variances not assumed			-6,129	91,579	0	-0,94192	0,15369	-1,24719	-0,63666

Geleneksel cinsiyet rolü ile ilgili bağımsız iki örneklemin (erkek, kadın) T testinin sonuçları Tablo 14’te gösterilmektedir. Buna göre $p > 0,05$ (Sig.=0,317) olduğundan erkek ve kadın grupları açısından geleneksel cinsiyet rolü değişkenine ait varyansın homojen olduğu kabul edilmektedir. Yine burada T değeri -6,183 ve anlamlılık değeri 0,000 ($p < 0,05$) olduğundan erkek ve kadın grupları arasında geleneksel cinsiyet rolüne yönelik tutumlar açısından pozitif yönlü bir ilişki olduğu, yani aralarında anlamlı bir fark bulunduğu görülmektedir.

3.6. Erkek Cinsiyet Rolüne Yönelik Bulgular

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların ve erkeklerin sosyal hayatta nasıl davranmaları gerektiğini ifade etmekte ve geleneksel yapı içerisinde toplumun bütünleşme işlevini yerine getirmektedir. Kadınlar evi idare etmede ve çocuk yetiştirmede başı çekerken, erkekler iş gücüne katılarak aileyi daha geniş bir dünyayla buluşturmaktadır. Çalışma hayatında erkeklere yönelik pozitif bir ayrımcılığın olduğu, kadınlara göre genellikle daha iyi ücretlendirilmiş ve konum olarak daha yukarıda olan meslekleri işgal ettikleri, buna karşılık kadınların ağırlıklı olarak hizmet sektöründe faaliyet gösterdikleri ve daha düşük ücretle çalıştıkları görülmektedir (Macionis, 2015: 344; Marshall, 1999: 101). Ancak “Bir zamanlar yaygın olan, para kazanmanın erkeğin rolü olduğuna ilişkin görüş” günümüzde geçerliliğini yitirmiştir (Macionis, 2015: 334). Katılımcıların erkek cinsiyet rolüne yönelik tutumları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 15: Katılımcıların Erkek Cinsiyet Rolüne Yönelik Tutumlarına Göre Dağılımları

Tutum İfadeleri ve Cinsiyet Durumu			Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	Toplam
33. Ailede kazancın nasıl kullanılacağına erkek karar vermelidir.	Erkek	N	5	19	6	11	5	46
		%	10,9	41,3	13	23,9	10,9	100
	Kadın	N	27	17	4	2	2	52
		%	51,9	32,7	7,7	3,8	3,8	100
Toplam		N	32	36	10	13	7	98
		%	32,7	36,7	10,2	13,3	7,1	100
34. Erkekler statüsü yüksek mesleklerde çalışmalıdır.	Erkek	N	5	17	11	9	5	47
		%	10,6	36,2	23,4	19,1	10,6	100
	Kadın	N	23	17	4	6	2	52
		%	44,2	32,7	7,7	11,5	3,8	100
Toplam		N	28	34	15	15	7	99
		%	28,3	34,3	15,2	15,2	7,1	100
35. Ailede erkek çocuğun öğrenim görmesine öncelik tanınmalıdır.	Erkek	N	20	18	5	3	1	47
		%	42,6	38,3	10,6	6,4	2,1	100
	Kadın	N	38	12	0	3	0	53
		%	71,7	22,6	0	5,7	0	100

Toplam		N	58	30	5	6	1	100
		%	58	30	5	6	1	100
36. Bir erkek gerektiğinde karısını dövmelidir.	Erkek	N	33	9	3	1	1	47
		%	70,2	19,1	6,4	2,1	2,1	100
	Kadın	N	45	5	2	1	0	53
		%	84,9	9,4	3,8	1,9	0	100
Toplam		N	78	14	5	2	1	100
		%	78	14	5	2	1	100
37. Evlilikte erkeğin öğrenim düzeyi kadından yüksek olmalıdır.	Erkek	N	24	9	10	3	1	47
		%	51,1	19,1	21,3	6,4	2,1	100
	Kadın	N	32	11	4	3	2	52
		%	61,5	21,2	7,7	5,8	3,8	100
Toplam		N	56	20	14	6	3	99
		%	56,6	20,2	14,1	6,1	3	100
38. Evlilikte erkeğin yaşı kadının yaşından büyük olmalıdır.	Erkek	N	8	9	11	11	8	47
		%	17	19,1	23,4	23,4	17	100
	Kadın	N	17	9	4	18	4	53
		%	32,1	17	7,5	34	7,5	100
Toplam		N	25	18	15	29	12	100
		%	25	18	15	29	12	100

Katılımcıların erkek cinsiyet rolüne yönelik tutumlarına göre dağılımları Tablo 15’te gösterilmiştir. Buna göre katılımcıların önemli bir kısmının erkek çocuklara yönelik pozitif ayrımcılığa, evlilikte kadına yönelik şiddete, ailede erkek egemenliğine karşı çıktıkları, yine burada da kadınların erkeklerden daha fazla eşitlikçi (modern) cinsiyet rolünden yana bir tutuma sahip oldukları, erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha fazla geleneksel tutumları benimsedikleri görülmektedir (Tablo 15).

Tablo 16: Erkek Cinsiyet Rolü T-Test Özet İstatistikler Tablosu

Erkek Cinsiyet Modeli		N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata
Cinsiyet	Erkek	47	3,6816	0,62306	0,09088
	Kız	53	4,2258	0,58066	0,07976

Katılımcıların, cinsiyete göre “Erkek cinsiyet modeli”nden aldıkları puanların ortalaması Tablo 16’da gösterilmektedir. Buna göre kız öğrencilerin puanlarının (4,2258) erkek öğrencilerin puanlarından (3,6816) daha yüksek olduğu, erkek cinsiyet modeline yönelik erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha fazla geleneksel tutumları benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 17: Erkek Cinsiyet Rolü T-Test Sonuç Tablosu

Erkek Cinsiyet Modeli	Levene's Test for Equality of Variances		T-Test for Equality of Means						
	F	Sig.	T	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95 % Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Equal variances assumed	0,111	0,74	-4,52	98	0	-0,54423	0,1204	-0,78316	-0,30529
Equal variances not assumed			-4,501	94,537	0	-0,54423	0,12092	-0,78429	-0,30416

Erkek cinsiyet rolü ile ilgili bağımsız iki örneklemin (erkek, kadın) T Testinin sonuçları Tablo 17'de gösterilmektedir. Buna göre $p > 0,05$ (Sig=0,740) olduğundan erkek ve kadın grupları açısından eşitlikçi cinsiyet rolü değişkenine ait varyansın homojen olduğu kabul edilmektedir. Yine burada T değeri -4,520 ve anlamlılık değeri 0,000 ($p < 0,05$) olduğundan erkek ve kadın grupları arasında erkek cinsiyet rolüne yönelik tutumlar açısından pozitif yönlü bir ilişki olduğu, yani aralarında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

Tablo 18: Katılımcıların TOAD'dan Aldıkları Toplam Puanlarla İlgili İstatistikler

	N	Range	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Variance
Toplam Puan	100	78	97	175	137,89	17,41235	303,19

TOAD'dan alınabilecek en düşük puan 38, en yüksek puan ise 190'dır. Tablo 18'de katılımcıların toplumsal cinsiyet rolleri tutum ölçeğinden aldıkları toplam puanları ile ilgili istatistiksel bilgiler gösterilmektedir. Katılımcıların bu ölçekten aldıkları en düşük puan 97,00, en yüksek puan 175,00, ortalama puanları ise 137,89'dur. Buna göre katılımcıların, genel olarak toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin modern/eşitlikçi tutumları benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 19: TOAD'dan Alınan Toplam Puanlar ve Anne Öğrenim Durumu

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
Okuma Yazması Yok	27	139,2593	19,97613	3,84441	131,3570	147,1616	97,00	175,00
Okur-Yazar	11	131,7273	23,82474	7,18343	115,7216	147,7330	100,00	164,00
İlkokul	32	137,0313	13,42719	2,37361	132,1902	141,8723	100,00	172,00
Ortaokul	16	142,8125	17,76971	4,44243	133,3437	152,2813	112,00	170,00
Lise	8	142,0000	14,27285	5,04621	130,0676	153,9324	110,00	153,00
Üniversite	3	121,6667	8,96289	5,17472	99,4016	143,9317	116,00	132,00
Cevapsız	3	130,0000					130,00	130,00
Toplam	100	137,8571	17,53641	1,77145	134,3413	141,3730	97,00	175,00

Katılımcıların TOAD'dan aldıkları toplam puanlar ve anne öğrenim durumu ile ilgili özet istatistikler tablosu incelendiğinde; öğrencilerin aldıkları puanların genel olarak yüksek ve birbirine yakın puanlar olduğu görülmektedir. Ayrıca annelerinin öğrenim durumu fakülte veya yüksek okul olan katılımcıların aldıkları toplam puanların daha düşük olduğu, yine annelerinin öğrenim durumu lise veya ortaokul olan katılımcıların en yüksek puanı aldıkları görülmektedir. Normal şartlarda bu ölçekten alınan toplam puanlar ile anne eğitim durumu arasında doğru orantılı bir ilişkinin olması beklenmektedir. Ancak araştırma verileri bu durumu destekler nitelikte değildir (Tablo 19). Bu durumun nedenlerinden biri, katılımcıların önemli bir kısmının geleneksel yapının temel norm ve değerlerini benimsemelerinden kaynaklanmaktadır. Zira “Sosyal normlar, inanç ve davranışa ilişkin emirlerdir. Sosyal normlar ideal olarak tasarlandığında, uygulamada sık sık sosyal değerlere müracaat edilmesine neden olur.” (Korkmaz ve Kocadaş, 2015: 71). Ülkemizin büyük bir kısmında geleneksel toplumun norm ve değerleri hâkim olduğundan, LGBT'nin cinsel kimlik olarak toplumun geneli tarafından kabul görmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü eşcinsel eğilimler, içinde yaşadığımız toplumda “sapma” olarak görülmektedir. “Sapma, bir toplumda kabul görmüş ve yaşama tarzının bir parçası olmuş değer hükümlerinden ve davranışlardan uzaklaşmadır.” (Erkal vd., 1997: 256). “Sapma, sosyal kuralın ihlal edilmesidir. Bir başka tanıma göre de sosyal sapma, çoğunluğun kararlarını etkileyen, sosyal normlara uyumsuzluğu ifade eder. Çok geniş bir alanı kapsar ve toplumdan topluma da değişir.” (Bozkurt, 2011: 173).

Tablo 20: TOAD'dan Alınan Toplam Puanlar ve Anne Öğrenim Durumu ile İlgili ANOVA Testi Tablosu

	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	1866,56	6	311,093	1,012	0,422
Within Groups	27963,44	91	307,291		
Total	29830	97			

Katılımcıların TOAD'dan aldıkları toplam puanlar ve anne öğrenim durumu ile ilgili ANOVA testine ait veriler Tablo 21'de gösterilmiştir. Buna göre, $p > 0,05$ (Sig.=0,422) olduğundan gruplar arası anlamlı bir fark görülmemektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin TOAD'dan aldıkları toplam puanlar, anne eğitim durumuna göre değişiklik göstermemektedir. Tablo 19'daki puanların birbirlerine ve ortalamaya yakın olması bu durumu destekler niteliktedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmamızın sosyodemografik bulgularına göre katılımcıların büyük oranda düşük sosyoekonomik statüdeki ailelerin üyeleri oldukları tespit edilmiştir.

Araştırmamızın eşitlikçi cinsiyet rolüne yönelik bulgularına göre, katılımcıların büyük bir kısmının modern/eşitlikçi tutumları benimsedikleri ancak burada cinsiyete dayalı bir farklılaşmanın olduğu, kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha modern/eşitlikçi tutumlara sahip oldukları görülmüştür. Zeyneloğlu (2008), Öngen ve Aytaç (2013), Alabaş, Akyüz ve Kamer (2019)'in yaptıkları çalışmaların sonuçları bu bulguları destekler niteliktedir.

Araştırmamızın evlilikte cinsiyet rolü, geleneksel cinsiyet rolü ve kadın cinsiyet rolüne yönelik sonuçlarına göre katılımcıların önemli bir kısmının geleneksel tutumlara sahip oldukları ancak erkeklerin kadınlara oranla daha fazla geleneksel tutumları benimsedikleri, bu açıdan aralarında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Zeyneloğlu (2008), Öngen ve Aytaç (2013), Alabaş, Akyüz ve Kamer (2019)'in yaptıkları çalışmaların sonuçları ile araştırmamızın bulguları bu anlamda birbirlerinden farklılaşmaktadır. Onların araştırma bulgularına göre üniversite öğrencilerinin, toplumsal cinsiyet alt boyutlarının tamamı açısından modern/eşitlikçi tutumları benimsedikleri görülmüştür.

Araştırmamızın erkek cinsiyet rolüne yönelik sonuçlarına göre katılımcıların önemli bir kısmının erkek çocuklara yönelik pozitif ayrımcılığa, evli-

likte kadına yönelik şiddete, ailede erkek egemenliğine karşı çıktıkları tespit edilmiştir. Burada da kadınların erkeklerden daha fazla eşitlikçi/modern cinsiyet rolünden yana bir tutuma sahip oldukları, erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha çok geleneksel tutumları benimsedikleri, erkek cinsiyet rolüne yönelik tutumlar açısından kadın ve erkek grupları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, yani aralarında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür.

Katılımcıların TOAD'dan aldıkları toplam puanlar ve anne eğitim durumu ile ilgili bulgulara göre öğrencilerin aldıkları puanların genel olarak yüksek ve birbirine yakın olduğu görülmüştür. TOAD'dan alınan toplam puanlar ile anne eğitim durumu arasında doğru orantılı bir ilişkinin olması beklenirken araştırmanın bulguları bu durumu destekler nitelikte çıkmamıştır.

Araştırma sonuçlarına göre cinsiyet rolleri, gündelik hayatta bireyler arasında işbölümünü ve uzmanlaşmayı kolaylaştırmakta, toplumda düzenin ve istikrarın teminine katkı sunmaktadır. Dolayısıyla araştırma bulguları işlevselci kuramın iddialarını destekler niteliktedir. Buna karşılık araştırma bulguları feminist ve çatışmacı kuramın iddialarını desteklememektedir. Geleneksel cinsiyet rollerinin kadına yönelik haksız uygulamalara ve erkek tahakkümüne yol açmadığı, aksine toplumun bütünleşmesine yardımcı olduğu görülmektedir. Türk toplumu büyük oranda cemaatçi (geleneksel) toplum yapısının özelliklerini yansıttığından cinsiyete dayalı kadın-erkek ayrımını ve aile kurumunu ortadan kaldırmaya yönelik politikaların, cinsiyet değiştirmeyi normalleştirme ve LGBT dayanışmasını kitle hareketine dönüştürme çabalarının ülkemizde başarılı olamayacağı düşünülmektedir.

Bireyin cinsiyet rollerinin oluşmasında birçok faktör etkili olmakla birlikte cinsiyet rollerinin temellerinin atıldığı ve şekillendiği yer ailedir. Bu nedenle ailenin korunması, gençlerin toplumun değerlerine ve normlarına uygun yetişebilmeleri, sağlıklı bireyler olarak hayata atılabilmeleri ve en önemlisi kadın-erkek ilişkilerinde adaletli, merhametli, dürüst, hoşgörülü, saygılı bireyler olarak topluma kazandırılması için başta aile, eğitim, medya ve siyaset kurumu olmak üzere toplumun hemen her kesimine büyük sorumluluk düşmektedir. Bu kapsamda eşitliği, dengeyi, hakkaniyeti de içine alacak şekilde toplumsal cinsiyet adaletine yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- ALABAŞ R., Akyüz H. İ., vd. (2019), "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algılarının Belirlenmesi", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(44), ss. 429-448.
- AYDIN YILMAZ, E. S. (2015), "Kadın Hareketinde Yeni Bir İvme: Toplumsal Cinsiyet Adaleti", Turkish Policy Quarterly, Kış Sayısı, ss. 107-115.
- BAŞÇI, B. ve Giray S. (2016), "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerle Analizi", Journal of Life Economics, 3(4), ss. 117-142.
- BAYHAN, V. (2012), "Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet", Doğu-Batı, 16(63), ss. 147-165.
- BAXTER, J., Kane, E. W. (1995), "Dependence and Independence: A Cross-National Analysis of Gender Inequality and Gender Attitudes", Gender and Society, 9(2), ss. 193-215.
- BOZKURT, V. (2011), Değişen Dünyada Sosyoloji, (6.Baskı), Ekin Yayınları, Bursa.
- BREWSTER, K.L. ve Padavic, I. (2000), "Change in Gender-İdeology, 1977-1996: The Contributions of Intracohort Change and Population Turnover", J. Marriage Fam, (62), ss. 477-487.
- DÖKMEN Y. Z. (2010), Toplumsal Cinsiyet, (2. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERKAL, M. E. (1995), Sosyoloji (Toplumbilimi), Der Yayınları, İstanbul.
- ERKAL, M. E. vd. (1997), Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul.
- KORKMAZ, A. ve Kocadaş, B. (2015), Sosyal Sapma (Sapmanın Teorik Temelleri), (2. Baskı), Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- KORKMAZ, A. (2017), Değişme ve Farklılaşma, (2. Baskı), Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- LARSEN K. S. ve Long, E. (1988), "Attitude Towards Sex-Roles: Traditional or Egalitarian?", Sex Roles, (19), ss. 1-12.
- ÖNGEN, B. ve Aytaç, S. (2013), "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi", Sosyoloji Konferansları, (48), ss. 1-18.
- MACİONİS, J. J. (2015), Sosyoloji, (13. Basım), Çeviri Editörü: Vildan Akan, Nobel Yayınları, Ankara.
- MARSHALL, G. (1999), Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- MARTI, H. (2015), "Toplumsal Cinsiyet Tablosunda Perspektifin Eşitlikten Adalet Kayışı -Dinî Referanslar Eşliğinde Bir Okuma Denemesi-", Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi, 1(1), ss. 133-149.
- SAYGILIGİL, F. (2016), Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları, Dipnot Yayınları, Ankara.
- SEVİM, A. (2005), Feminizm, (2. Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul.
- SCHAEFER, R.T. (2013), Sosyoloji, (12. Baskı), Çev. Simten Coşar, Palme Yayıncılık, Ankara.

- ŞAKRAK, B. E. (2020), “Dizi Filmlerde Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Temsili Örnek İnceleme: ‘Kadın’ Dizisi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(22), ss. 420-434.
- TAN, M. (2021), “Kültür Endüstrisi Bağlamında Popüler Türk Müziği”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8(2), ss. 144-159.
- TAN, M. (2017), “Siirt Dudêran Aşireti: Yapı ve Değişim”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), ss. 187-205.
- WORLD ECONOMIC FORUM (2015), *The Global Gender Gap Report 2015*, Vol. 25.
- ZEYNELOĞLU, S. (2008). *Ankara’da Hemşirelik Öğrenimi Gören Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ZEYNELOĞLU, S. ve Füsün, T. (2011), “Toplumsal Cinsiyet Rollerine Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*, (40), ss. 409-420.
- https://en.wikipedia.org/wiki/LGBT_rights_in_the_Netherlands. Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2021.

19. YÜZYIL OSMANLI İSTANBUL'UNDA SOKAK: YAPI VE DEĞİŞİM

Serkan ŞENEL*
Abdullah EKİNCİ**

Özet

Osmanlı sokaklarının mimari yapısı, içinde barındırdığı toplumun sosyo-kültürel yapısını hem etkilemiş hem de toplumun yaşayış biçiminden etkilenerek şekillenmiştir. Bu bağlamda çıkmaz sokaklar, labirentimsi yapılar ve evlerin avlularının uzun duvarları, Osmanlı sokaklarındaki ilişkilerin doğasını belirlemiştir. Ancak, sokaklar yeni ihtiyaçların baş göstermesi ile dönüşüme açık hale gelmiştir. Toplu taşıma ve haberleşmeye yönelik telgraf ve tramvay gibi gelişmeler ve biraz da şehirlere imaj kazandırmak amacıyla birtakım değişiklikler olmuştur. Sokakları genişletme çabaları 19. yüzyılın sonunda artmış ve toplu ulaşımın da artmasıyla şehir içi hareketlilik hız kazanmıştır. Bazı sokaklardaki evler genişletme faaliyetleri veya doğal afetler sebebiyle tahrip olmuş veya yıkılmıştır. Bu evlerden günümüze kalan bazı yapılar farklı şekillerde hala kullanılmaya devam etmektedir. Çalışmada İstanbul'daki bazı Osmanlı sokaklarının fiziki ve manevi yönlerini tanıma, zamanla planlarının birtakım nedenlerle değişime tabi tutulması ve sokakların dönüşümleri üzerindeki ana etkenlerin üzerinde durulması hedeflenmiştir. Yaşayan Osmanlı sokağına örnek olarak Soğukçeşme Sokağı ayrıca ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mahalle, Sokak, Osmanlı, Soğukçeşme Sokağı, Değişim

STREET IN 19TH CENTURY OTTOMAN ISTANBUL: STRUCTURE AND CHANGE

Abstract

The architectural structure of the Ottoman streets both affected the socio-cultural structure of the society it contained and was shaped by being influenced by the way of life of the society. In this context, dead-end streets, labyrinthine structures and the long walls of the courtyards of the houses determined the nature of the relations. However, streets have become open to transformation, with the emergence of new needs in urbanism. There have been some changes in public trans-

---

* Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, serkansenel@harran.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9573-0193

** Prof. Dr., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aekinci@harran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4767-2002

(Makale Gönderim Tarihi: 04.11.2021-Makale Kabul Tarihi: 15.12.2021)

DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1019334>

portation and communication such as telegraphe and trams in order to give cities a new image. Efforts to widen the streets increased at the end of the 19th century and urban mobility gained momentum with the increase in public transportation. Houses on some streets have been destroyed or broken down by expansion activities or natural disasters. Some of the surviving structures of these houses are still being used in different ways. In this study, it is aimed to recognize the physical and spiritual aspects of the some Ottoman streets in İstanbul, make sense of the changes in the plans over time for some reasons and to focus on the main factors in the transformation of the streets. As an example of a living Ottoman street, Soğukçeşme Street is also discussed.

Keywords: Neighborhood, Street, Ottoman, Change, Soğukçeşme Street

Giriş

Sözlükte “bir yere inmek, konmak, yerleşmek” anlamına gelen hall (halel ve hulül) kökünden türetilmiş bir mekân ismi olan mahalle kelimesi devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük

yerleşim birimlerini ifade eder. (DİA, 2003, s.323) Mahalle; hem merkezî hem de yerel yönetim açısından bir ilk alt kademedir. Genel olarak merkezî yönetim adına gerçekleştirdiği sosyal kontrol ve vergilerle ilgili mali işlevleri yanında mahalle, bir yerel yönetim birimi olarak devlet karşısında yasal statü -tüzel kişilik- kazandırılmamış olmasına rağmen, sahip olduğu toplumsal kurum ve ilişkileri içinde, günlük yaşama ait tüm mahalli ortak ihtiyaçların karşılanmasında oldukça sistematik ve kapsamlı bir örgütsel işleyişe sahip olmuştur. (Bayramoğlu Alada, 2008, s.110) Şehir halkı sosyal yapılaşmanın gereği olarak mahalle adı verilen iskân ünitelerine bağlıydılar ve mahalleler sosyal birlik bakımından idarecilerle halk arasındaki münasebetlerde belirleyici bir rol oynuyorlardı. Şehir ve kasabalarda mahalle denilen birimlerin temsilcisi genellikle o mahallenin çekirdeğini oluşturan cami veya mescidin imamı idi. (Emecen, 1999, s.93) Şehirlerde mahalle ve kırsal alanda da köy toplulukları; Osmanlı yönetiminin klasik devirden beri en alt birimleriydi. Köy ve mahalle; iktisadi, mali ve idari yönden kendi içinde kapalı bir üniteydi. Ancak bu ünitenin tanınması, 19. Yüzyılın yönetim reformlarıyla başlamıştır. (Ortaylı, 2000, s.106) Mahallelerin örgütsel yapısı daha sonra kurumsal bir teşkilatlanma anlayışı ile kentte 1829, taşrada ise 1833 yılında kurulan muhtarlık sistemi ile yönetilecektir. Muhtarların görevleri, mahallelerinde asayiş sağlama, vergilerin tevziinde ve toplanmasında yardımcı olmak, kısacası ayanlar tarafından yapılmakta olan görevlerin büyük bir kısmını yapmakla yükümlü oldukları gibi kendilerine yeni görevler de zaman zaman verilmiştir. (Çadircı, 1970, s.413) İstanbul’da muhtarlığın kuruluşunu, mahalle halkını imamın zulmünden ve

baskısından kurtarma amacına bağlayan Osman Nuri Ergin'in görüşünde gerçek payı olmakla birlikte, girişim salt bu nedene bağlanamaz. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalım ve ayaklanmalar iç güvenliği iyice sarsmıştı. Taşradan göçün önü alınamıyordu. Başvurulan önlemler yetersiz kalmaktaydı. Muhtarlık; İhtisap Nezareti'nin kurulması, iç seyahati düzenleyen kuralların gözden geçirilmesi gibi girişimlerle birlikte değerlendirilmeli ve İstanbul'un özel konumunu da göz ardı etmemek gerekir. (Çadircı, 2011, s.51)

Başlangıçta, üç beş evden oluşan mahallenin ev sayısı arttıkça nüfusu artmış ve sosyo-ekonomik ve güvence gereksinimleri bağlamında mahalleler, caddeler, meydanlar ve sokaklar oluşmuştur. (Bayartan, 2005, s.97) Sokak, Osmanlı mahallelerinin mekânsal elemanları arasında ön sıralarda olmasına rağmen Osmanlı şehircilik tarihinde verilen çalışmalarda hak ettiği yeri bulamamıştır. Genellikle mahalle bağlamında kısaca değinilen sokak kavramı aslında Osmanlı Devleti'nin mekânsal ve toplumsal anlayışından derin izler taşımaktadır. Zira insanların yaşam alanını ve günlük vakitlerinin önemli bir kısmını içinde geçirdikleri bu mahallin toplumsal bir iz barındırmaması mümkün değildir. Osmanlı Devleti mahallelerin önemli bir parçası olan sokakları tasarlarken sosyolojik kaygılar gütmüş ve sokakların fiziksel görünümünü bu toplumsal ve dini inanışlar çerçevesinde inşa etmeye çalışmıştır. Elbette bu anlayışın beraberinde getirmiş olduğu birtakım avantajlar ve dezavantajlar da olmuştur. Bu çalışma, Osmanlı İstanbul'undaki bazı mahallelerin sokak yapılarına eğilirken aynı zamanda sokakların yapılarından kaynaklı zuhur eden olumlu ve olumsuz sonuçları konu edinecektir. Ayrıca bu sokakların klasik dönemden cumhuriyetin ilk yıllarına kadar olan değişim ve dönüşümleri ve neden değişime maruz kaldıklarına da değinilecektir.

Osmanlı Sokakları ve İşlevleri

Osmanlı şer'iyye sicillerinde sokak kavramı genellikle *zokak*, *tarîk-i 'amm* ve *tarîk-i hass* şeklinde belirtilir. (Faroqhi, 2009, s.39) Bu kavramlardan *tarîk-i 'amm*, anayol ya da herkesin gelip geçebildiği, kullanabildiği yol gibi manalar taşırken *tarîk-i hass* çıkmaz sokak anlamına gelmekteydi. Gündelik yaşamın, toplumsal ve dini anlayışa atıfta bulunan sosyal düzeni sokaklarda cereyan etmekteydi. Öyle ki Osmanlı mahallelerinde sokakların çıkmaz sokak olması bir mahremiyet nişanesiydi. Haremlik ve selamlıktan oluşan hayatlı evlerin içerdiği mahremiyet algısı, adeta sokağa da taşmıştı. Tıpkı evlerin koridoru gibi olan bu sokaklar, Cem Behar'ın deyimiyle özel sokak statüsündeydi. (Behar, 2004, s.84) Amy Mills de aynı düşünceyi mahalle için paylaşır: "Mahalle, aidiyetin ve samimiyetin uzamıdır, çünkü kısmen yarı

özel bir alandır.” (Mills, 2012, s.206) Çıkılmaz sokağa bağlanan evler *tarîk-i hass ile mahdud* olarak anılmaktaydı yani Behar’ın yorumuyla kamuya açık değil özeldi. Bu sokaklarda komşular birbirlerini bilirler ve sokakta yeni bir ev yapıldığında bu evin kapısının nereden açılacağı hususunda kadı bizzat gidip soruşturma yapar ve uygun görmediği takdirde kapıyı açtırmazdı. (Doğan, 2002, s.18) Bu yaklaşım komşu hakkını ve sokağın yapısını korumaya çalışmak olarak değerlendirilebilir. Buna *izn-i şüreka* denmekteydi. (Behar, 2004, s.86) Yan yana komşulukların oluşturduğu dolambaçlı ve kavisli yolların üzerinde kurulan bu komşuluk ilişkilerini Özer Ergenç, üzüm salkımı metaforu ile bize aktarırken *car-ı mülasık* veya *car-ı hem civar* adı altında tanımlamaktadır. (Ergenç, 2015, s.17) Dolayısıyla aynı çıkılmaz sokağı paylaşan sakinler, bu sokakların kullanımı, temizliği ve asayişini ile ilgili bir takım ortak yükümlülük ve sorumluluklara sahiptir. (Topuz Demir, 2020, s.468)

Osmanlı sokaklarının kuş bakışı görünümü, labirentimsi bir yapıyı andırmaktaydı. Kıvrım kıvrım olan bu sokaklara *ivivaçlı sokaklar* (Bayartan, 2005, s.89) da denmekteydi. Dar olan bu sokaklardan yüklü bir merkebin veya bir at arabasının geçeceği şekilde boşluk bırakıldığını belirten Behar, İstanbul’daki Kasap İlyas mahallesini konu edindiği çalışmasından hareketle sokakların zemininin toprak olduğunu ve yağmur yağdığında bu sokakların çamur olduğunu anlatmıştır. Behar, İstanbul sokaklarına kaldırım döşenmesinin 1860’lı yıllardan itibaren Şehremaneti’nin bir faaliyeti olarak görüldüğünün altını da çizmiştir. (Behar, 2004, s.83) Bu durumun diğer mahallelerin sokaklarında da geçerli olması muhtemeldir. Mahalleli kendi arasında para toplayarak Arnavut ustalara kaldırım yaptıyordu. (Behar, 2004, s.83) 1850’li yıllarda bu tür işler için *ıslahat-ı turuk* adında yolların ıslahı için bir komisyon oluşturulacak ve yollardaki sıkıntılarla ilgilenecekti. Sokakların dönüşümüne değinmeden evvel yapılarını biraz daha irdelemek gerekirse, uzun ve dönemeçli olan bazıların düz bir hat üzerinde ilerlemedikleri, kavisli ve dolambaçlı olduklarını söylemek mümkündür. Behar’a göre bu sokaklarda çocukların oyun oynayabileceği ve mahalle sakinlerinin gezip dolaşabileceği bir alan dahi yoktu. (Behar, 2004, s.85) On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda genellikle evlerin tek katlı olduğunu belirten Behar, bahçe duvarlarının arasından geçen bu sokaklardan evlerin görünmesinin pek mümkün olmadığını da ifade etmiştir. Bâzı Avrupa seyyahları, Müslüman şehirlerinde evlerin avlu içerisinde inşa edilip, sokak cephesine yalnız dükkân ve duvarların yapılmış olmasını “Şark istibdadı” ile izah etmişlerdir. Lâkin Pompei şehrinin meydana çıkarılmış olan harabeleri gösterdi ki, antik Yunan şehirleri de aynı şekilde inşa edilmiştir. (Ekinci, 2018, s.17) O’ Meara, Fes şehrini anlattığı çalışmasında duvarların işlevliği hususun-

da “modern dönemde veya öncesinde daha başka ne olursa olsun bir duvar, deneysel olarak bir sınır veya bir eşiktir: bir hudut, burası ve orası arasında eşiğe ait arada bir yerdir. Sınırdaki aynı anda birleşen ve ayrılan, bura ve ora birleştikleri noktada geriye dönerler, duvar yansıtmayan bir ayna gibi işlem görür. Bununla beraber bir duvarın eşik olmasının önemi gösterir ki, duvar deneysel olarak aynı zamanda bir perde veya bir örtüdür; duvarın bu işlevi kadınların geleneksel olarak erkeklerden ayrı bir mekânda tutuldukları ve örtündükleri orta çağ ve modern dönem öncesi Müslüman Arap şehir kültürü için hususi bir öneme sahiptir.” (O’Meara, 2014, ss.68-69) Bu noktadan hareketle denilebilir ki toplumsal yaşam şekli mimari tarzı da etkilemiştir. Öyle ki Osmanlı mahalle yapısında da bu şekli görebilmek mümkündür. Cami etrafında kurulan mahallede neredeyse tüm yollar ve sokaklar camide birleşirdi. Sokakların korumacılığına bir diğer örnek de bu sokaklarda iskâna tabi tutulan aşiretlerin ve obaların yerleştirilmesi ve onların dışı kapalı olan yani etkileşime pek müsaade etmeyen bu alanlarda kendi kültürlerini muhafaza ederken aynı zamanda şehrin merkezden çevreye dağılmasının da önüne geçilmiş olmasıdır. (Bayartan, 2005, s.89) Bu açıdan bakıldığında nüfus ve etnik çözümlenmeye de müsaade edecek veriler sokakların analizi cihetiyle elde edilebilir. Birbirine yakın toplumsal statüde ve inançta olanlar genellikle aynı bölgede diğerleri de farklı bölgelerde konumlanmıştır. Ancak, taifelerin birbirleriyle paylaştıkları, özellikle çıkmaz sokaklarda, bazı alanların varlığı da söz konusudur. Bu konuda Asoğlu’nun Son Dönem Osmanlı Urfası’na dair yaptığı bir tespiti aynen aktarmak yerinde bir tanımlama olacaktır: “Örneğin, Hâcı Yedigâr Mahallesi’ni Müslümanlar ile paylaşan Süryanîlerin; çıkmaz sokaklar ile anıldıkları yer adları, mahalledeki Müslüman tebaa ile paylaşım noktalarını görme şansı sunmaktadır. Çıkmaz sokaktaki eviyle anıldığı anlaşılan Çolak Afrayım’ın evi, adres tariflerinde Hâcı Yedigâr mahallesi’nin belirgin bir noktasındaydı ki “Çolak Afrayım Tetimmesi”¹ ismiyle resmî kayıtlara geçmişti. Benzer şekilde Müslim-gayrimüslim sâkinlerin aynı sokağı paylaştıkları düşünülen “Hâcı Neccar Tetimmesi” tarafların komşuluk ettiği yerlerdi.” (Asoğlu, 2018, s.24) Buraya kadar anlatılan yönleriyle Osmanlı mahalle kültüründe sokağın olumlu işlevlerini anlatan konulara değinildi. Bu bağlamda sokak, adeta var olan kültürün muhafaza edildiği bir hafıza gibi tasvir edilmiştir. İlerleyen kısımlarda sokağın değişim ve dönüşüm gerekçelerine değinirken bu sokakların yapılarından ve fiziksel donanımlarının yetersizliğinden kaynaklı sorunlar ele alınacaktır.

1 Tetimme: Urfa ağzında çıkmaz sokaklara tetimme veya tetirbe denilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Ekinci, Osmanlı Urfası’nın “Amentüsü” Olan Mekânlar: Caddeler, Sokaklar, Tetirbeler, Kabaltılar, Madarlar ve Soluk Taşları, İstanbul: Orient Basım: Cilt 2 (2018).

Osmanlı Sokaklarının Değişimi ve Dönüşümü

On altıncı ve on yedinci yüzyıla ait yapısı bakımından Osmanlı dönemini bugün yansıtan sokakları görebilmek çok güçtür, hatta böyle bir sokaktan bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Birtakım yenileme faaliyetleri neticesinde günümüzde de varlığını sürdüren Soğukçeşme Sokağı Osmanlı son dönem sokak yapısına iyi bir örnek olmasından dolayı popülerliğini korumaktadır. Bu sokakta özellikle evlerin geçirmiş olduğu tadilatın sonra Osmanlı'nın özellikle son dönemlerine dair izler bulabilmek mümkündür. Bir sonraki kısmında bu sokağa detaylı yer verilmektedir.

Tanzimat'ın ilanı birçok alanda olduğu gibi Osmanlı şehirlerinin gelişmesi ve düzenlenmesi konusunda da yeni düzenlemelere yol açmıştır. Mahalli idareler kurumsallaşmış, mahallelerin yönetimi mahalle imamlarından muhtarlara, şehirlerin yönetimi ise Babıâli'nin desteğinde şehremanetlerine geçmiştir. (Ölçer, 2012, s.15) 13 Haziran 1854'te ilk belediye kuruluşu olan şehremaneti ve nizamnamesi oluşturulmuştur. Ardından da 1855'te padişahın izni ile *intizam-ı şehir komisyonu* kurulmuştur. Bu komisyon doğrudan Bâb-ı âliye bağlıdır ve su, kanalizasyon, cadde ve sokakların düzenlenmesi, sokakların aydınlatılması gibi birçok iş bu komisyon sayesinde hayata geçirilmiştir. Komisyon, 1857'de dağılmıştır ve yerine 1858 yılında 6. Belediye Dairesi adı altında Galata ve Beyoğlu bölgesinde ilk defa Belediye dairesi açılmış ve 1859'da cadde ve sokakları düzenleyen 103 bentten oluşan bir nizamname yürürlüğe girmiştir. (Ölçer, 2012, s.15) Daha önce sokaklara isim verilirken genellikle *tarik-i amm* deniliyordu ve sokakta bulunan çeşme, cami, hamam vs. varsa sokak, önüne bu mekânlardan birinin ismini alıyordu ve cami sokak, çeşme sokak gibi adlandırmalarla anılıyordu. Bu bakımdan mükerrer sokak ismi oldukça fazlaydı. Bu durum nüfus sayımında dezavantaj oluşturabiliyordu. Şehremaneti sayesinde bu tekrar eden isimlerin bir kısmı aza indirgenmişse de yine de tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Sokak tabelalarında 1900'lü yıllarda üstte Fransızca altta ise sokağın Osmanlıca ismi yazılmaktaydı. Dönemin yaygın olarak kullanılan dilinin şehir tabelalarında yer alması alışkanlıklar hakkında da bize ipucu vermektedir. İstanbul sokak isimleri Osman Nuri Ergin'in değiştirmesiyle mükerrer olmaktan kurtulmuştur diyebiliriz. Erol Ölçer, Osman Nuri'den önceki sokak isimlerinin Gedikpaşa Tiyatro Cadde-si 25 numarada faaliyet gösteren "General Plan De Ville Constantinople" harita paftalarında Fransızca olarak eski cadde ve sokak isimlerinin varlığından söz eder. (Ölçer, 2012, s.16) Bu belgeler sayesinde İstanbul sokaklarının önceki isimlerine ulaşmak mümkündür. Osman Nuri Ergin, İstanbul

sokaklarına başarılı bir şekilde isim vermiştir, hatta kendisine ait bir de İstanbul Şehir Rehberi adlı eserini oluşturmuştur. Ergin'in yaptığı bu çalışma 1927 seçimlerinin sayımına büyük kolaylık sağlamış ve 6200 sokak adının hiçbiri mükerrer olmamıştır. (Ölçer, 2012, s.17)

İstanbul sokakları 1860'lı yıllarda kentsel bir düzenlemeye gidiyordu. Uzun ve dik olan sokaklar bölünüyordu. (Çelik, 1996, s.85) Özellikle İstanbul'da çıkan yangınlarda ahşaptan yapılmış evler hemen tutuşuyordu ve yangın söndürme ekibi dar ve dolambaçlı olan sokaklardan yangına müdahale etmekte gecikiyordu. (Tekin, 2016, s.58) Bu yüzden sokakların şekli değiştirilmeye ve sokak yapısı ızgara şeklinde ayarlanmaya başlanmıştır. Yine de yangın öncesi arazinin topoğrafyası ve boyutları sokak yapısını etkiliyordu. Galata'nın yeni düzenlenen bazı mahallelerinde, 1861'de yanan Ayvansaray ve 1866'da yanan Samatya mahallelerinde bu tür yeni uygulamalar yapılmıştır. (Çelik, 2015, s.88) Yeni sokak yapılanmalarına bir iradeyle örnek vermek icap ederse şu bilgi önemlidir: Mekteb-i Harbiye'nin karşısındaki 272.800 metrekaarelik alan ikâmete açıldığında plana göre 15,2 metre genişliğinde 10 ana cadde olmalı, bunların her iki yanında 2,3 metrelik kaldırımlar, ortasında da 10,6 metrelik döşeli bir araba şeridi olacaktı. Tali sokaklar 6,8 metre genişliğinde ve döşenmiş olacak, yanlarında 1,15 metrelik kaldırımlar bulunacaktı. Ayrıca su ve kanalizasyon hatları bütün sokaklardan geçecek ve inşaatlarda tuğla ile çimento kullanılacaktı. (Çelik, 2015, ss.90-91) Bu verilerin Osmanlı Şehir planlarına dair yadsınmaz önemi bulunmaktadır.

Osmanlı sokakları özellikle Tanzimat döneminden sonra değişime açık hale gelmiştir. Elbette bu durumu etkileyen birden çok faktör vardır. Toplu taşımaya ve haberleşmeye yönelik telgraf hatları, tren ve tramvay² gibi gelişmeler ve biraz da şehirlere imaj kazandırmak maksadıyla birtakım değişiklikler olmuştur. Şehrin eski yapısını değiştirmek zor olsa da Osmanlı valileri bu değişime ayak uydurmak için sokakları genişletmeyi amaç edinmişlerdir. (Kıhtır Öztürk, 2006, s.49) Sokakları genişletme çabaları 19. yüzyılın sonunda artmış ve toplu ulaşımın da artmasıyla şehir içi mobilite hız kazanmıştır denilebilir. Örneğin, Tramvay için Soğukçeşme Caddesi genişletileceğinden Bâb-ı Âliye ait duvar yıkılarak genişletme faaliyetinde bulunulmuştur. Tramvay şirketinin talebi üzerine bu duvarın daha sonra yeniden inşa edilmek üzere ve tramvay için çift hat konulması gerekçesiyle duvarın geriye çekilme-

2 Tramvay için Soğukçeşme Caddesi genişletileceğinden Bab-ı Âliye ait duvarın yıkılması ile ilgili bkz. ŞD. 846-7. H-29-02-1325.

si talep edilmiştir. Duvarın geri çekilmesi ile caddede genişletme faaliyetleri³ yapılmıştır. (ŞD. 846-7/2) Yine bu dönemde telgrafla ilgili de çalışmalar yapılmış ve Soğukçeşme kapısından Yedikule'ye kadar telgraf tellerinin çekilmesi ve bu minvalde kale duvarlarının muayene edilmesi için mühendis ve memur görevlendirmeleri yapılmıştır. (HR. MKT. 99/22, HR. MKT. 111/19)

Son olarak sokaklarla ilgili bir diğer değişiklik de sokakların aydınlatılması ile ilgiliydi. Ömer Faiz Efendi'nin deyimiyle Osmanlı sokaklarının durumu şu şekildeydi: "Paris'in geceleri, hatta Batı ülkelerinin neredeyse tamamının geceleri gündüz gibidir. Bizim ülkemizde ise gün, güneşin doğuşuyla başlar, güneşin batmasıyla son bulur." (Demirakin, 2006, s.54) Nurçin İleri de sokak çalışmasında sokakların aydınlatılmasıyla ilgili gelişmeleri anlatmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde kamu güvenliği ve ahlakının temini gerekçesiyle devlet; sokaklarda otoriteyi sağlayabilme, can ve mal güvenliği için sokakların ışıklandırılması gerektiğini düşünüyordu. 1847'de yayınlanmış resmî bir talimatname ile Osmanlı Devleti'nde sokakların aydınlatılmasına başlanılmış ve bu durum "ma'muriyet ve medeniyet" ile ilişkilendirilmiştir. (İleri, 2015, ss.31-32) Sokaklarda ışıklandırma, (Öztaner, 2014) çöplerin toplanması, kaldırımların inşası ve kamu taşımacılığının gelişmesi yeni bir sokak düzenine işaret ediyordu. Çıkmaz sokaklar manevi açıdan birbirini bilen komşuların birlikteliği olarak yorumlanabileceği gibi bu sokakların karanlık olması güneşin batmasından sonra birçok suça da gebe bir ortamı beraberinde getirmekteydi; fail-i meçhul cinayetler, ahlaksızlık ve yaralamalar da bu karanlık sokaklarda yapıyordu. İşte bu sebepten dolayıdır ki devlet bu sokaklardaki güvenliği arttırmak istiyordu.

Değişen ve Dönüşen Bir Osmanlı Sokağı: Soğukçeşme

Sultanahmet bölgesi sit alanı olması itibariyle sınırları içinde birçok tarihî mekâna ev sahipliği yapmaktadır. Bilindiği üzere bu mekânlar ve içerisindeki anıtsal yapılar Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Bizans'ın bakiyesi olarak günümüze kadar gelmiştir. Elbette bu yapıların bazıları muhafaza edilerek günümüze ulaşırken bir kısmı ise tahribattan nasibini alarak bugüne ulaşmıştır. Bu tahribatta doğal ve beşeri birtakım faktörler rol oynamıştır. Deprem ve yangın gibi afetler karşısında bazı yapılar tahrip olmuş, hatta yok olmakla yüz yüze kalmıştır. Bu anıtsal yapıların zarar görmesinde beşeri zaafılar da etkili olmuştur. Çelik Gülersoy'un ifadesiyle "Doğu toplumlarının

3 Bu duvarın geriye çekilerek caddenin genişletilme çabaları ile ilgili diğer yazışmalar için bkz. (DH.MB.HPS. 114/3, DH.İD. 161/5), Alemdar Caddesi'nin Soğukçeşme kısmının genişletilmesi için yapılan yazışmalar için bkz. (DH. UMVM 104/2)

devamlı bakım” (Taha Toros Arşivi, 5/A-Gülhane-Alay Köşk, s.10) faaliyetlerine önem vermemesinden dolayı da binalarda bu tür yıpranmaları görmek ne yazık ki mümkündür. Soğukçeşme Sokağı da bu yıpranmalar neticesinde yok olma tehlikesi ile karşılaşmıştır. 1800’lü yıllara uzanan tarihi, sıra sıra dizilmiş evleri ve içinde barındırdığı Naziki Tekkesi ve Roma Sarnıcı ile bu sokak, nostaljik bir Osmanlı Sokağı görünümünü vermektedir. Çelik Gülersoy ve kurucusu olduğu Turing Vakfı’nın 1986 senesindeki gayretleriyle aslına uygun bir yenileme faaliyeti geçiren bu sokaktaki tarihî evler, geçirmiş olduğu dönüşümle mekânsal belleğimizde yeni bir yer edinmiştir. Osmanlı arşivinin yanı sıra, Çelik Gülersoy’un çalışmaları ve Taha Toros Arşivi’nin sağladığı gazete kupürleri ve fotoğraflar sayesinde de Soğukçeşme Sokağı’nın başından geçenlere dair bugün biraz da olsa bilgi sahibi olabiliyoruz.

Öncelikle sokağın konumu ve tarihsel arka planı hakkında bilgi vermek gerekirse, Topkapı sarayı ile Ayasofya’nın arasına konumlandırılmış olan bu sokaktaki evler, sarayın dış avlusuna bitişik nizamda monte edilmiştir. Muhtemeldir ki evlerin saray duvarına bitişik bir şekilde yapılmasının sebebi sokağın dar olmasından kaynaklıdır. Topkapı Sarayı ve Ayasofya arasında kalan bu sokakta tahminlere göre saray ve çevresi ile ilişkisi bulunan üst ve orta seviyedeki insanlar oturmuştur. Osmanlı sokaklarının kimliğine baktığımızda genellikle orta ve üst sınıftan insanların bir arada aynı sokakta ikâmet ettiğini görebiliyoruz. Bu bakımdan herhangi bir ayırım bulunmuyordu. Ortaylı’nın da ifade ettiği gibi geleneksel Osmanlı şehirlerindeki mahalle, henüz sınıf ve statü farklarının biçimlendirmede olduğu bir fiziki mekândır. Bir paşanın konağının karşısında, basit bir evkâf kâtibinin aşıboyalı küçük evi, ilmiyye ricalinden bir efendinin kâşanesinin yanı başında mahalle suyolcusunun kulübesi bulunur. Bütün bu insanlar birbirleriyle her gün karşılaşır etiket farklılıklarına rağmen muhatab olurlar (Ortaylı, 2000, s.107). Emecen’in görüşü de bu yöndedir: Yapılan tesbitlere göre varlıklı ailelerle, fakirler aynı mahallede yan yana evlerde mukim olabiliyorlardı. Genel olarak şehirlerde sadece zengin kesime ayrılmış mahalle birimleri mevcut değildi, en azından bu yolda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. (Emecen, 1999, s.93). Nitekim, bu sokakla alakalı Osmanlı arşivine baktığımızda da bunu doğrular nitelikte veriler karşımıza çıkmaktadır. Bu sokaktan ve Soğukçeşme şeklinde anılan muhitte ilgisi olanlara kısaca baktığımızda üst ve orta sınıftan kimlerin iz bıraktığını görebiliyoruz. Örneğin bu muhitte **Namlızâdeler**’e ait bir ev bulunduğunu ve Hacı Süleyman’ın burayı otele dönüştürmek istediğini (ZB. 372/53), **Beylikçi Mustafa Bey**’in Soğukçeşme Sokak’ta bir kasap gediğine sahip olduğunu (HSD.AFT.

19-43), **Sabık Cebehane Halifesi Abdullah Efendi**'nin Soğukçeşme'de bir evinin olduğunu (D.BŞM.MHF.d 12557/1) müşahede ediyoruz. Diğer yandan bu muhitte bazı orta sınıftan Müslüman insanların olduğuna dair bilgiyi de Hatice Tevfik'in kamulaştırılan arsasına dair belge üzerinden görebiliyoruz. Hatice Hanım'ın 144 arşınlık arsası Topkapı sarayı ittisalinde bulunduğundan zikir olunan arsanın beher zirasını 1 osmanlı lirası karşılığında hazine satın alıyor. (Y. MTV. 260-41/1) Yine burada bir haciz işlemi sonrasında hisseden payını alan Bahriye Hanım da orta sınıfı temsil eden sokak sakinlerine örnek verilebilir. (ŞD. 90/10) Sokakta ve sokağın ismiyle anılan muhitte gayr-i müslimler de ikâmet etmekteydi. Nitekim burada Sarraf Hristo'ya ait bir dükkânın bulunduğunu (DH. EUM. KADL 10/47-1), Bedros'a ait Merkez Eczane'sinin bulunduğunu (ŞD. 633-9) Tanaş veled-i Vankil isminde bir sokak sakininin ikâmet ettiğini de (DH.TMIK.M. 23/4-1) belgelerden öğreniyoruz. Çelik Gülersoy da tapu tahrir defterlerinin tahrir olduğunu ancak ulaşabildikleri belgelerden sokağın üst ve orta seviyeli ailelerin oturduğu bir yer olduğunun tahmin edildiğini ifade etmektedir. Nitekim bunlara örnek vermek gerekirse, 6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün babasının şura-yı devlet azası olduğu ve bu sokağın bir üyesi olduğu açıklanmıştır. (1453 Dergisi, s.92). Yine Çelik Gülersoy rastlantısal olarak bu sokakla ilgili ilginç bir bilgiye ulaşmıştır ki bu bilgi ipucu olarak değerlendirilebilir ve sokakta oturanların sosyoekonomik kimliğini yansıtması bakımından önemlidir. "Soğuk çeşmeli Ebûbekir Efendi'nin, Göksu mansabında bir yalı sahibi olduğunu"(Taha Toros Arşivi, 5/A-Gülhane-Alay Köşk, s.10) belgeleyen bilgiye göre Beyhan Tuncer'in Bostancıbaşı defterinden bu alıntıyı yapan Gülersoy, ilgili yılın 1809 olduğunu (III.Selim Dönemi) ve bu dönemde Soğukçeşme'de oturan bir kişinin Boğaz'dan yalı alabilecek çapta birisi olduğunu vurgulamıştır. Bu ipucu belki sokakta oturan insanların statüleri bakımından az da olsa önem arz edebilir. Sokağın tarihsel arka planına bakmaya devam edersek bu konuda fotoğrafların ve gravürlerin bize sağlamış olduğu bilgiler oldukça kıymetlidir. 1840'da Ayasofya'yı restore eden Fossati'nin Sultan Abdülmecid'e sunduğu litografyası (taş baskı) vardır. Mimarlığının yanı sıra ressam da olan Fossati'nin Ayasofya'nın minaresinden bakarak yaptığı bir resimde bu evler de gözükmektedir. Yine 1836'da İngiliz sanatçı Lewis'in gravürlerinde de bu evler tüm canlılığıyla gözükmektedir. Ayrıca Abdülaziz dönemi fotoğrafçılarından olan Gülmez Biraderler ve Sebah & Joailler ile Abdülhamit dönemi fotoğrafçılarından olan Abdullah Kardeşler'de de sokakla ilgili resimlere rastlamak mümkündür. (Gülersoy, 2002, s.7)

Evler 9 sıra halinde 3'er katlı yapılardan oluşmaktaydı. 1960'lı yıllarda sokak sakinlerinin evleri terk etmesi üzerine Anadolu'dan gelen ailelerin yerleştiği sokaktaki evler 1982'de Turing Vakfı tarafından restore edilmek amacıyla satın alınmıştır. Evler ahşaptı ve fazlasıyla yıpranmıştı. Aslına uygun olarak restore edilmeye çalışılan evler, Osmanlı evi formatında yeniden inşa edilecekti. Ancak, Belediye Başkanı Bedrettin Dalan bu evleri "Osmanlı gecekondusu" diyerek yıktırmaya çalışmıştı. Çelik Gülersoy'la aralarında çıkan tartışmalarla ikilinin gazetelerde haberleri çıkmıştı. (bkz. Ek 1). Gülersoy, bu konuda Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kararı olduğunu ve sokaktaki evlerin yıkılmasına belediyenin yetkili olmadığını ifade etti. Belediye ise kararında ısrar etti ve dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e bir ziyaretleri sırasında sokak gösterildi. Sokağın yıkılması kararlaştırılacaktı ki Çelik Gülersoy bu sokağın bir gecekondusu olmadığını ve tarihî öneme sahip olduğunu ispat için tarihî gravürlerle ve fotoğraflarla bu sokağın tarihsel perspektiften önemli olduğunu anlatmaya çalıştı. Nitekim Bedrettin Dalan ikna oldu ve bu tarihî sokak yıkılmaktan kurtuldu. Bu sokağın içerisindeki Roma Sarnıcı önceden bir araba tamirhanesi olarak kullanılırken şimdi ise bir lokanta şekline bürünmüştür. Evlerden biri bugün İstanbul Kitaplığı'na dönüştürülmüş ve içinde Gülersoy'un oluşturduğu İstanbul koleksiyonu yer almaktadır. Sokaktaki diğer evler ve Naziki Tekkesi de restore edilerek hayata kazandırılmıştır. Dalan, Tekke ve Zaviyelerin cumhuriyetin ilk yıllarında kapatılmasından dolayı Naziki Tekkesi'nin canlandırılmasının anlamsız bir çaba olacağını söylemişti. Naziki Tekkesi de yenilenmiş ve her bir odasına bir renk ismi verilmiştir. Tekke 3 katlı olup toplam 10 oda ve 20 yatak kapasiteli bir yerdir, sokağa girişte ilk baştan sol kısımda yer almaktadır. Evler yeniledikten sonra her birine bir çiçeğin ismi verilmişti ve evlerin içi Osmanlı'yı hatırlatan öğelerle donatılmıştı. Şimdilerde turistlere pansiyon hizmeti veren bu sokakta Osmanlı'nın sokaklarına duyulan özlemi betimleyen görüntülere rastlamak mümkündür.

Sonuç

Bu makalede Osmanlı İstanbul'unda birkaç tane örnek mahalle ve sokak üzerinden genel bir sokak profili anlatılmaya çalışılmıştır. Dini inanışın mimari tarza yansması olarak değerlendirilebilecek çıkmaz sokaklar var olan kültürün korunması ve geliştirilmesini sağlayan mekânlar olduğu gibi aynı zamanda karanlık gecelerde birçok suçu da beraberinde getirmiştir. Sokakların bakımı ve geliştirilmesi Osmanlı'nın son döneminde getirilen yeni faaliyetlerle artmış ve bu bağlamda belediyeçilik, kaldırımlar, ışıklandırma,

ızgara tipi sokak modelleri ve sokak genişletme faaliyetleri hız kazanmıştır. 18. yüzyıldan itibaren çıkmaz sokakların giderek azaldığı gözlemlenmektedir. Örneğin, Moltke tarafından yapılan İstanbul'un ilk imar planının 1839 yılındaki ilmuhaberine göre, şehirde hiçbir çıkmaz sokak yapılmayacağı belirtilmektedir. Bu durum, zaman içinde değişen özel ve kamusal alan anlayışının yanı sıra, yeni şehircilik ve planlama pratiğinin ulaşım hususundaki bir sonucu olarak da yorumlanabilir. Bu gelişmeler imaj kaygısıyla yapıldığı gibi yangınlar, güvenlik ve toplu ulaşım ihtiyacı da bu iyileştirme faaliyetlerinin ortaya çıkmasını tetiklemiştir.

Günümüzde Osmanlı dönemine ait yaşayan sokak sayısı çok azdır. Geçirdiği dönüşümle birlikte varlığını sürdürmeyi başarabilen Soğukçeşme Sokağı bu sokaklardan birisidir. Sonuç olarak bu sokağın sarayla ve çevresiyle ile irtibatı olan insanların ve onlara yakın statüde olan orta sınıf insanların mensubu olduğu bir mekân olduğu tahmin edilmektedir. Sınırları içerisinde Naziki Tekkesi'nin olması, küçük bir Roma sarnıcını barındırması, III. Selim dönemine ait iki yüz yıldan fazla geçmişi olan bir çeşmeyi, sokak da adını bu çeşmeden almıştır, eski Telgraf Nezareti binasını (BEO 3581/268538-5) ve Takvim-i Vekayi Gazetesi'ni de (DH.MUİ. 56/3-1) bünyesinde barındırmaktadır. Telgraf Nezareti binası ilk yapıldığında iki kat olarak inşa edilmiştir. Daha sonra bir kat daha eklenmiştir. (İ.DH. 338/22201) Yine bu mevkide bir Askeri Rüşdiye bulunmaktadır (İ. TAL 21/71), Üçüncü Ahmed'in kızı Zeynep sultan'a ait bir vakıf bulunmaktadır. (İ. DH. 715/50010, C.EV. 420/21259), Mustafa Ağa Vakfı (TS.MA.e/1289-92), Kayış Mustafa Medresesi (DH. MKT. 2195/3), Bedros'a ait Merkez Eczanesi (MV. 81/38) Soğukçeşme bitişiğindeki Saray-ı Hümayun Terziler Kârhanesi (TS.MA.e/599-60), (TS.MA.e/604/78) gibi yapılar, Soğukçeşme'yi mekânsal hafızamızda tarihsel olarak konumlandırmaya yardımcı olmaktadır.

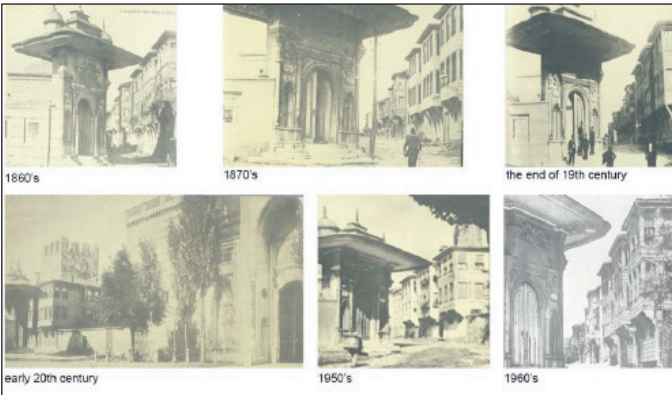
Buradan hareketle denilebilir ki yıkılmak üzere olan tarihî bir sokak Turing'in satın alması neticesinde tekrar ayağa kaldırılmıştır. Aslına uygun olarak inşa edilen ve işlevsel özellikler yüklenen sokak, bugün hem turistik pansiyonlarıyla, hem İstanbul Kitaplığı hem de sarnıç lokantası ile yeni bir şekle bürünmüştür. Bu bakımdan Soğukçeşme'de bir taraftan geçmişteki misyona atıfta bulunulurken, kazanmış olduğu yeni kimlik ile de pansiyon, kitaplık ve lokanta gibi işlevleriyle bugüne de hitap etme söz konusudur. Bu tür dönüşümlerin örnek model olarak yok olmaya yüz tutmuş tarihî yapıları canlandırmak açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

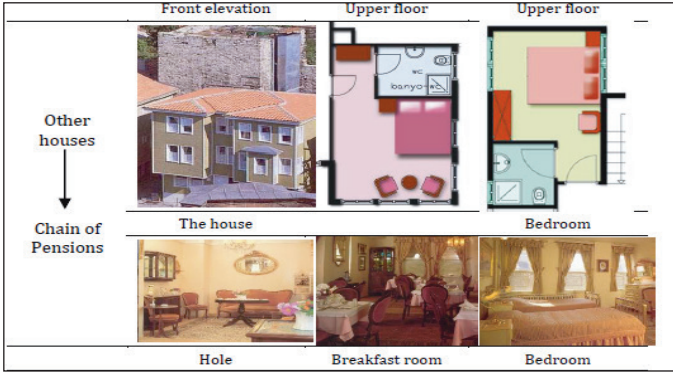
Şekil 1. Lewis'in Albümünden 1830'lu yıllarda Soğukçeşme Sokağı (Taha Toros Arşivi)

Şekil 2. Fossati'nin Albümünden 1840'lı yıllarda Soğukçeşme ve Etrafı (Taha Toros Arşivi)

Şekil 3. Tarihsel Süreçte Soğukçeşme Sokağı (New Uses for Old Buildings: The case of Soğukçeşme Street,2019)

Şekil 4. Soğukçeşme Sokağı'ndaki Tarihi Yapıların Eski ve Yeni Halleri (New Uses for Old Buildings: The case of Soğukçeşme Street,2019).

OSMANLININ GEÇEKÖNDÜLERİ — Anıtlar Yüksek Kurulu'nun çeşitli tarihlerde aldığı birçok kararla korunan Soğukçeşme Sokağı'ndaki evlere Bedrettin Dalan, "Osmanlı'nın geçeköndüleri" diye, Topkapı Sarayı'nın surlarını temizlemek için evleri yıkamak istiyor.

Soğukçeşme Sokağı tartışması

Dalan: Danışma Kurulu'ndan karar çıktı. Benim ortaya attığım yeni bir tarih görüşüne uyarak, bu konudaki yıkım kararını onayladı.

KEMAL KÜÇÜK

Tarih Soğukçeşme Sokağı'ndaki Yarıg ve Otomobil Kurumu'nun 300 milyon lira harcayarak restore ettiği Nazikî Tekkeni Şeyhine ait koruğu, sokağın öneki "korunması gerekli" evleri ile birlikte yıkılmak üzere İstanbul Anıtları Beldesiye Başkanı Bedrettin Dalan, kendi "Danışma Kurulu"nun, kendisini ortaya attığı yeni bir tarih görüşüne uyarak, bu konudaki yıkım kararını "onayladığını" belirtti. Dalan, "Benim kurduğum Danışma Kurulu'ndan karar çıktı. Danışma Kurulu'nun bu kararını hem hocalar hem gençlerin doğrultusunda bakarsa, sokağın yıkılması için karar aldı ve tam karar üzere değerli hocalar kararını onayladı" dedi. Kazan yerli

mercelere de bildinceklerini belirten Dalan'ın bu sözlerine yanıt veren Yarıg ve Otomobil Kurumu Genel Müdürü Çelik Gülersoy ise "Mezuzlarımız eski eserler konusunda karar almaya hangi kurulların yetkili olduğunu göstermiştir. Bu konuda yalnızca Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Anıtlar Yüksek Kurulu ve bu kurulların Bölge Kurulları karar alabilir" şeklinde konuştu. Bakanlar Kurulu kararına bakılır Anıtlar Yüksek Kurulunun çeşitli tarihlerde aldığı birçok kararla korunan Sultanahmet Alanı'nda, Ayasofya arkasındaki Soğukçeşme Sokağı'ndaki evler için "Osmanlı'nın geçeköndüleri" diyerek yıkılmak isteyen Bedrettin Dalan, birkaç gün önce "kendi karardığı Danışma Kurulu'nun sakında bu ko-

Gülersoy: Eski eserler konusunda yalnızca Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Anıtlar Yüksek Kurulu ve bu kurulun bölge kurulları karar alabilir.

mada bir karar alınacağını" belirtti. Başkan Dalan'ın kendi kurularının aldığı karar konusunda konuştu:

Yeni bir tarih anlayışı

— Sizin kurduğumuz Danışma Kurulu hangi görüşe dayanarak evlerin yıkılmasını kabul ediyor.
— Ben bu konuda yeni bir tarih anlayışı geçirdim ve gerekli yerlere de bu görüşümü ilettim.

— Nasıl bir yeni görüş?
— Neysi o nekomin adı? Nazikî Tekkeni dağılı mı? Memleketin tekelleri kapalı mı çok oldu. Halk Nazikî Tekkeni mi bekleyecek? Yoksa Topkapı Sarayı'nın çok değerli surlarını mı? İhtisi arasında bir seçim yapmaya geçtikçe, sanırım Topkapı'

san surları önemlidir değil mi?
— Tabiat ve Kültür Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu'nun bu konuda birçok koruma kararları var. Örnekte zamanların kararları yanlış mıydı?
— Tamam ama bir ülkede alınan kararların tartışılması da yüzde 100 doğru olması gerekmez. Her şeyin kurulduğu Danışma Kurulu'nda, zamanında o kararları alan kurullar isterse, hatta o kurulun başkanı var olabilir.
— Profese Semavi Eyice mi?
— Evet. Semavi Eyice Hocası. Bizim kurulumuzda Türkiye'nin yetiştirdiği çok değerli hocalar var. Hatta Yarıg ve Otomobil Kurumu'nun Yürütme Kurulu Başkanı Profese Kemal Kılıcı bile var. O da imzalıdır bu karar.

Ek-1: Soğukçeşme Sokağı Tartışması (Küçük, 1985)
(Taha Toros Arşivi, Dosya No: 6-Sultanahmet

Kaynakça

- [Alemdar Caddesi'nin Soğukçeşme Kısımının Genişletilmesi İçin Yapılan Yazışmalar]. Dahiliye [Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH. UMVM 104/2), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- Altınoluk, U., ve Karadayı, Y. T. (2019). New Uses for Old Buildings: The case of Soğukçeşme Street, *Iconarp International J. of Architecture and Planning*, 7 (1), 314-329.
- Asoğlu, İ. (2018). Osmanlı Son Döneminde Urfa'da Bir Ermenî Yerleşkesi: Telfutur Mahallesi ve Sâkinleri, *Turkish Studies*, 13 (24), 17-32.
- Bayartan, M. (2005). Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 13, 93-107.
- Bayartan, M. (2005). Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 13, 85-92.
- Bayramoğlu Alada, A. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. İstanbul: Sümer Kitabevi. [Bedros'a Ait Merkez Eczanesi Meclis-i Vükelâ]. (MV. 81/38), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- Behar, C. (2004). *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [Beylikçi Mustafa Bey'in Ayasofya Soğukçeşme Sokak'ta Bulunan Kasap Gediği]. Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD.AFT. 19-43), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- Çadırcı, M. (2011). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*. İstanbul: İmge Yayınevi.
- Çadırcı, M. (1970). Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme, *TTK Belleten*, XXXIV. 407-420.
- [Çelik Gülersoy]. Taha Toros Arşivi, (Dosya No: 71), Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul.
- Çelik, Z. (1996). *Streets: Critical Perspectives on Public Space*. California: California University Press.
- Çelik, Z. (2015). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Demirkıran, N. I. (2006). A Study of Ottoman Modernisation On The City: The Sixth Municipal District of Istanbul (1858-1877). (Yayımlanmamış yüksek lisan tezi). Bilkent University, Ankara.
- Doğan, İ. (2002). Korumacılığın Geleneksel Kent Kültüründen Çıkarması Gereken Dersler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 35, 15-23.
- [Bâb-ı Âli'ye Ait Duvarın Geri Çekilmesi İle Caddede Genişletme Faaliyetleri]. Şûrâ-yı Devlet (ŞD. 846-7/2), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- [Bâb-ı Âli'ye Ait Duvarın Geriye Çekilerek Caddenin Genişletilme Çabaları İle İlgili Diğer Yazışmalar]. Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Belgeleri (DH. MB.HPS. 114/3, DH.İD. 161/5), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.

- Ekinci, A. (2018). *Osmanlı Urfası II*. İstanbul: Orient Basım.
- Emecen, F. (1999). Osmanlılarda Yerleşik Hayat, Şehirliler ve Köylüler, *Osmanlı IV*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. 91-97.
- Ergenç, Ö. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekân Çalıştayı*, Kolektif. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- [Eski Telgraf Nezareti Binasına Dair]. (1327). Bab-ı Ali Evrak Odası (3581/268538-5), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- [Eski Telgraf Nezareti Binasına Dair]. (1327). Bab-ı Ali Evrak Odası (3581/268538-5), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- Faroqhi, S. (2009). *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*. Cambridge: Cambridge Studies in Islamic Civilization.
- Gülersoy, Ç. (2002). *Soğukçeşme Street*. İstanbul: Turing.
- [Hatice Hanım'a Ait Arsanın Kamulaştırılması]. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV. 260-41/1), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- İleri, N. (2015) Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Kent ve Sokak Işıkları, *Toplumsal Tarih*, 254, 30-37.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2013). *1453 Dergisi*, 16.
- [Kayış Mustafa Medresesi Dahiliye Mektubi Kalemî Belgeleri]. (DH. MKT. 2195/3), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- Kihtir Öztürk, P. (2006). *Urban Transformation of Ottoman Port Cities in the Nineteenth Century: Change From Ottoman Beirut*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), The Graduate School Of Social Sciences of Middle East Technical University to French Mandatory, Beirut.
- Küçük, K. (1985), Soğukçeşme Sokağı Tartışması, (Taha Toros Arşivi, Dosya No: 6-Sultanahmet.
- Köşkler, Konaklar, Kasırlar, Yalılar]. Taha Toros Arşivi (Dosya No: 104) Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul.
- Mills, A. (2012). *Hafızanın Sokakları, İstanbul'da Peyzaj, Hoşgörü ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- [Mustafa Ağa Vakfı (TS.MA.e/1289-92)]. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- O'Meara, S. (2014). *Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı Fes Labirentinin Sınırlarında*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Ortaylı, İ. (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: TTK.
- [Oteller]. Taha Toros Arşivi, (Dosya No: 115), Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul.
- Ölçer, E. (2012). *Şehir Sokak Hafıza, Kuyulu'dan Biçki Yurdu'na Osman Nuri Ergin ile İstanbul Sokak Adları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

- Öztaner, E. (2014). 19. Yüzyılın Sonu ve Yirminci Yüzyılın Başında İstanbul'a Elektriğin Girişi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul.
- [Sabık Cebhane Halifesi Abdullah Efendi'nin Soğukçeşme Yakınındaki Evi]. Bab-1 Defteri Başmuhasebe Muhallefat Defterleri (D.BŞM.MHF.d 12557/1), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- [Sarraf Hristo'nun Soğukçeşme'de Bulunan Dükkânı]. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kısım-ı Adli Kalemi (DH. EUM. KADL 10-47/1), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- [Soğukçeşme bitişiğindeki Saray-ı Hümayun Terziler Kârhanesi]. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı, (TS.MA.e/599-60), (TS.MA.e/604/78), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- [Soğukçeşme kapısından Yedikule'ye kadar telgraf tellerinin çekilmesi]. Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (HR. MKT. 99/22, HR. MKT. 111/19), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- [Soğukçeşme Tramvay Caddesi'nde Namlızâdelere Ait Ev]. Zabtiye Nezareti (ZB. 372/53), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- [Soğukçeşme'deki Askeri Rüşdiye]. İrade Taltifat (İ. TAL 21/71), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- [Sultanahmet]. Taha Toros Arşivi, (Dosya No: 6), Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul.
- Takvim-i Vekayi Gazetesi Binasına Dair]. (1328). Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (56/3-1), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- [Tanaş veled-i Vankil'in Soğukçeşme'deki Evi]. Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat (DH.TMIK.M. 23/4-1), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- Tekin, A. (2016). Ottoman Istanbul in Flames: City Conflagrations, Governance And Society in The Early Modern Period. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul.
- Topuz Demir B. ve Uğur Y. (2021) Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet İlişkisi Osmanlı Şehirleri ve Kefalet Sistemi Örneği. *İdealkent Dergisi*, Kent ve Maneviyat, 461-486.
- [Üçüncü Ahmed'in Kızı Zeynep Sultan'a Ait Bir Vakıf]. İrade Dahiliye (İ. DH. 715/50010), Cevdet Evkaf (C.EV. 420/21259), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- [Tramvay İçin Yol Genişletme Çalışması]. (1325). Şûrâ-yı Devlet (846/7-1), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- Yel, A.M., ve Küçükaşçı, M. S. (2003), Mahalle, *DİA*. 323-326.

NURETTİN DURMAN'IN ŞİİRLERİNDE HÜZÜN

Mehmet GÜL*

Özet

Bu çalışmada Nurettin Durman'ın şiirlerinde görülen hüznün duygusunun kaynağı üzerinde durulmaktadır. Hüznün kaynağı; şairin mizacı ve hayatı, siyasi ve toplumsal sorunlar ve dünyada yaşanan acılar olmak üzere üç başlık halinde analiz edilmektedir. Şairin karşılaştığı olaylar ve durumlar karşısındaki sorgulama, anlamlandırma ve tepki verme eylemlerinin temelinde yatan nedenler ve bunların hüznün duygusuyla ilişkisi irdelenmektedir. Şiirlerde hüznün duygusunun güz (Eylül) mevsimiyle ilişkisi ve tabiattaki değişimin şairde yoğun duygulanım durumları ve varoluşsal bir vecd hali meydana getirmesine dikkat çekilmektedir. Bunun yanında toplumda ahlaki yozlaşma sonucu dinî değerlerden soyutlanan insanların oluşturduğu sosyal değişimin olumsuz niteliğine değinilmektedir. İstanbul'un çarpık kentleşme sonucu bozulmaya başlayan silüetinden kaynaklanan hüznün, çevresel duyarlılık bağlamında ele alınmaktadır. Şiirlerde dünyanın farklı coğrafyalarında zulme uğrayan kadın ve çocuklar şairin insani hassasiyetini en çok harekete geçiren unsurlar olarak belirmektedir. Bununla birlikte şairde, dünyada yaşanan acılara karşı gittikçe derinlik kazanan bir farkındalık durumu görülmektedir. Onun şiirlerinde Filistin, Afganistan, Irak, Bosna Hersek'teki işgaller ve akabinde yaşanan acılar insani ve İslamî bir duyarlılıkla dile getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nurettin Durman, şiir, hüznün, mizaç, Filistin.

SADNESS IN NURETTIN DURMAN'S POEMS

Abstract

This study focuses on the source of the feeling of sadness seen in Nurettin Durman's poems. The source of sadness is analyzed under three headings: the poet's temperament and life, political and social problems, and the pains experienced in the world. The reasons underlying the poet's acts of questioning, making sense of and reacting to the events and situations he encounters and their relationship with the feeling of sadness are examined. In the poems, attention is drawn to the relationship of the feeling of sadness with the autumn (September) season and the change in nature that creates intense emotional states and an existential ecstasy in the poet. In addition, the negative nature of the social change created by people who are isolated from religious values as a result of moral corruption in the society is mentioned. The

* Arş. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mgul@bingol.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8534-0773

(Makale Gönderim Tarihi: 09.12.2021-Makale Kabul Tarihi: 16.12.2021)

DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1034659>

sadness arising from the silhouette of Istanbul, which started to deteriorate as a result of unplanned urbanization, is discussed in the context of environmental sensitivity. In the poems, women and children who were persecuted in different parts of the world appear as the elements that most activate the poet's human sensitivity. Additionally in the poet, there is a state of awareness that is gaining depth against the sufferings experienced in the world. In his poems, the occupations in Palestine, Afghanistan, Iraq, Bosnia and Herzegovina and the subsequent suffering are expressed with a humanitarian and Islamic sensitivity.

Keywords: Nurettin Durman, poetry, sadness, temperament, Palestine.

Giriş

Bingöl merkeze bağlı Dikme (Kur) köyünde dünyaya gelen Nurettin Durman (1945), son dönem Türk şiirinin en özgün isimlerinden biridir. Yazı hayatının merkezine şiiri alan Durman, içinde kendine yer açtığı şiir kanonunda mütevâzı bir şair olarak durmaktadır (Haksal, 2012: 37-38). 1961'de İstanbul'a yerleşen şair, ilk şiirini 1964'te yayımlar. Bu tarihten itibaren şiirin yanında deneme ve eleştiri türünde eserler de kaleme alır. *Kardelen* dergisinin kurucuları arasında yer alan Durman, *Düş Çınarı* dergisini çıkararak adından söz ettirir. Bunun yanında *Vakit*, *Millî Gazete* ve *Yeni Söz*'de haftalık yazılar yazar (Durman, 2019, 4).

Çocukluğunda yaşadığı hazine olaylar Nurettin Durman'ın hüznü, içtenlikli bir kişilik geliştirmesine sebep olur ve şiire yönelmesini sağlar. İnsana has en soylu duygulardan sayılan hüznün, içinde şiirsel bir enerji ve ruhsal bir devingenlik hâli barındırır. Hüznün bizim iç dünyamızı daha önce keşfetmediğimiz ayrıntılarla buluşturan, varlığımıza yeni bir dünya ile tanıştıran ve bize yeni şeyler katarak ayrılan bir misafirdir (Sayar, 2012: 68). İnsanın yaşamında karşılaştığı olaylar ve durumlar karşısındaki sorgulamaları, çıkmazları ve tepkileri söz konusu duygunun ortaya çıkmasında etkilidir. Bu bağlamda hüznün bir yaşantı estetiği ve gündelik yaşamın tekdüzeliğinden uzaklaşmayı sağlayan bir geri çekilme aracıdır (Turan, 2010: 57). Bu duygu vasıtasıyla insan kendi özüne/ruhuna duygusal bir bağla yönelir. Böylece kişi, "hüznünle kendi iç potansiyelini fark eder, içe bakar, içe derinleşir" (Sayar, 2012: 14). Bu anlamda şairin çocukluğunda yaşadığı acılar mizacında hüznü bir boyut meydana getirir ve sonraki yıllarda hayatında hep bu hüznün etkisi hissedilir. Toplumsal sorunlar, sosyal yaşamda görülen aksaklıklar şairdeki hüznün ikinci boyutunu oluşturur. Dünyada ve özellikle İslam dünyasında yaşanan işgal, sömürü ve katliamlardan kaynaklanan hüznün ise şairdeki en derin duygulanım durumunu oluşturur. Yaşadığı acılarla yoğrulmuş ruhu, ha-

yata ve olaylara hüznün eşlik ettiği şiirsel bir perspektiften bakar. Bu yönüyle o, “hayatın akışındaki lirizmi keşfetmiş bir şair” dir (Akın, 2012: 177).

1. Şairin Mizacından ve Hayatından Kaynaklanan Hüzün

İnsanın çevresindeki insanlarla, özellikle ebeveyn gibi birinci dereceden yakın akrabalarıyla kurduğu ilişki maddi çıkarın ötesinde, aklî/bilişsel boyutu aşan ve tamamen hissî/duyuşsal bir özellik gösterir. Kişinin içsel derinliğine doğuştan yerleştirilen duygusal tutum, onun ailesinde ve çevresinde yaşanan kırılmalılığı derinden duyumsamasını sağlar (Turan, 2010: 57). Bu bağlamda Nurettin Durman; henüz bebek iken kendisine bakan ablasını, birkaç yıl sonra da emekleme çağında olan kız kardeşini kaybeder. Bu acının annesinde beden ve ruhen büyük bir etki meydana getirdiğini, yüzünde büyük bir hüzün halesinin oluşmasına yol açarak ince hastalığa yakalanmasına sebep olduğunu söyler. Güneşli bir kış günü annesini toprağa veren şair, ağabeyi Fethi ve kız kardeşi Ayşe ile birlikte öksüz kalır (Durman, 2019: 11-12).

Nurettin Durman, *İyi Akşamlar* adlı hikâyesinde annesini kaybettiği gece- nin sabahı yaşadığı duygu durumunu “günün ilk ışıklarına rağmen oda kap- karanlık gibi. Kopkoyu bir hüzün çöküyor ortalığa.” sözüyle dile getirir (Dur- man, 2007/a: 16). Annesizliğin sebep olduğu hüznü bir çökkünlük hali ola- rak niteler. Bu durum onun hayatının sonraki dönemlerinde sürekli kendini hatırlatan bir duygu olarak şiirine yansır. Şair, söz konusu hikâyesinde hü- zünün şiirin kaynağı olduğunu belirtir: “Şiir yazarlar boşu boşuna yazmazlar. İçleri yanmıştır, acıyla dolmuştur, tıkanmışlardır. Bir şeyler demek içlerini bo- şaltmak gereğini duyarlar. Ben de şiirlere (...) dalyorum.” (Durman, 2007/a: 20). Durman, hüznü olduğu zamanlarda içinin titreyişlerine kulak kesilir ve şiir yazar (Sayar, 2012: 47). Ruhunda hissettiği acıyı bir nebze de olsa din- dirmeye çalışır. Böylece “yaşamındaki hüzün yolculuğunu ve tasavvur şeklini şiirleştirerek” aktarır (Karaçam, 2012: 66).

Nurettin Durman’ın İstanbul’a yerleşip çeşitli okumalar yaptıktan sonra yazdığı ilk şiirlerden biri annesinin ölümü üzerinedir:

ANNEME

*Sabah olmuştü aydınlıktı her yer
Kızıl bir güneş doğmak üzereydi
İlkbahar karı gibi damla damla eriyen
Bir çift göz bakışıyordu ölgün
Sezinliyordu söneceğini belki
Bir hilal batıyordu ebediyen*

*Uçtu rengimiz kırıkta kalbimiz
Sensiz evrenimiz loştu
Bizimle herkes ağlıyordu anneciğim
Alevler kopuyordu içimizden
Benliğimiz sarsılmıştı tümüyle
Ve artık anne diyemeyeceğim*

*Ey bizi yapayalnız bırakan
Ey dönüşsüz yoluna giden yolcu
Gözyaşlarımızda seni arıyorduk
Bilseydik döneceğini pınarlarca ağlardık
Nehirlerce ıslardık etrafı
Oysa biz içten yanıyorduk (Durman, 2019: 50).*

Annesizliği “tesellisi olmayan şey” olarak tarif eden şair, bu durumun “esaslı bir acı” olarak içinde kaldığını söyler (Durman, 2019: 50). Birçok şiirinde anne özlemi ve anne sevgisinin eksikliği kendini gösterir:

*Çapakçur. Benim anam Gülizar ey Gülizar
Anası ölmüş çocukların gözlerindeki nazar (Durman, 2014: 17).*

Anne imgesinin gölgesinde demlenen şiiri “baştan sona bir hüznün kuşatması altında” dizelere dökülür (Serter, 2014: 30). “Kimsesiz çocuk, ağlayan çocuk gibi temaların mısralarına çokça yansımış olması” bunun bir göstergesidir (Karaçam, 2012: 67). *Gül ile Bülbül Meseli* kitabında yer alan *Hayatımızın Acıklı Noktaları* başlıklı denemesinde hayatın insana hazırladığı “acıklı” sürprizleri anlatır:

“Aslında hayat acıklıdır. Bunu görelim veya görmeyelim hayat haddi zatında oldukça acıklıdır. Çünkü her an bir darbeye uğruyor bizi. Her an tüketiyor kendimiz dediğimiz Ben’in uçkun taraflarını. Haberimiz dahi olmadan alıp götürüyor içimizdeki planları. Tasarımları alıp yok ediyor ve çırılçıplak bırakıyor bir başına bizi.” (Durman, 2017/a: 47-48).

Ruhsal yoğunlaşmanın öne çıktığı en önemli zaman dilimi hüznün eşlik ettiği vakitlerdir. Hüznle dolan ve baskılanan ruh şiirle kendini sağaltma ve ferahlama imkânı bulur. Bu anlamda şiir hüznün akabinde beliren bir eylem olarak belirir. *Güllerin Ardında* kitabında yer alan *Ey Hüzn* şiiri şairin hüznü bakış açısını açıklaması bakımından önemlidir:

*Ey hüzn, bahçeleri târumâr edip
Sapsarı bir renge boyamak şanımdan mıdır senin.*

*Bu hep böyle midir
Yüreğinde kötülük tohumları taşıyan her kim
Seni mi bulmaktadır önce.*

*Önce sen mi arz-ı endam ediyorsun
Kapılara koşuyorsun
Gün ortasında hiç üşenmeden dolaşıyorsun*

*Kalbimize bir hançer saplandığında
Yüreğimize bir kurşun değdiğinde
Gelip yüzümüze yapışıyorsun*

*Ey hüzün
Tren yolları gibi uzayıp giden hüzün
Bırakma bizi (Durman, 2004: 36).*

Şiirde hüzün, renklerin anlam değeri üzerinden tanımlanır. Sonbaharda yaprakların sararması yokluğu, ayrılığı ve nihayetinde ölümü çağrıştırması hüzünle ilişkilendirilir. Dünyada kötülerin yaptığı eylemler sonucu zulme uğrayan kişilerde ve onunla empati kuranlarda meydana gelen bir duygu durumu olarak nitelendirilir. Birçok edebi metinde ve özellikle şiirde günbatımının bir özelliği olarak beliren hüzün duygusu Durman'ın bu şiirinde gün ortası ortaya çıkan bir duygu olarak verilir. Ruhsal devrimin merkezi olan yürek (kalp) hüznün etkilediği temel organdır. Şiirde hançer, kurşun gibi yaralayıcı, öldürücü nesnelere bedeninin en hassas organı olan kalple ilişkilendirilerek hüznün insan ruhuna yaptığı etkinin derinliği dikkatlere sunulur. Bununla birlikte şair için hüzün kanıksanan, ayrılığı istenmeyen ve yaşama enerji katan bir duygudur. 1992'de kaleme aldığı *Mavi Olur Gökyüzü* şiirinde "Çünkü kalbim acıya aşına bir haldedir" diyerek acı ve akabinde beliren hüzünle olan tanışıklığını ifade eder (Durman, 2011: 24).

Bir şair için yaşamında üretkenliğin azaldığı, ilhamın kesildiği anlarda yaşadığı ruhsal gerilim hayal kırıklığına neden olur. Durman, *Ben Sevdası Kara* şiirinde imge arayışında yaşadığı tıkanmanın kendisinde hüznü dönüştüğünü belirtir:

*Beni bana çarpacak
Beni bana vuracak
Bir imge için şimdi
Şaşkınum hüzün-bazım
Bana bir ışık lazım (Durman, 2011: 27).*

“İmge, gerçekliğin kaba ve ihlal edici kuşatmasından sıkılan ruhun; sonlu sınırlı ve eğreti olandan; sonsuz, sınırsız ve aşkın olana açılmasıdır” (Korkmaz, 2002: 274). Bu yönüyle imge, birçok şair için şiirin çarpıcı yönü ve şiirselliği oluşturan temel unsurdur. Durman için de şiirde imgenin rengini belli etmesi karanlıktan aydınlığa çıkışla aynı şeyi ifade eder. Bu anlamda yeni bir imgenin bulunuşu “ışık”a kavuşmak olarak nitelendirilir. Fakat şairin ilhamının kapalı olduğu, “körlük alanlarının” genişlediği durumlarda ışığa kavuşmak yani imgeyi bulmak zorlaşmakta ve bu durumda hüznün ortaya çıkmaktadır. Oysa şair yaratıcı potansiyelinin varoluşsal bir düzlemde genişleyerek kendini gösterme arzusu taşır (Korkmaz, 2002: 274). Bu anlamda şiirde geçen “ışık” sözcüğü, hüznünden kurtulmak ve imgeye kavuşmak için bir çıkış yolunu simgeler. Çünkü “*Şiirin ruhu, canı, kanı imgedir*” (Durman, 2018/a: 39).

Eylül, yağmur ve hüznün üçlemesi Nurettin Durman şiirinde birbirini etkileyen bir özelliğe sahiptir. O, *Yağmurdan* Sonra şiirinde “hüznün annesi” imgesiyle bu durumu açıklar:

*Eylül diyorum yağmursuz olmaz
Hüznün annesi gelmez sonra
Divaneler yolunda bir rüyadır
Rüzgarsız olmaz* (Durman, 2018/a: 25).

Hüznün sadece hayatın trajik ya da dramatik anlarında ortaya çıkmaz. Mevsimsel dönemlerde tabiatta meydana gelen değişimler de insanda hüznün neden olur. Sonbahar tabiatın solmaya, cansızlaşmaya başladığı, yağın yağmuru tabiatı canlandırmakta yetersiz kaldığı bir mevsimdir. Bu yönüyle insana kendi sonluluğunu, ölümlülüğünü hatırlattığı için hüznün neden olur (Sayar, 2012: 69). Türk ve dünya edebiyatında sonbaharın ilk ayı olan Eylül birçok şair tarafından hüznün duygusuyla birlikte ele alınır. Durman, *Eylül’ün Halleri* şiirinde de tabiatın mevsimsel değişimiyle birlikte beliren hüznü yansıtır:

*Yağmur yağınca sanki yapraklar
Eylül işte vakit geldi artık der gibi
Bir serinlikle yüzüme birden
Dışarıda rüzgar pencerede tül
Gönül kıran böylesine kaç Eylül
İnsana dair ne varsa saklısında
Melal denizine açılan gemilerle
Alıp götürüyor hazin ayrılıklara* (Durman, 2018/b: 98).

Şiirde “yağmur, Eylül, serinlik, rüzgar” kelimelerinden oluşan tabiata ait çoğul göndermeler, “melal, hazin” gibi ruhsal durumu dile getiren kelime-

lerle anlamca paralel bir kombinasyon oluşturur. Tabiattaki değişim şairde yoğun duygulanım durumları ve varoluşsal bir vecd hali meydana getirir. Diğer bir değişle tabiatta yokluk, yok oluşa doğru giden değişim çizgisi şairin ruhunda negatif duygulara kaynaklık eder. Sonbahar (Eylül), ilkbaharın aksine statik ve gittikçe görüntü düzeyinin düştüğü, silikleştiği bir seyir çizgisine sahiptir. Bu yönüyle sonbahar şairde yokluktan, yok oluş süreci içinde olmanın verdiği intiba ve duygusal yoğunlaşmadan ortaya çıkan hüznün kaynağıdır. Bu hüznün aynı zamanda yaşamın enerjik boyutundan ölümün durağan boyutuna doğru akan bir ayrılık manzumesine dönüşür. Şairin içe kapanık, hüzne yatkın bir ruhsal benliğe sahip olması onun olay ve durumlar karşısında rikkat duygusunu ön plana çıkarır. Kozmik âleme yönelme, oradan da aşkın/metafizik olana geçiş şairdeki duygusal oluşumun dışsal olandan içsel olana doğru olduğunu gösterir. Objektif unsurlarla sübjektif unsurların, dış âlemlerle iç âlemin karşılaşması onun şiirine lirik bir hava katar (Kaplan,2007: 21). Bu yönüyle soyuttan somuta doğru bir seyir çizgisi izleyen şiirsel akış, Nurettin Durman'ın şiirinde sık sık görülür. Sonuç olarak “Nurettin Durman Eylül'dür ve hüznün bütün görkemini hissettirdiği dizeleriyle”, “bir güz yorumcusu”dur (Ünlü, 2012: 138). Bir röportajda kendisine hüznün kelimesi hatırlatılınca “Melali anlamayan nesle aşına değiliz, demiş Ahmet Haşım” diyerek hüznün duygusunun gelenekteki yeri ve önemine dikkati çeker (Ünlü, 2012: 193).

2. Siyasi ve Toplumsal Sorunlardan Kaynaklanan Hüznün

İnsan yaşadığı toplumun bir parçası olarak içtimai hayatta yaşanan olay ve durumlar karşısında bir tavır alma sorumluluğuna sahiptir. “Bir cemaate dahil olmak, kendi kimliğini kolektif bir kimliğin içinde eritmek anlamına gelir çoğu kez. Kişinin bireysel varlığı cemaatin ruhu içinde çözünür” (Sayar, 2012: 35). Bu yönüyle şair içinde bulunduğu cemaatte “başkasının acısını hissettiğinde kendi derdini bırakıp ötekinin derdiyle dertlenir” (Mengüşoğlu, 2012: 108). Bunu yaparken sahip olduğu inanç manzumesi ve ondan neşet eden ahlaki prensipler yol gösterici konumdadır. Fakat “insanın ahlaki bütünlüğü ve ahlaki duyarlılığının açığa çıkması duygulanımlara dayanır” çoğu zaman (Turan, 2010: 58). Özellikle olumsuz durumlar karşısındaki çaresizlik, ruhsal planda hüznün ortaya çıkışında temel etkidir. Bu yüzden şair, siyasi ve toplumsal sorunlar karşısında dirençli muhalif bir tavır sergiler (Akbaş, 2012: 20). 1990'lı yılların kaotik siyasi atmosferinde toplumda yaşanan acılar şairdeki hüznün başat sebebinin oluşturur. *Muhabet Bir Kuştur* şiirinde o günkü siyasi atmosferin oluşturduğu ortam tasvir edilir:

*Muhabbet bir kuştur uçar diyar-ı gamda
Kimini metrise uçurur kimini bir anda
Kimini bir Cuma vakti kıyamda* (Durman, 2004: 30).

Siyasi tutuklamalar olduğu, düşünce özgürlüğünün kısıtlandığı, laiklik vurgusunun ön plana çıktığı, dini duyarlılığın örselendiği bu yıllarda Cuma namazı çıkışı yapılan protestolar sonucu tutuklanan ve özgürlüğü elinden alınan kişiler şair tarafından “Metris” imgesiyle ön plana çıkarılır. Burada beliren hüznün ideolojik bir boyuta sahiptir. 1990’larda yükselişe geçen İslamcı söylem, özellikle Cuma namazları sonrası yapılan yürüyüş, gösteri ve protestolarla kendini iyiden iyiye belli eder. Bu dönemde seküler eğilimin devlet kadroları içinde baskın olması, siyasi ve sosyal alanlarda varlığını göstermesi ve toplumdaki dini duyarlılığa karşı cephe alması dinsel nitelikli şiirin temel izleklerinden birini oluşturur. Bu nedenle bu dönemdeki hüznün, şairin damarlarındaki depremleri zarif bir öfkeye dönüştürür (Akbaş, 2012: 20). 1990’lı ve 2000’li yıllarda kamu kurumlarında, özellikle üniversitelerde başörtüsü yasağının uygulanması şairin toplumsal meselelere karşı duyarlı yönünü ön plana çıkarır. Bu yönüyle adaleti, güzelliği, hakkaniyeti ve vicdanı arayan bir ruha sahiptir (Sayar, 2012: 13). 2002’de kaleme aldığı *Özgürlük İçin Bir Şarkı* şiirinde başörtüsü yasağının kendisinde ve toplumda sebep olduğu hüznü dile getirir:

*Hey ağlama güzel kız
Bu dünyanın işleri
Meşakkatli olabilir
Polis tutabilir kapıları
Barikatlar koyabilir
Kapatabilir yolları
Bir kahır bir zulüm
Çıkabilir bahtına* (Durman, 2017/b: 33).

İslami bir anlayışa sahip olan şair, İslam’ın en önemli toplumsal şiarlarından olan, Müslüman kadının şahsiyetinin öncül kaynağı kabul edilen tesettüre (örtünme) yönelik yasaklamalar ve tesettürlü kadınların kamusal alandan tecrit edilme çabasını “zulüm” olarak nitelendirir. Üniversite kapısından geri çevrildiği için ağlayan kızların hüznüne ortak olur. Şiire “ağlama!” diye başlar. Çünkü ağlamak direnişten vazgeçmek anlamına gelir. Oysa şair, genç kızın bütün “meşakkat” “barikat” “kahır” ve “zulüm”lere rağmen yasaklamalara karşı mücadele etmesi gerektiğini düşünür. Böylece onun şiirinde “hayattan, trajik olandan kaynaklanan hüznün, inançtan kaynaklanan bir umutla dengele”nir (Karaca, 2012: 92-93). Nurettin Durman’ın inancını dile getirme ve onun gereğini yapma noktasında hiçbir çekincesi yoktur. O, sosyal “hayat

içindeki olumsuzluklarla mücadele etmeyi, bir tavır almayı, bir duruş sergilemeyi bilmiştir. Bu bakımdan onun şiir dünyasında "Beyazıt'ta tekbirlerle güvercinler gibi uçuşan" eylemci kızlar da yer alır, özgürlüklerin askıya alındığı sıkıyönetimli zamanlar da..." (Özçelik, 2012: 113-114).

Nurettin Durman'daki hüznün duygusu *İthaf* adlı şiirde toplumsal düzeyde meydana gelen kötülük noktasında belirir:

*Değil güzelim her şey tam kıvamında değil
(...)
Her gün yaralı bir kuş konuyor yüreğime
Artık iyilik olsun ne olur kötülük değil* (Durman, 2004: 26).

Şiirde yaralı kuş imgesi kötülüğün etkilediği toplumsal bir varlık olan şairin kalbini niteler. Toplumda kötülüğün, olumsuz durumların sürekliliği şairin içtimai havsalasında hiçbir şeyin kıvamında olmadığı izlemine doğurur. Bununla birlikte toplumsal yozlaşmanın arttığı dönemlerde Nurettin Durman'daki hüznün derinleşir. *Çiçeğe Böceğe Kurda Kuşa Dair* şiirinde;

*Acıya batmış bir yüreğim var
Kanayan tarflarım var*

derken toplumsal yozlaşmanın önlenemez bir boyuta gelişinden muzdarip-tir. Acı çeken ve kanayan yüreğiyle toplumdaki sorunları kendine dert edinen bir kişilik portresi çizer. Şiirin sonlarındaki;

*Dostluklar başka havalara girdi
Edep ve hayâ aldı başını gidiyor*

dizelerinde sosyal ilişkiler ağının geleneksel/dinsel değer ölçülerinden soyutlanarak Batılı bir renge evrilmesinden şikayet eder. Nitekim Şiirin son kısmında;

*İnanmak zor gelse de şimdi
Böyle yaşıyor insanlar
Düşmekten korkarak
Ölümden utanarak yaşıyorlar
Benimse hüznümü çoğaltıyor nedense* (Durman, 2007/b: 77).

Şiirde toplumsal yozlaşmanın sonucu olarak İslami değerlerden soyutlanan insanların oluşturduğu sosyal değişimin olumsuz niteliği ön plana çıkarılır. Şair modernizmin kültürel saldırısı karşısında ahlaki duruşunu bozmayan, dünyaya sorumluluk duygusuyla bakabilen bir kişiliğe sahiptir (Sayar, 2012: 11). Aynı zamanda manevi olanın insanın bu dünyadaki varlığına kattığı anlamı keşfeden ve onu hak ettiği yere koyan biridir (Sayar, 2012: 56).

Çevre ve mimari konusunda da duyarlılığa sahip olan Nurettin Durman, ilk gençliğinden itibaren gerek mimari yapısı gerekse tarihî dokusuyla özdeşleştiği İstanbul'un çarpık kentleşme sonucu bozulmaya başlayan dokusundan kaynaklanan hüznü şiirine yansıtır. Bu anlamda *Kırıldım* şiirinde İstanbul'un bozulan silüetinden şikâyet eder:

*Kırıldım sayın başkan güneşten çalım yedim
Gölgemi kaçırmışlar Zeytinburnu mesela*

(...)

*Zeytinburnu kırıldım Sultanahmet silüet
Kırıldım sayın başkan resim iyi çıkmadı* (Durman, 2018/c: 92-93).

Bir kentin kimliği, belleği ve mirasıyla yakından ilgili olan silüet, aynı zamanda o kentin "seyirlik" değeridir. Nurettin Durman Zeytinburnu'nun plansız kentleşme sonucu giderek kaybolan silüetinden dolayı İstanbul belediyesine atıfta bulunarak durumdan şikâyet eder. Üsküdar sahilinden bakınca Sultanahmet Camii, Ayasofya Camii ve Süleymaniye Camii üçgeninde beliren silüetin plansız kentleşme sonucu bozulmaya başlamasını eleştirmesi şairin çevreye karşı duyarlı olduğunu ve ona estetik bir bakış açısıyla baktığını gösterir. Yedeğinde insanca yaşama düşüncesini taşıyan şair, büyük şehirlerin insanı yutan, deforme eden ve bozan çarpıklığı karşısında sessiz kalmadığı gibi kentin tarihsel dokusunun da bozulmasına kayıtsız kalmaz (Bingöl, 2012:75).

3. Dünyada Yaşanan Acılardan Kaynaklanan Hüzün

İnsanın dünyaya yönelişini, onu anlama ve anlamlandırmasını sağlayan temel araç sadece akıl değildir; insan bunun yanında kaygı, sevgi, endişe ve hüzün gibi duygular aracılığıyla da dünyayı algılamaya çalışır (Turan, 2010: 58). Özellikle inanç bakımında ortak paydada bulunduğu insanların yaşamında meydana gelen olay ve durumlar kişinin algı ve duygu dünyasını etkiler. Bu anlamda Nurettin Durman'ın şiirinde hüznün temel nedenlerinden biri dünyada ve özellikle İslam âleminde yaşanan işgal, sömürü ve katliamlardır. Bu durum şairin sahip olduğu sorumluluk bilincinden kaynaklanır. Şairi rahatsız eden, onu yazmaya kışkırtan ve temelinde vicdani bir sorumluluğun olduğu şey, şairin çağının tanığı olduğuna inanmasıdır (Bingöl, 2012: 72). Bu yüzden onun şiirlerinde, dünyada yaşanan acılara karşı gittikçe derinlik kazanan bir farkındalık durumu görülür. Filistin, Afganistan, Irak, Bosna Hersek'teki işgaller ve akabinde yaşanan acıları insani ve İslamî bir duyar-

lılıkla dile getirir. İstikrarlı bir aydın duruşuna sahip olan şair; kendini, çağını toplumunu sorgular ve dünya meseleleri karşısında duyarlılık gösterir (Akbaş, 2012: 22). Bütün mazlumlar onun bu ferah rüzgârının izini bulur ve göğüslerini yumuşatabilirler” (Mengüşoğlu, 2012: 109).

3.1. Filistin

1948’de Filistin topraklarında terör estiren, bölge halkını ezen, insani değerleri görmezden gelen tepeden inme bir siyasi rejimin teşekkülüyle birlikte genişleyen işgal ve katliamlar dünya Müslümanları ve özgürlük yanlısı insanlar tarafından tepkiyle karşılanır. Özellikle İslam dünyasının önde gelen yazar ve şairlerinin eserlerine yansıyan bu durum İslami ve insani duyarlılığa sahip Nurettin Durman’da da yankısını bulur. 1982 Eylül’ünde kaleme aldığı şiirlerde Sabra ve Şatilla’da katliama uğrayan on binlerce Filistinlinin yasını tutar. Bir mümin duyarlılığıyla kaleme aldığı bu şiirlerde zulüm karşısındaki çaresizlikten neşet eden hüznün duygusu hâkimdir. 26 Eylül 1982’de kaleme aldığı *Eylül Risalesi* şiirinde söz konusu katliamın ruhunda meydana getirdiği çaresizlik ve hüznün derinliği müşahede edilir:

*Ah Eylül ah kara Eylül
İnsanlar boşazlandıkça
Çocuklar ağladıkça utanyorum
Bombalar patladıkça evlerin üstünde
Kimyasal silahlar atıldıkça utanyorum* (Durman, 2011: 17).

Tabiatın sararıp solmaya ve ölmeye başladığı ay olan Eylül, Sabra ve Şatilla’da insanlığın anlamını yitirdiği, bütün dünyanın kör ve sağır kesildiği bir katliamla özdeş hale gelir. Şiirde zulüm, işgal, katliam ve yağmaya karşı beliren isyan halinin tezahürleri görülür. Şairin iki gün sonra yani 28 Eylül 1982’de kaleme aldığı *Yarama Tuz Basacağım* şiirinde öfke ve isyan hali yepeni çaresizlikten kaynaklanan hüznü bırakır:

*Ortalıkta üzgün bir yüz bu benim yüzüm
Mazlum olmak suçunu gövdeme yapıştırdım
(...)
Acıyor bir yerlerim derman bulamıyorum*

*Karalıyım bundan böyle yarama tuz basacağım
Konuşmak yok artık çok uslu duracağım
Şiirler yazacağım mazlumların alınına* (Durman, 2011: 18).

Filistinlilerin tek suçunun sahipsizlik olduğuna inanan şair, onları İslam ümmetinin bir parçası, aynı bedeninin bir organı gibi görür. “Acıyor bir yerle-

rim” diyerek onlarla kurduğu empatiyi ve acıya ortak olma duygusunu dile getirirken bunu dinî, insanî ve ahlakî bir görev olarak telakki eder. Bu yüzden Filistinlilerin yasını tutmaya ve şiir aracılığıyla onların yaşadığı acıları dile getirmeye, bir nevi kamuoyu oluşturmaya çalışır. Filistin’deki acının Eylül hüznüyle birlikte ortaya çıkması şairdeki duygusal gerilimi derinleştirir. *Yağmursuz Bir Eylül* yazısında “*Hangi şair Eylül şiirleri yazdı, bilmiyorum. Ben Ölümün öpüldüğü saatleri yazdım*” diyerek içinde bulunduğu ruh halini yansıtır (Durman, 1998: 68).

Filistin halkının yaşadığı acılar sonraki yıllarda şairin ilgisini çekmeye devam eder. *Çocuk Vuruldu* şiiri Filistin’de yaşanan acıları çocuk imgesiyle ön plana çıkarır:

*Böyle giderse ben yokum
Anaların ağıtları durmazsa
Çocuklar güpegündüz
Babalarının gözü önünde
Kurşunlanırsa
Bu zulüm ortadan kalkmazsa
Yağmur yağmazsa
Trenler zamanında kalkmazsa
Yusufçuk kuşu eğer ötmezse
Ben yokum...*

(...)

*Taş kanadı çocuk vuruldu
Biliniyor artık
Taşın kanaması
Meleklerin alıp götürdüğü
Çocukların adıdır* (Durman, 2011: 31-32).

Zulme uğrayan coğrafyalardaki kadın ve çocuklar Durman’ın insanî hassasiyetini en çok harekete geçiren unsurlar olarak belirir. Savaş ve işgal gibi durumlardan en fazla etkilenen kesimler olan kadın ve çocuklar şairin insani duyarlılığına dokunur.

Kudüs şiirinde “*Ne düşman ne de şeytan, ağlamayı bilmez*” (Durman, 2011: 47) diyerek Filistin halkına musallat olan Siyonist yapılanmanın merhametsizliğini, insani duygulardan uzaklığını dile getirir. 2008’den itibaren Gazze ablukasının başlaması ve akabinde art arda gelen saldırılar Gazze’yi bir açık cezaevi konumuna getirir. Özellikle 2008 Ocak’ında Gazze’ye yapılan saldırı

sonucu yaşanan ölümler ve yaralanmalar şairin vicdanında yankı bulur. 30 Aralık 2008'de kaleme aldığı *Buradan Bakınca Gazze* şiirinde Gazze halkının yaşadığı trajediyi göz önüne serer. Haziran 2010'da Gazze'ye yapılan saldırının ruhunda meydana getirdiği hüznü *Katil Surat* şiirinde; *Gazze ğöğē açılan bir pencere - Gazze vicdanlardaki çığlık* (Durman, 2011: 59) mısralarıyla dile getirir. Böylece Kudüs ve Gazze şairin hüzün coğrafyasının başkentleri olarak kalır. Sonraki yıllarda şairin Filistin meselesine olan ilgisi devam eder. *Filistin Şiirleri Antolojisi* çalışması bu ilginin sonucudur. Durman'a göre "şairin zorbalığa, katliama, soykırırma, haksızlıklara, adaletsizliklere tahammülü yoktur" (Bingöl, 2012: 84). Bu bağlamda gerek kendi şiirlerinde gerekse hazırladığı antolojide bu düşünce çerçevesinde hareket eder. Çünkü "Şairler zalimlere, müstekbirlere, münafık ve riyakârlara kefen biçerler. Bebelerin, mazlumların ve mustazafların barındığı kulübelere odun taşıyanlar da onlardır (Mengüşoğlu, 2012:107). Nurettin Durman bu anlamda ön plana çıkan şairlerdendir. Bu yüzden haksızlık karşısında ortaya çıkan hüzün duygusu, yani hakkaniyet peşinde bir ruh olma durumu hayat boyu şairin peşini bırakmaz (Sayar, 2012: 13).

3.2. Bosna Hersek

1990'lı yıllarda Bosna'da yaşanan soykırım Durman'ın şiirinde hüznün başat kaynaklarından birini oluşturur. *Bosna'nın ve Sarışın Boşnak Kızının Acıklı Hikayesi* adlı şiirde Avrupa'nın merkezinde yaşanan bu acıyı işler:

*Bosna Bosna garip Bosna
Gaddar çetnikli Bosna
Kan kırmızı bir gül değil
Yarılı ceylan olmuşsun*

(...)

*Ay çocuk sarışın çocuk
Gorajdeli çocuk
Tuzlada tuzlandın mı çocuk
Babanı kim öldürdü
Hangi çetnik kanına girdi annenin
Abe Saraybosnalı çocuk
Gözü kör
Kulağı sağır bir dünya... (Durman, 2011: 26).*

Bosna katliamı kendini medeni olarak nitelendiren Avrupa'nın göbeğinde gerçekleşir. Buradaki soykırım "sivillerin kitlesel katli, medeniyet ve kül-

türün bütün izlerinin yok edilmesi, barbarca yağmalar ve toprağın tahribi sonucunda koskoca halkların yok edilmesi yoluyla icra” edilir (İzzetbegoviç, 2007: 91). Durman, dünyanın her yerindeki acıyı duyumsadığı gibi buradaki acıya karşı da duyarsız kalmaz. Ancak bu soykırım karşısında sessiz kalan dünyayı kör ve sağır olarak nitelendirir. Şair çocuk imgesi üzerinden yaşanan acıyı açıklamaya ve dile getirmeye çalışır. Bu trajedi karşısında sessiz kalan dünya kamuoyu vicdani boyutta “kör” ve “sağır” olarak nitelendirilir.

3.3. Afganistan

ABD'nin 2001'de Afganistan'ı işgal etmesi şairin hüznün coğrafyasına yeni bir ülke ekler. Bu anlamda *Afgani* şiiri hüznün eşlik ettiği bir ruh haliyle kaleme alınır:

Hindikuş'ta uçan kuşlar

Boing çelik bir kuş mudur?

Bomba falan atacaklar

Gökyüzü çok yokuş mudur? (Durman, 2011: 35).

ABD'nin terör bahanesiyle işgal ettiği ve bombaladığı Afganistan, gelişmişlik ve siyasi güç bakımından Asya kıtasının en mustazaf ülkelerinden biridir. 1979'da Sovyetler Birliği tarafından işgal edilen ülke, bu kez dünyanın diğer bir emperyalist gücü olan ABD tarafından işgal edilir. İşgaller doğası gereği kan ve gözyaşını beraberinde getirir. Nurettin Durman, bir mümin duyarlılığıyla mazlumların yaşadığı bu trajediyi Hindikuş (Dağları) ve Bo(e)ing (uçak firması) imgeleri üzerinden şiirleştirir. Hindikuş ve Boeing Afganistan için bombalama ve katliam ile özdeş hale geldiği için şair bu iki varlığı şiirde imgeye dönüştürür.

3.4. Irak

Nurettin Durman, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte yaşanan acılara karşı da duyarsız kalamaz. *Bağdat* şiirinde işgalin ilk aylarında Bağdat'ın bombalanması anlatır:

Gökyüzünden ateş düştü efendim

Yaktı kavurdu yüreğimi efendim (Durman, 2011: 40).

Bağdat'ın bombalanması, işgal edilmesi sonucu Irak halkının yaşadığı acı şairin yüreğinde yankısını bulur. Gökyüzünden yağın bomba ve füzeler Bağdat ile birlikte şairin yüreğini de yakar. Bunun yanında *Bağdadi* şiirinde işgal sonrası yaşanan acıların doğurduğu hüznün müşahade edilir:

*Şehri şöyle baştanbaşa
Bombalayan kimdir desem
Camileri mescitleri
Çarşıları pazarları
Yıkan kimdir desem sana*

(...)

*Biliyorum kötülük çok
Sevgi kaçmış buralardan
Merhameti hiç kalmamış
Şu gökteki uçakların
Acımadan bombaları
Kadınların çocukların
Üzerine atıyorlar*

Sen de gördün mü Anka kuşu? (Durman, 2011: 46).

2003'te Amerika'nın Irak'ı işgali, yağma ve bombalamaya tabi tutması ve akabinde çarşı-Pazar, mescit-cami gibi halkın görünürlüğünün fazla olduğu yerlerin terörist bombalamalar sonucu hedef alınmasıyla yüzbinlerce insan hayatını kaybeder. *Seni Beklerken Cancağızım*'da yer alan *Bana Sormayın N'olur; Anlatmak Zor Olacak Mevsimin Skıntısı Durdukça Yüreğimde* adlı mensur şiirinde aynı konuyu dile getirir. Burada "*Bağdat'ın başına gelene bakın; şehrin yağmalanması, tarihin yok olması beni üzmesin de ne yapsın*" diyerek Irak işgalinin kendisinde uyandırdığı duyguları dile getirir (Durman, 2008: 38). Televizyonlarda "*ağlayan kadınların, yıkılan evlerin, bombalanan şehirlerin, parçalanmış insanların, öldürülen çocukların görüntüleri*"nin yayınlanması şairi kahreden bir Kerbela'ya dönüşür. (Durman, 2008: 39). Nitekim şair *Kerbela Sevdiğim* yazısında "*dünyanın hüznü çoğalsın, kıyamın vakti gelsin, (...) korkaklar kıyamete kadar korkak olarak kalsın, zalimler lanetlensin*" diyerek zalimlere ve zulme sessiz kalanlara karşı öfkesini dile getirir (Durman, 2017/a: 32). Oysa şair rengârenk çiçeklerin kokuları arasında oynayan çocukların, şifalı ot toplayan kadınların yaşadığı bir atmosfer hayal eder (Durman, 2008: 39).

3.5. Diğer Coğrafyalar

Nurettin Durman'ın şiirinde acı çeken coğrafyaların çokluğu göze çarpar. Bu durum dünyada yaşanan işgal, katliam ve soykırımın çok geniş bir yelpazede gerçekleştiğini gösterir. *Kuşluk Vaktinde Olsam* şiirinde dünyanın çeşitli yerlerinde yaşanan acıları bir araya getirir:

*Baktım olacak gibi değil çok fena oluyorum
İrakları falan ne kadar yakın etmişler bana
Gözleri mahmurluktan ayıkmasın da
Ahalinin şanı şöhreti yığılsın meydana
İnsanoğlunun parçaları dağılsın
Hiroşima'dan
Nagazaki'den
Halepçe'den bu yana (Durman, 2007/b: 59).*

Dünyanın dört bir yanında yaşanan katliamlar şairin rikkatini harekete geçirerek onu hüznün kucığına bırakır. Coğrafi anlamda “ırak” olan yerlerde yaşanan acıların derinliği şairin hassas ruh dünyasında söz konusu coğrafyaları yakınlaştırır. Çünkü ruh bedenden daha latiftir ve mesafeler arası geçişi daha kolaydır. Şair, insani hasletlerini yitirmiş kişi, grup ve siyasi yapıların dünyanın farklı coğrafyalarında masum ve mustazaf sivil halklara yönelik katliamlarını insanlığa yapılmış bir ihanet olarak algılar. Dünya kamuoyunun seyirci kaldığı haksızlık ve zulüm karşısındaki bu duruşu onun “mümin” özelliğinden kaynaklanır. Bu yönüyle Nurettin Durman, neredeyse bütün mazlumların özellikle de Müslüman âleminin acı trafosudur” (Mengüşoğlu, 2012: 109). Hiroşima, Nagazaki ve Halepçe gibi katliamların demokrasi ve insan hakları gibi söylemlerin bayraklaştırıldığı 20. Yüzyılda yaşanması ve bu söylemlerin arkasına sığınan güçlerin mazlum insanların kanına susamış vahşi niteliğini ve bu asrın paradoksal yapısını gözler önüne sermektedir. *Bu Acı İyi Geldi* adlı şiirinde Nurettin Durman, dünyada yaşanan savaşların yıkıcılığını yoksulluk ve ölüm kavramları üzerinden açılar:

*Acılar çıkmış da dünya yüzüne
Nerede mazlum yoksul kimsesiz
Onun hanesine musallat olmuş
Bağrını yakmış da yakmış bir Beni,*

(...)

*A canım iyi mi olacak sabah
Bu ölümler bu canlar bu börtü böcek
Ne kadar acı var gördün mü dünya
Sana şikayetim var gördün mü dünya (Durman, 2018: 213).*

Şiirde geçen *acı, mazlum, yoksul, kimsesiz, bağıri yanık, hanesine musallat olunmuş, ölüm* kelime ve söz gruplarından oluşan anlam haritası ve bunla-

rın dünya ile ilişkilendirilmesi şairin coğrafya ayırt etmeksizin evrensel bir bakış açısıyla insanlığın yaşadığı dramatik ve trajik atmosferi duyumsadığı ve bunun sonucunda hüznün duygusuna kapıldığı görülür. Arif Dülger'e göre Durman'ın şiiri "dünyanın yüreğini taşımaya taliptir" (akt: Turan, 2012: 31). *Sessiz Çılgınlık Vadisi Sesimi Al ve Bir Muska Gibi Kalbinin Üstünde Taşı* adlı yazısında dünyada yaşanan acıların kendisinde uyandırdığı duyguyu tarif eder. Burada harabeler içinde güneşi özleyen cılız bir bedene, yapayalnız ve hüznün dağladığı bir yüreğe sahip olarak ilacı olmayan bir derde düştüğünü belirtir (Durman, 2008: 41). "*Sürgün oluyorum - Hüznüme o saat kılıç kuşandırıyor*" diyen şair için "hüzne kılıç kuşandırmak" zalimlere karşı isyan eden bir ruhun şiirsel söyleminin "anahtarıdır" (Akbaş, 2012: 20).

Sonuç

Nurettin Durman şiirinin beslendiği temel kaynaklardan biri hüznüdür. O, bir "hüzün abidesi" ve "hüzün-baz" bir şair olarak bu duyguyu şiirinin merkezine yerleştirir. Şairdeki hüznün duygusu; mizacından ve hayatında yaşadığı acılardan kaynaklanan hüznün, siyasi ve sosyal sorunlardan kaynaklanan hüznün, dünya ve özellikle İslam âleminde yaşanan acılardan kaynaklanan hüznün olmak üzere üç boyutta görülür. Mizacından ve hayatından kaynaklanan hüznün annesizlik, kimsesizlik ve gurbet duyguları etrafında şekillenir. Siyasi ve sosyal sorunlardan kaynaklanan hüznün, söz konusu alanlarda dini/İslami şiarların yasaklanması, toplumda ahlaki yozlaşmanın çoğalması ve çarpık kentleşme sonucunda görülür. Dünyada ve İslam âleminde, özellikle Filistin Bosna, Afganistan, Irak vb. ülkelerde yaşanan işgal, sömürü ve katliamlar ise şairdeki hüznün en önemli nedenini oluşturur.

Kaynakça

- Akbaş, A. Vahap (2012), *Hüzne Kılıç Kuşandırmak*, Bir Düş Yolcusu: Nurettin Durman, Haz: Özcan Ünlü, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 19-23
- Akın, Hüseyin (2012), *Haksızlığa Aç Alan Şair*, Bir Düş Yolcusu Nurettin Durman, Haz: Özcan Ünlü, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 177
- Bingöl, Hasip (2012), *Onbeşinde Evden Kaçmanın Telafisi*, Bir Düş Yolcusu: Nurettin Durman, Haz: Özcan Ünlü, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 70-87
- Durman, Nurettin (1998), *Uzun Günlerin Kısa Tarihi*, Esra Yayınları, İstanbul.
- Durman, Nurettin (2004), *Güllerin Ardında*, İlke Yayıncılık, İstanbul.
- Durman, Nurettin (2007/a), *Mektebin Bacaları*, İlke Yayıncılık, İstanbul.
- Durman, Nurettin (2007/b), *Kayıp Zaman Atlası*, Ebabil Yayınları, İstanbul.
- Durman, Nurettin (2008), *Seni Beklerken Ben Böyle Cancağızım*, Lamure Kitap, İstanbul.
- Durman, Nurettin (2011), *Gidelim mi Dostum*, Lamure Yayınevi, İstanbul.
- Durman, Nurettin (2014), *Derin Yara*, Profil Kitap, İstanbul.
- Durman, Nurettin (2017/a), *Gül ile Bülbül Meseli*, Çıra Yayınları, İstanbul
- Durman, Nurettin (2017/b), *Özgürlük İçin Bir Şarkı*, Çıra Yayınları, İstanbul
- Durman, Nurettin (2018/a), *Şiirin Kanatları Altında*, Çıra Yayınları, İstanbul.
- Durman, Nurettin (2018/b), *Eylül Şiirleri*, Profil Kitap, İstanbul.
- Durman, Nurettin (2018/c), *Dünya Kaldı Başıma*, Şule Yayınları, İstanbul.
- Durman, Nurettin (2019), *Haydi Bana Eyvallah*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Haksal Ali Haydar (2012), *Mütevazı Bir Kişilik*, Bir Düş Yolcusu Nurettin Durman, Haz: Özcan Ünlü, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 36-38
- İzzetbegoviç, Aliya (2007), *Köle Olmayacağız*, Fide Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, Mehmet (2007), *Şiir Tahlilleri 2*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Hüseyin (2012), *Şairin Takvası ve Nurettin Durman*, Bir Düş Yolcusu: Nurettin Durman, Haz: Özcan Ünlü, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 91-94
- Karaçam, Ferman (2012), *Nurettin Durman*, Bir Düş Yolcusu: Nurettin Durman, Haz: Özcan Ünlü, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 65-67
- Korkmaz, Ramazan (2002), *İkaros'un Yeni Yüzü* Cahit Sıtkı Tarancı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mengüşoğlu, Metin Önal (2012), *Nurettin Durman: Böyle Giderse Ben Yokum*, Bir Düş Yolcusu: Nurettin Durman, Haz: Özcan Ünlü, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 102-110
- Özçelik, Mustafa (2012), *Beylerbeyi'nde Hüzün-baz Bir Derviş Şair: Nurettin Durman*, Bir Düş Yolcusu: Nurettin Durman, Haz: Özcan Ünlü, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 111-117
- Sayar, Kemal (2012), *Hüzün Hastalığı*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Serter Gökhan(2014 Ekim), *Bir Yanma Biçimi*; Nurettin Durman, Yedi İklim Dergisi, Sayı: 296, Cilt: 27, İstanbul, 30-32
- Turan, Ertuğrul Rufayi (2010), *Bir Yaşantı Estetiği Olarak Hüzün*, Felsefe Dünyası, 52/52-59
- Ünlü, Özcan (2012), *Güz Yorumcusu*, Bir Düş Yolcusu: Nurettin Durman, Haz: Özcan Ünlü, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 138-140
- Ünlü, Özcan (2012), *Nurettin Durman'ın Kelimeleri*, Bir Düş Yolcusu: Nurettin Durman, Haz: Özcan Ünlü, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 187-193

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRAHOMLA MÜCADELE: SİİRT ÖRNEĞİ

Abdulaziz KARDAŞ*

Özet

Trahom, tarih boyunca insan varlığını ve toplumları tehdit eden önemli salgın hastalıklardan biri olmuştur. Mısır ve Suriye'den Anadolu'ya geçerek yayılan hastalık varlığını Cumhuriyet döneminde de sürdürmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra trahomla mücadele kapsamında güney ve güneydoğu sınır kapılarında gerekli önlemler alınarak salgın kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Siirt, Cumhuriyet döneminde trahomun büyük ölçüde etkilediği vilâyetlerden birisidir. İkliminin elverişsizliği, susuzluk ve trahomun etkilediği vilâyetlere yakın olması hastalığın burada da etkili olmasına neden olmuştur. Siirt'te oldukça zor şartlar altında sürdürülen trahom mücadelesinde hastane, dispanser ve köy tedavi evleri gibi sağlık kurumları meydana getirilmiştir. Trachoma karşı yürütülen mücadele ile bölgede trahomdan kaynaklanan körlükler önemli ölçüde azaltılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Salgın hastalıklar, Siirt, Trachom.

FIGHTING TRACHOMA IN THE REPUBLICAN PERIOD: THE CASE OF SİİRT

Abstract

Trachoma has been one of the important epidemic diseases threatening human existence and societies throughout history. The disease, which spread from Egypt and Syria to Anatolia, continued its existence in the Republican period as well. After the proclamation of the Republic, necessary measures were taken at the south and southeast border gates within the scope of the fight against trachoma, and the epidemic was tried to be controlled.

Siirt is one of the provinces that trachoma greatly affected during the Republican period. The inconvenience of the climate, drought and its being close to the provinces that were affected by trachoma have led to the emergence of the disease. Health institutions such as hospitals, dispensaries and village treatment houses were established in the struggle for trachoma in Siirt, which were continued under very difficult conditions. Due to the fight against trachoma, blindness caused by trachoma in the region has been significantly reduced.

Keywords: Turkey, Epidemics, Siirt, Trachoma.

* Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, a.kardas@yyu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3343-2745

(Makale Gönderim Tarihi: 10.12.2021-Makale Kabul Tarihi: 12.15.2021)

DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1034994>

Giriş

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar, tarih boyunca insan varlığını tehdit etmiştir. Trahom, insanlığı tehdit eden hastalıklar arasında yer almıştır. Mısır ve Suriye'den Anadolu'ya geçen hastalık, Osmanlı Devleti'nde etkili olmuş ve varlığını Cumhuriyet döneminde de sürdürmüştü. Cumhuriyet döneminde halkı etkileyen en önemli hastalıklardan biri olan trahom, "*chlamydia trachomatis*" adı verilen mikroorganizmanın neden olduğu bir hastalıktır.¹ Uzun seyirli bulaşıcı bir göz hastalığı olan trahom, hasta bir insandan diğer insanlara çoğunlukla sinek, mendil, havlu gibi vasıtalarla geçer.² Trahom, tedavi edilmediği takdirde, gözlerin iltihaplanmasına, akıntı yapmasına ve büzüşmesine yol açarak, görme kaybına veya körlüğe neden olur.³ Trahom tarihte dünyanın hemen her tarafında varlık göstermesine rağmen daha çok Mısır, Suriye, İran ve Asya ülkelerinde etkili olmuştur.⁴ Hastalık, askeri hareketler, Antalya, Alanya, Mersin, İskenderun iskeleleri ve güney vilâyetleriyle ticaret yapan yabancılar ve nihayet Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır'da esir düşüp daha sonra trahomlu olarak köylerine dönen askerler vasıtasıyla Anadolu halkına bulaştırılmıştı.⁵

Trahomun Türkiye'de Yayılması

Trahom, dünyanın her tarafında salgın yapabilen bir hastalıktır. Hastalık, Türkiye'nin özellikle güney, güneydoğuda ve doğu vilâyetlerinde yoğun olarak görülmekteydi. Bilhassa Suriye ve Irak'a komşu olan vilâyetlerde etkili olan trahom zamanla diğer bölgelere de yayılmıştı.⁶ Bu durum Cumhuriyet hükümetlerinin söz konusu bölgelerle yakından ilgilenmesini sağlamıştır. Böylece sağlık teşkilatları oluşturulmuş ve halkın tedavi edilmesine çalışılmıştır. 1923'te Adana'da hastane hekimleri trahoma yakalanan hastaları tedavi etmekle meşgul olmuşlardı.⁷

Türkiye'de trahomla mücadele etme kararı, dönemin Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekili Dr. Refik (Saydam) Bey'in 1924'te çeşitli vilâyet hastanelerinin göz servislerinden trahom hakkında bilgiler almasından sonra başlatılmıştı.⁸

1 Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)", *CTAD*, Yıl:12, Sayı 23 (Bahar 2016), s. 164.

2 Arif Eke, "Trahom ve Temizlik", *Siirt*, 14 Nisan 1951.

3 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1973, s. 98.

4 *Gözleri Kör Eden Trahom Hastalığı Hakkında Halka Nasihatler*, Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1933, s.1-2.

5 Mehmet Emgan, "Trahom", *Siirt*, 29 Ocak 1953.

6 "Sıhhat ve Sosyal Yardım Çalışmaları", *Ulus*, 27 Ekim 1937.

7 S. Şükrü Ertan, "Trahomdan Nasıl Korunmalı?", *Akşam*, 15 Kânunuevvel 1934.

8 Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:54, Bahar 2014, s. 126-127.

Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, 1925 yılından itibaren trahomun en çok etkili olduğu yerlerden başlayarak, mücadeleyi daha içerideki alanlara yaymıştı. Bu bağlamda Malatya, Adıyaman, Besni, Gaziantep ve Kilis'te sabit ve seyyar teşkilâtlarla trahoma karşı mücadele edilmeye çalışıldı.⁹

Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekili Dr. Refik Bey, bütçenin elverdiği imkânlar ölçüsünde trahomla mücadele teşkilâtının güneyden doğuya doğru genişletilmesinin planlandığını ifade etmişti.¹⁰ 1926'da verilen mücadele kapsamında tespit edilen trahomluların oranının yüzde 32 civarında olması, hastalığın bölgede yoğun olduğu gerçeğini ortaya koymaktaydı.¹¹ Bunun üzerine Dr. Refik Bey, Ankara Numune Hastanesi Göz Doktoru Vefik Hüsnü Bey'i Güney ve Orta Anadolu'da üç ay süre ile incelemelerde bulunması için görevlendirmişti. Dr. Vefik Hüsnü Bey, bu bölgelerde yaptığı kısmi tarama ve inceleme sonucunu bir rapor halinde, 1927'de Ankara'da toplanan II. Millî Türk Tıp Kongresi'nde sunmuştu. Dr. Vefik Hüsnü Bey, "*Türkiye'de Trahom Coğrafyası*" başlığıyla kongrede sunduğu raporunda; trahomun tarihçesi ve dünyanın bazı bölgelerindeki yayılışına değinmiş, daha sonra hastalığın Türkiye'deki durumunu ortaya koymuştu. Buna göre Siirt'te yapılan taramalarda nüfusun yüzde 41,3'ünde trahom tespit edilmişti.¹² Bu dönemde Adıyaman ve Malatya'da birer trahom hastanesi ve dispanseri açılmıştı. Sabit kuruluşlar yanında, hizmeti ülkenin en ücra köylerine kadar götürmek amacıyla 1927'de kurulan seyyar ekiplerle taramalar yapılarak, tespit edilen trahomlu hastalar tedavi edilmeye başlanmıştı.¹³

1925 yılında olduğu gibi 1929 yılında da Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, çalışmalarını ilk önce trahomun yoğun yaşandığı vilâyetlerden başlatılacağını ve daha sonra hastalığın yayıldığı diğer vilâyetlere geçileceğini belirtmişti.¹⁴ Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekili Dr. Refik Bey, bölgeden yayılan hastalığın yalnız Urfa ve Besni'de değil, Gaziantep, Maraş, Malatya, Mardin, Diyarbakır, Siirt, Urfa, Cebelibereket, Adana, Muş, Van vilâyetlerinde bazen yüzde 90'a yakın bir oranda yaygın olduğunu ifade etmişti.¹⁵

Dr. Refik Bey, vekâletin faaliyetleri ve 1930 yılı mesaisi hakkında yaptığı açıklamada özellikle bütçe darlığına dikkat çekmişti. Dr. Refik Bey'e göre sıtma

9 BCA, 030.10.177.220.17.

10 Abdulaziz Kardaş, "Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Trahomla Mücadele", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:13, S:75, 2020, s.278.

11 TBMM ZC, D:2, C:31, İ:50, (11.4.1927), s.73.

12 *İkinci Millî Türk Tıp Kongresi, Türkiye Trahom Coğrafyası*, Rapor Muharriri: Vefik Hüsnü, Kader Matbaası, Ankara 1927, s.3-59.

13 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, 1973, s. 98,130-131.

14 BCA, 030.10.177.220.9.

15 BCA, 030.10.177.220.17.

hariç diğer salgınlarla yapılan mücadelede istenilen başarı sağlanamamaktaydı. Trahomla ilgili olarak ise Malatya ve Gaziantep'te dispanser ve hastane açıldığını belirtmişti.¹⁶ Şubat 1930'da merkezi Gaziantep'te olan "Trahom Mücadele Reisliği" kurulmuş¹⁷ ve Trahomla Mücadele Teşkilâtı'nda faaliyet gösteren bütün sabit ve seyyar örgütler bu mücadele reisliğine bağlanmıştı. Reisliğin görevleri, mücadele teşkilâtının bilimsel, malî, idarî işlerini denetlemek, mücadele ihtiyaçlarını tespit etmek, ülkenin trahomdan muzdarip mıntıkalarını tetkik ederek trahom oranını tespit etmek olarak belirlenmişti.¹⁸ Trahom Mücadele Teşkilâtı Reisliğine 1934 yılında Göz Mütahassısı Doktor Nuri Fehmi Bey getirilmiş,¹⁹ Gaziantep Trahom Mücadele Reisi Doktor Kâşif Ömer Bey ise Adana Trahom Hastanesi başhekimliğine tayin edilmişlerdi.²⁰

1932 yılının başında Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, trahom hakkında önemli bir talimatnâme hazırlamıştı. Talimatnâmede trahomun yaygın olduğu mahallerde vekâletin tayin edeceği vilâyet ve kaza merkezlerinde birer trahom dispanserinin kurulması ve bu dispanserlere bağlı azami 50 yataklı trahom hastanelerinin tahsisine yer verilmişti. Ayrıca seyyar mücadele heyetlerinin kurulması, hastane ve dispanserlere uzman bir doktor ve gerektiği kadar memur verilmesine de yer verilmişti. Buna göre seyyar dispanserler çadırı olacak, trahom olan yerlerde seyyar surette tedavide bulunulacaktı. Bunun yanında trahom hastalığı olan mıntikalarda birer mücadele reisliği kurulacaktı. Trahom mücadelesi için doktorlara yönelik kurslar açılacak ve bu kurslarda başarılı olan doktorlar mücadele teşkilatına alınacaktı. Ayrıca, yiyecek, içecek satan ve imal eden ticarethaneler, han, otel, hamam ve kahvelerde çalışanlar ile seyyar satıcılar sıkı bir kontrol ve muayeneye tabi tutulacaklardı.²¹ Trahom mücadelesinin çok faydalı sonuçlar verdiğini değerlendiren Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, mücadelenin genişletilmesi için gereken ödeneği sağlamıştı. Alınan ödenekle, Urfa'da 15, Siverek'te 10, Maraş'ta 10 yataklı birer hastane ve dispanser açılması ve Malatya, Urfa, Siverek, Besni, Gaziantep, Kilis'te seyyar trahom mücadele teşkilâtının kurulması planlanmıştı.²² Kurulacak teş-

16 *Milliyet*, 13 Mart 1929.

17 *Vakit*, 17 Şubat 1930.

18 Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)", *CTAD*, S: 23 (Bahar 2016), s.179.

19 "Trahom Mücadelesi Teşkilât Riyasetine Nuri Fehmi Bey Tayin Edildi", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1934.

20 "Gaziantep Trahom Mücadele Reisi", *Akşam*, 14 Eylül 1934; "Trahom Mücadele Reisliği", *Zaman*, 16 Eylül 1934.

21 *Vakit*, 6 Kânunusani 1932.

22 "Trahom Mücadelesi, Üç Hastane Daha Açılacaktır", *Milliyet*, 16 Kânunusani 1933; "Trahom Mücadelesi", *Cumhuriyet*, 16 Kânunusani 1933.

kilâta çalıştırılacak sıhhiye memurları için Adana'da bir trahom kursunun açılması ve kurstan başarılı olanların görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı.²³

1934'te güney vilâyetlerindeki trahom yoğunluğunu göz önüne alan Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti ile Maarif Vekâleti bu mıntıklarda görev yapan öğretmenlerin trahom hakkında bilgi edinmeleri için Adana, Gaziantep, Mardin, Urfa ve Malatya'da birer trahom kursu açmışlar ve ilkokul öğretmenlerinin bu kurslara devam etmelerini sağlamışlardı.²⁴ Ayrıca daha önce kaldırılmış olan seyyar sıhhat teşkilâtı da Gaziantep, Besni, Kilis, Malatya, Urfa ve Siverek'te yeniden kadrosu oluşturularak faaliyete geçirilmişti.²⁵ Güney vilâyetlerinde hüküm süren trahoma karşı Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti tarafından 1925-1932 yılları arasında, 327.506 kişi trahom ile mücadele dispanserlerine müracaat etmiş, 1.914.614 kişi ayakta, 5.380 kişi yatırılarak tedavi edilmiş ve 37.315 ameliyat yapılmıştı.²⁶

Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekili Dr. Refik Bey; *"Trahom, malumunuz ki, arkadaşlar, Türkiye'nin cenup mıntıklarında tarihten önceden beri mevcut olan bir hastalıktır... Bu hastalığa karşı vekâletin açmış olduğu mücadele şimdiye kadar, Adana'da, Gaziantep'te, Malatya'da, Urfa'da, Maraş'ta devam etmiştir. Buna son zamanda Nezib Kasabası ve civarı da ilhak edilmiştir. Güç bir mücadelede, kısa bir zamanda bu mücadeleyi yapmak lüzumu olduğundan dolayı 241 bin nüfusluk bir saha dâhilinde bugün mücadeleye devam etmekteyiz,"*²⁷ şeklinde açıklama yapmıştı. Dr. Refik Bey, ayrıca trahomla mücadelenin hastalığın yoğun görüldüğü Türkiye'nin güney sınırından Diyarbakır, Siirt, Bitlis ve Van'a kadar uzanan geniş sahada yoğunlaştığına dikkat çekmişti.²⁸

Siirt'te Trahomla Mücadele

Cumhuriyet döneminde trahomun yoğun bir şekilde etkilediği vilâyetlerinden biri de Siirt'ti. Sıcak ve kurak ikliminin yanı sıra mahalle ve sokakların

23 *Cumhuriyet*, 21 Kânunusani 1933.

24 "Trahomla Mücadele İçin Açılan Kurslar", *Cumhuriyet*, 12 Teşrinisani 1934; "Gaziantep'te Trahom Kursu", *Akşam*, 1 Kânunuevvel 1934.

25 *BCA*, 030.18.01.02.33.7.11.

26 "Cumhuriyet İdaresi 10 Senede Yüz Binlerce Vatandaşı Sıtmadan, Frengiden Kurtardı", *Akşam*, 29 Teşrinievvvel 1933.

27 *TBMM ZC*, D: V, C:3, İ: 29, (25.5.1935), s. 242.

28 "Yurdun Sağlık İşleri", *Zaman*, 27 Mayıs 1935; "Sıhhat, Ekonomi, Bayındırlık ve Kültür Bakanlarımızın Kamutaydaki Diyeveleri", *Ulus*, 27 Mayıs 1935; *Kurun*, 27 Mayıs 1935; *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1935; *Son Posta*, 27 Mayıs 1935; Abdülaziz Kardeş, "Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Trahomla Mücadele", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:13, S:75, 2020, s.280.

temizliği konusunda belediye hizmetlerinin yetersizliği²⁹ yüzünden trahom başta olmak üzere birçok hastalık vilâyette etkili olmaktadır. Evlerinin mimari yapısı nedeniyle sağlık şartlarından mahrum kalan Siirt'te öteden beri trahom hastalığı salgın haldeydi.³⁰ Şehirde susuzluğun yaygın ve sürekli olması trahom hastalığına yakalanarak kör olanların sayısını artırmaktaydı. Temiz kullanım suyunun yetersiz olması kişisel sağlık önlemlerinin aksamasına ve trahom salgınının artmasına neden olmaktadır. Bu yüzden trahom, Siirt'te uzun yıllar önemli bir rahatsızlık kaynağı olmuştur.³¹

Siirt Erkek Sanat Enstitüsü'nün okul-aile birliği toplantısında trahom hakkında bir konuşma yapan Dr. Arif Eke, hastalığın Siirt'te yaygın olmasını şu sebeplere bağlamıştı; *"Trahomun diğer mikroplarla bulaşarak ağır seyretmesinin yegâne sebebi pisliktir. Şehir, köy, sokak veya evleri pis olan muhitlerde karasinek fazla bulunur. Bunlar trahom mikrobunu ve diğer gözde yerleşebilen mikropları kolaylıkla naklederler. Yaz ve sonbahar mevsiminde trahomun azması bundan ileri gelmektedir. Trahomun halk arasında bol miktarda görülmesinin en mühim amili cehalet, sefalet ve pisliktir. Bu üç korkunç amel de maalesef Siirt'te fazladır."*³²

Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti'nin desteği ile Siirt'te trahomla mücadeleye ağırlık verilmişti. Bu bağlamda Paris'te göz hastalıkları alanında ihtisas yapan Doktor Naci Bey, Siirt'te açılan Memleket Hastanesi'nin göz hastalıkları ve trahom servisinde görevlendirilmişti.³³ Doktor Naci Bey, Mahalli İdare tarafından göz hastalıkları alanında ihtisas yapmak üzere Paris'e gönderilmişti. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönmüş ve Siirt'teki vazifesine başlamıştı.³⁴ Doktor Naci Bey'in görevlendirilmesi ve gayretli çalışmaları ile vilâyette trahomla esaslı bir surette mücadele başlatılmıştı. Siirt'te Cumhuriyetin ilk yıllarında trahomla mücadele eden dispanser ve hastane bulunmamaktaydı. Vilâyette her geçen gün sayıları artan trahom hastalarının varlığı Hükümeti harekete geçirmiş ve 1930 yılında bir Trahom Mücadele Dispanseri ve hastanesi açılmıştı. 1932'de bu hastaneden başka Özel İdare bütçesiyle yönetilen 25 yataklı bir Memleket Hastanesi açılmış³⁵ ve imkânlar dâhilinde faaliyetlerine devam etmişti.³⁶ 1933 yılında Siirt Mem-

29 *Son Posta*, 21 Haziran 1938.

30 *Diyarbakir*, 17 Ağustos 1931.

31 Şerif Demir, *Cumhuriyet Döneminde Siirt*, Düzey Yayınevi, İstanbul 2016, s.103.

32 Arif Eke, "Trahom ve Temizlik", *Siirt*, 21 Nisan 1951.

33 *Diyarbakir*, 17 Ağustos 1931.

34 "Siirt'te Gazi Heykeli", *Milliyet*, 24 Eylül 1933.

35 "Siirt Birkaç Yıl İçinde Hayli İnkışaf Etti", *Son Posta*, 9 İkincikânun 1937.

36 "Cumhuriyet Devrinde İlimizde Yapılan İşler", *Siirt*, 1 Kasım 1952.

leket Hastanesi'nde dört doktor görev yapmaktaydı. Ayrıca vilâyette hizmet veren bir eczane de bulunmaktaydı.³⁷

1934'te 25 bin nüfuslu olan Siirt'te doktor ihtiyacı had safhadaydı. Memleket Hastanesi'nde bulunan iki doktor şehrin ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmaktaydı. Siirt'te serbest doktor olarak sadece Sıhhat Müdürü Doktor İbrahim Bey bulunmaktaydı. İbrahim Bey ve Operatör Muzaffer Bey'den başka doktor bulunmadığı için halk ve memurlar sıkıntı çekmekteydi. Aynı şekilde Siirt'in yedi kazasında da doktor bulunmamaktaydı. Merkez vilâyette ise ne belediye, ne hükümet ve ne de serbest doktor vardı. Doktor İbrahim Bey bu dönemdeki şehrin ihtiyacını şu şekilde anlatıyordu: *"Bugün her şeyden ziyade susuzluk bu güzel memleketi mecburi pislikler içinde bulunduruyor. Su olmayınca birçok pisliklerin önüne geçilemiyor. Şehirde muhakkak elzem olan lağım teşkilatı da yoktur. Şehrimizde yüzde 50 nispetinde trahom vardır ki bu miktar Memleket Hastanesi'nin esaslı tedavi ve ameliyatları sayesinde gündün güne azalmaktadır."*³⁸ İbrahim Bey'in de ifade ettiği gibi Siirt'te lağım teşkilatı yoktu. Birkaç sokakta mevcut lağım bir noktada birleşiyor ve buradan bir kuyu açmak suretiyle pisliklerin aktılmasına çalışılıyordu.³⁹ Siirt'te trahomun yaygın olmasının doğurduğu endişe ve korku yerel basına şu şekilde yansımıştı; *"her ne şekilde olursa olsun, Siirt'e gelen her şahıs, acaba trahoma yakalanır mıyım diye endişe duymaktadır."*⁴⁰

Başvekil İsmet İnönü, Temmuz 1935'te Siirt'te yaptığı inceleme ile ilgili raporunda şehri; *"Havası gayet iyi, susuz, pis bir trahom merkezi,"*⁴¹ olarak nitelemişti. Siirt'te trahomla mücadeleye, Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti'nin desteği ile 1936'da ağırlık verilmişti. Bu çerçevede 10 yataklı bir trahom hastanesi ve dispanseri kurulmuştu. Hastane ve dispanserde 1936'dan 1938'e kadar 18.872 kişi muayene edilmiş ve bunlardan 17.916'sının trahomlu olduğu tespit edilerek tedavilerine başlanılmıştı.⁴² 1936 yılı içinde Trahom Mücadele Teşkilâtı mesaisine devam etmişti. Teşkilât, mücadele sahasını Mardin ve Siirt vilâyetlerinin kazalarını da içine alacak şekilde genişletmiş ve buralarda da mücadeleye başlamıştı.⁴³

37 "Siirt'te Gazi Heykeli", *Milliyet*, 24 Eylül 1933.

38 Vamık Faik, "Siirt'in Yedi Kazasında da Doktor Yok", *Son Posta*, 6 Nisan 1934.

39 "Siirt'in İmarına Çalışılıyor", *Akşam*, 15 Ağustos 1934.

40 Mehmet Emgan, "Trahom", *Siirt*, 29 Ocak 1953.

41 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s.30.

42 *Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Yayınlayan Birinci Genel Müfettişlik, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s.371.

43 "Son Bir Yılda Sıhhat İşlerimiz", *Ulus*, 29 İkteşrin 1936; "Diyarbakir'de Sıtma ile Mücadele", *Akşam*, 17 Kânunusani 1937.

Siirt'te kurulan trahom mücadelesi çerçevesinde sekiz ay içinde 100 trahomlu ağır hasta hastaneye yatırılmış ve ayrıca 700 hastaya da ameliyat yapılmıştı. Trahomlu olduğu tespit hastalar dispanserde tedavi edilmiş, bunlardan tedavi ve ilaç için ücret alınmamıştı. Trahom mıntıkası ilan edilen Siirt'te halk muayeneden geçirilmiş ve trahomlu olanlarına tedavileri yapılmıştı. Dispanserde Doktor Hamdi Öztekin'in yanında dört sıhhiye memuru ve lüzumu kadar hasta bakıcı çalışmaktaydı. Birinci Umûmî Müfettişlik,⁴⁴ Siirt'in de içinde bulunduğu trahom mücadele teşkilâtını genişletmeyi planlamıştı.⁴⁵ Trahomun etkili olduğu diğer mıntıklarda olduğu gibi Siirt'te de seyyar mücadele kollarının tesis edilmesi ve bu suretle köylere gidecek sıhhat memurları tarafından tedavi edilmeleri planlamıştı. Ayrıca yatak adedinin de mali yılbaşında 20'ye çıkarılması Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti tarafından kararlaştırılmıştı. Bulaşıcı bir hastalık olan trahom hakkında verdiği konferanslarla halkı aydınlatan Doktor Hamdi Bey, Siirt Halkevi'nde trahomdan korunma ve tedavi usulleri hakkında halka faydalı konferanslar vermişti.⁴⁶ Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, 1939'da Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Siirt trahom mücadele hastanelerine beşer yatak ilave edilmesini kararlaştırmıştı.⁴⁷

Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, trahom mücadelesi için seyyar köy teşkilâtına büyük önem vermekteydi. Seyyar teşkilât dispanserlere bağlanmış ve her seyyar kolda bir doktor ve 4 sıhhat memuru görev yapmaktaydı. Bu doktor ve memurlar, mıntıklarına rastlayan 40 ile 60 arasındaki köyde şehirlere gidemeyen trahomluları muayene ve tedavi etmekteydi. Trahom mücadele mıntıklarındaki halk, yılda iki defa umûmî bir muayeneden geçirilmişti. Seyyar doktor ve teşkilât memurlarının çalışmalarını kolaylaştırmak için emirlerine birer ambulans otomobil tahsis edilmişti. Mücadele işlerinde ambulans otomobillerin faydaları görüldüğünden 1936 malî yılı içinde birkaç tane daha yaptırılması planlanmıştı.⁴⁸ Trahom mücadele teşkilâtının kasaba ve köylerde hizmet gören vatandaşı yerinde tedavi eden dispanser sayısı sürekli artırılmış ve halka tatbik edilen yeni ilaçlar ve modern tedavi metotları sayesinde buralarda trahomlu sayısı düşmüştü.⁴⁹

44 Ferit Yücebaş, Doğu ve Güneydoğu'da Cumhuriyet Hükümetlerinin Temsiliyet Mekanizması: Birinci Umumi Müfettişlik (1927-1952), Gece Kitaplığı, Ankara 2021, s.84.

45 "Şark Vilâyetlerinde Sıhhi Muayene ve Teftişlere Devam Ediliyor", *Akşam*, 14 Kânunusani 1937; "Birinci Umumi Müfettişlik Çevresinde Kalkınma Hareketi Hızlandırılacak", *Akşam*, 30 Temmuz 1937.

46 "Siird'de Trahomla Mücadele", *Cumhuriyet*, 23 Mart 1938; "Trahom Mücadelesi", *Akşam*, 24 Mart 1938.

47 "Trahom Mücadelesi", *Akşam*, 29 Temmuz 1939.

48 "Trahom Mücadelesi", *Ulus*, 1 Haziran 1936.

49 "Trahom Hastalığı ile Mücadele Hızlandırılıyor", *Siirt*, 30 Mart 1955.

Köy Göz Tedavi Evleri

Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, güney ve güneydoğu vilâyetlerin bir kısmında etkili olan trahoma karşı 1925'ten itibaren sürdürdüğü mücadeleyi kuvvetlendirecek yeni kararlar almıştı. Bu bağlamda ilk etapta Gaziantep'e bağlı Ulumasara, Güce, Büyük Kızılhisar, Burç ve Büyük Karacaviran gibi beş büyük köyde sabit tedavi evleri açmıştı.⁵⁰ Amaç köylüleri, tedavi için şehre gitmek mecburiyetinden kurtarmak ve hastalığın tespit edildiği yerde mücadeleyi sürdürmektir. Tedavi evlerinin diğer trahom mıntıklarında da kurulması kararlaştırılmıştı. Trahomun yaygın bulunduğu Maraş, Adana, Gaziantep, Urfa, Malatya gibi vilâyetlerde açılan hastane, dispanser ve seyyar mücadele gruplarıyla yapılan mücadeleden olumlu neticeler alındıktan sonra Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, hazırladığı çalışma programını uygulamaya koymuş ve buna göre köylerde birer göz tedavi evleri açmaya başlamıştı.⁵¹ Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, Trahom Mücadele Teşkilâtı faaliyet sahasını genişletmiş ve mücadeleye dâhil Maraş, Adana, Gaziantep, Urfa, Malatya'dan başka Siirt ve Mardin vilâyetleri de mücadele sahasına alınmış ve buralarda açılan hastane ve dispanserlerle hastalığa karşı şiddetli bir mücadele başlatılmıştı. Trahom mücadelesine dâhil vilâyetlerin nüfusu kalabalık olan köylerinde Köy Göz Tedavi Evleri açılmıştı. Bu köy tedavi evlerinin her birinde sürekli görev yapmak üzere kurs görmüş bir sıhhat memuru bulundurulmuştu. Sihhat memuru hem bulunduğu köyün, hem de etraftaki yakın köylerde yaşayan halkın gözlerini tedavi etmekle görevlendirilmişti.⁵²

Köy Göz Tedavi Evleri, köylerin nüfusunun çok olması, köylerde mektep ve karakol bulunması ve çevresinde tedavi için gelen hastaların kolaylıkla gelebilmesi için yakın köyler bulunması göz önünde tutularak açılmıştı. Her köyde ikişer odalı birer ev kiralanmış ve tanzim edilerek faaliyete başlanmıştı. Her tedavi evinde geceli gündüzlü bir sıhhat memuru bulundurulmuş ve hem o köyün hem de civar köylerin hastalarını ilaçlamakla görevlendirilmişti. Seyyar mücadele doktorları da her gün bir köyde bulunmak üzere her hafta bu köyleri dolaşmış ve gerektiğinde küçük ameliyatlar yapmışlardı. Bu mücadele şeklinin atlı sıhhiye memurları veya otomobille yapılan mücadelelerden çok daha verimli olduğu görülmüştü.⁵³ Önceleri genellikle hayvanla giden seyyar sıhhat memurları tarafından haftada ancak bir defa görülen

50 "Sıtma ve Trahomla Mücadele Artıyor", *Kurun*, 27 Nisan 1937.

51 "Trahom Mücadelesi", *Tan*, 27 Nisan 1937; "Trahom Savaşı", *Tan*, 3 Mayıs 1937.

52 "Köylerde Trahom Evleri", *Tan*, 24 Mayıs 1937.

53 "Trahom Mücadelesi Gaziantep Köylerinde İyi Netice Verdi", *Haber Akşam Postası*, 3 Haziran 1937.

köyler ve köylüler artık yakalandıkları hastalığı giderme imkânları elde etmişlerdi.⁵⁴

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin tesis ettiği trahom hastaneleri ve seyyar trahomla mücadele heyetleri hastalığın geniş ölçüde hüküm sürdüğü mintikalarda çalışmaya devam etmişlerdi. 12 vilâyette bulunan 150 yataklı trahom hastanelerine 1936'da 92 bin kişi müracaat etmiş, bunlardan 54 bininin trahomlu olduğu tespit edilmişti. Seyyar trahom teşkilâtı da 60 bin nüfuslu 426 köyde faaliyet göstermiş ve buralarda 44.286 trahomlu tespit etmişti. 1937 yılında Kilis, Adıyaman, Siverek, Nizip, Gaziantep, Malatya, Adana ve Siirt'te mücadeleyle devam edilmişti.⁵⁵

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Refik Saydam, gazetecilere yaptığı açıklamada trahom mücadelesinde ambulanslı seyyar heyetlerin mesaisi bilhassa köylerde olumlu sonuçlar ifade etmişti.⁵⁶ Birinci Umûmî Müfettiş Abidin Özmen, 1938 yılında yaptığı açıklamada; özellikle Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Siirt'te görülen trahom hastalığına karşı etkin bir mücadele verildiğini ve eskiden bu mintikalarda salgın halde bulunan trahomlu hasta sayısının yapılan hesaplamalara göre yüzde 70 oranında azaldığını belirtmişti.⁵⁷ Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Müsteşarı Asım Arar da trahomla yapılan mücadelenin daha da güçlendirileceği, bu kapsamda yeni doktorların tayin olunacağı, hastanelerde faaliyetlerin artırıldığı ve bunların yanında sabit köy muayene mahallerinin açılacağını duyurmuştu.⁵⁸ Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Hulûsi Alataş ise trahomun güney vilâyetlerinde çok yaygın olduğunu, buralardaki mücadele ekiplerinin takviye edildiğine dikkat çekmişti.⁵⁹

1938'de trahom mücadelesi her sene verimini artırmış ve teşkilatını genişletmişti. Önceleri Antep, Adana vilâyetlerini kapsayan teşkilat daha sonra Maraş, Malatya, Siirt, Diyarbakır, Urfa ve Mardin vilâyetleriyle genişletilmişti. Mücadele şehirlerde hastane ve dispanserler, köylerde seyyar hasta bakıcı ve doktorlar vasıtasıyla yapılmıştı.⁶⁰

54 "Cenup Havalisinde Trahom Mücadelesi Hızlandı", *Son Posta*, 15 Haziran 1937; "Mardin'de Trahom Çok Azaldı", *Tan*, 9 Haziran 1937.

55 "Trahom Mücadelesi", *Son Posta*, 6 Mayıs 1937; "Trahom Mücadelesinin İyi Neticeleri", *Akşam*, 28 Mayıs 1937.

56 "Sağlık Vaziyetimiz", *Ulus*, 20 Eylül 1937; "Memlekette Sağlık İşleri Ne Vaziyette", *Anadolu*, 22 Eylül 1937.

57 Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:54, Bahar 2014, s. 135.

58 *Son Posta*, 7 Haziran 1938.

59 *TBMM ZC, D:VI, C:2, İ:16*, (24.5.1939), s.231-232.

60 *Akşam*, 9 Şubat 1938; "Mardin'de Trahomla Mücadele Faaliyeti", *Yenisabah*, 28 Mart 1939.

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, trahom, verem, frengi ve sıtma gibi hastalıklarla esaslı surette mücadele ve halkın sağlığını korumak, bu hastalıkların tahribatı, tedavi ve korunma çareleri hakkında halkı aydınlatmak amacıyla 100 binden fazla afiş hazırlattırıştır. Hazırlanan afişler memleketin en küçük köylerine varıncaya kadar her tarafa dağıtılarak hastalıkların gösterdikleri seyir ve tedavi usulleri hakkında halk bilgilendirilmiştir.⁶¹

İkinci Dünya Savaşı yıllarında trahom yayılma alanı bulmuştu. Hükümet, savaşın etkisiyle bütçenin önemli bir kısmını savunma harcamalarına ayırmasına rağmen, trahomla mücadele için trahom hastaneleri ve dispanserlerinin sayısının artırılması ve köylerde gezici tedavi evlerinin kurulmasına ağırlık vermişti.⁶² Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, açtığı kurslarla eğitimden geçirilen yeni trahomla mücadele ekipleri ile çalışmalarını sürdürmüş ve trahoma karşı mücadele eden doktor ile sihhat memurları sayısı artırılmıştı. Bunun yanında trahom hastaneleri, trahom dispanserleri ve trahom köy tedavi evlerinde yoğun mücadeleler verilmeye devam edilmişti.⁶³

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Hulûsi Alataş, mecliste 1942 bütçe görüşmelerinde söz alarak trahoma karşı verilen mücadeleyi şu şekilde anlatmıştı; *“Trahom, birçok yerlerde mücadele açmayı istilzam eden bir vaziyettedir. Bu sene aldığımız kadro ile yaptığımız; Antakya’da bir hastane, Birecik’te bir hastane, Elbistan, Kozan, İslahiye, Mersin, İskenderun, Midyat’ta birer dispanser, Adana, Diyarbakır, Kilis, Malatya’da birer dispanser, Urfa, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Kilis, Nizip ve Seyhan’da da 13 köyde tedavi merkezi açmak suretiyle trahom mücadelemizi tevsi etmek yolundayız. Defaten her yerdeki ihtiyaca cevap verebilmek için para bulmak kâfi değildir. Şahısları da beraber bulmak lazımdır. Ancak bu kadar vüsat verecek kadar şahsı yetiştirmiş bulunuyoruz ve bu tevsii yaptık. Yeni sene için de yeni şahıslar yetiştireceğiz ve bütçe imkânlarını da bulursak mücadeleyi daha genişleteceğiz”*⁶⁴

Mecliste Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti bütçesi görüşülürken Vekil Hulusi Alataş, trahomla mücadelede bir tarafta hastaların tedavisiyle uğraşıldığı, diğer taraftan daha önemli olarak halka trahom hastalığından korunma çarelerinin öğretilmesine çalışıldığını belirtmiştir. Bu maksatla mekteplerde, halkevlerinde, köy odalarında, umumi toplantı yerlerinde konferanslar verildiği ve halkın anlayacağı dilde yazılmış broşürlerin dağıtıldığını vurgulamıştır.⁶⁵

61 *Son Telgraf*, 14 Haziran 1939.

62 *Aydın Tarihi*, S: 114, Mayıs 1943, s.138.

63 *Aydın Tarihi*, S: 114, Mayıs 1943, s.54.

64 *TBMM ZC*, D:VI, C: 25, İ:63, (26 Mayıs 1942), 301; *Ulus*, 27 Mayıs 1942.

65 *Ulus*, 26 Mayıs 1943.

14 Ekim 1943'te çıkarılan 2010 Sayılı Trahomla Mücadele Talimatnâmesi'nin 1. Maddesine göre, Umumî Hıfzısıhha Kânunu'nun 99. Maddesi gereği trahomun fazla yayıldığı yerler trahom mücadele bölgesi sayılmıştı. Bu talimatnâmeye göre çalışma esaslarının en önemlisi, karasineklerle mücadele etmektir. Bu mevzuattan anlaşıldığı gibi trahomla mücadele teşkilâtlarına, karasinekle mücadele hususunda önemli bir vazife verilmişti. Bu bağlamda Siirt Trahomla Mücadele Teşkilâtı, faaliyete geçmiş ve şehri trahomun en büyük bulaştırma vasıtası olan karasineklerin istilasından kurtarmayı çalışma planına dâhil etmişti.⁶⁶

Türkiye'nin geniş bir kısmını istila eden trahom hastalığına karşı verilen mücadele İkinci Dünya Savaşı sonrasında da sürmüştü. Biri Adana ve diğeri de Diyarbakır'da olmak üzere iki Trahom Savaş Kurulu Başkanlığı halinde çalışan trahomla mücadele teşkilâtı, bünyesinde bulunan 16 hastane, 33 dispanser ve 64 köy tedavi evi ile hastalığın yayılmasını önlemeye çalışmıştı.⁶⁷ Yapılan çalışmalarla trahom mücadele sahası yıllar içerisinde Adana'dan Siirt'e kadar genişletilmişti.⁶⁸ Böylece 1948 yılında doğu ve güney bölgelerinde ehemmiyetle ele alınan trahom mücadelesinde bu tarihe kadar 16 trahom hastanesi, 39 dispanser ve 86 köy tedavi evi açılmış, binlerce vatandaşın tedavileri yapılarak kör olmaktan kurtarılmış ve hastalığın yayılması önlenmişti.⁶⁹

Trahomla mücadele Doğu Üniversitesi'nin kurulması için Temmuz 1951'de oluşturulan Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu raporunda da yer almıştı. Raporda güneydoğu ve doğuda sonradan olma körlüklerin esas sebebi olan trahomun oranının yüksek olduğu vurgulanmış ve bu bölgede trahomların sayısının 1 milyondan fazla olduğuna dikkat çekilmişti.⁷⁰

Demokrat Parti döneminde Siirt Memleket Hastanesi'nin eksikliklerinin giderilmesi için 20 bin lira ödenek verilmiştir.⁷¹ Bu dönemde tek doktorla hizmet veren Trahom Hastanesi ve Dispanseri çalışmalarıyla bölgeye faydalı

66 Mehmet Emgan, "Trahom Mücadelesinin Muvaffakiyeti Ancak Karasineğin İmhasıyla Kabilirdir", *Siirt*, 2 Şubat 1953.

67 *Ulus*, 29 Ekim 1947.

68 Ferit Yücebaş, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Hiper Yayınları, İstanbul 2019, s.261.

69 M. Kadri Olcar, "Yirmi Beş Yıllık Cumhuriyet Devrinde Sağlık ve Sosyal Yardım Çalışmalarımız", *Ulus*, 29 Ekim 1948.

70 *Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.31.

71 "Sağlık Bakanlığı Memleket Hastanesine Yirmi Bin Lira Yardımda Bulundu", *Siirt*, 14 Nisan 1951.

olmaya devam etmişti.⁷² Ancak şehirde trahomla mücadelede yetersiz kalınmıştı. Bu nedenle Siirt Trahom Mücadele Teşkilâtı'nın kadrosuna yeni bir doktorun daha ilavesine ihtiyaç vardı. Siirt ve çevresinde trahom salgınından kör olmuş çocuk ve büyükleri okutmak için güney veya doğu vilâyetlerinden birinde bir "Körler Mektebi"nin açılması hususunda Sıhhiye ve Millî Eğitim vekâletlerinin çalışmaları istenmekteydi.⁷³

Trahom, 1953'te Siirt'in büyük sorunlarından biri olmaya devam etmiş ve şehirde her yıl yüzlerce kişi görme kaybına uğramıştı. Hükümet, halkın bu durumunu görerek diğer sahalarda olduğu gibi trahomla mücadeleye gereken önemi vermişse de Siirt Trahom Hastanesi'nin keyfi ve kötü yönetimi hastanenin verimli ve faydalı çalışmasını engellemişti.⁷⁴ Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, 1954 yılında olduğu gibi 1955 yılında da trahomla sıkı bir mücadeleye devam etmiştir.⁷⁵

Cumhuriyet döneminde ülkeyi trahomdan korumak amacıyla güney sınır kapılarında önlemler alınmış, sağlık kurumları oluşturulmuş ve görevlendirilen sağlık personelleri vasıtasıyla hastalığa yakalananların tedavileri yapılarak, trahom salgınları kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Salgın hastalıklar, tarih boyunca insan varlığını ve toplumları tehdit etmiştir. Trahom, insanlığı tehdit eden salgın hastalıkların en önemlileri arasında yer almıştır. Chlamydia trachomatis adı verilen mikroorganizmanın neden olduğu bir hastalık olan trahom, Türkiye'ye Mısır, Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerden güney ve güneydoğu vilâyetlerine bulaşmıştır. Bunun üzerine ülkeyi geniş ölçüde etkileyen trahoma karşı Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti tarafından mücadele başlatılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra trahomla mücadelenin yoğunlaştığı vilâyetlerden biri de Siirt'ti. İklim koşulları, susuzluk ve halkın temizliğe önem vermemesi gibi nedenlerden dolayı vilâyette artan trahom vakalarına karşı oldukça zor şartlar altında sürdürülen trahom mücadelesinde hastane, dispanser ve köy tedavi evleri gibi çok sayıda sağlık kurumu meydana getirilerek trahom salgınları kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

72 Şefik Türkdöğen, "Siirt Hakkında Rapor", *Siirt*, 5 Mayıs 1951.

73 Mukdim Sümer, "Trahom Faciası", *Siirt Postası*, 10 Ocak 1953.

74 "Keyfi Muamelelere Sahne Olan Trahom Hastanesi", *Siirt Sesi*, 7 Eylül 1953.

75 "Trahom İle Mücadele", *Akşam*, 21 Nisan 1955.

Kaynakça

1) Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA)

BCA, 030.10.177.220.17.

BCA, 030.18.01.02.33.7.11.

BCA. 030.10.177.220.9.

2) Resmî Yayınlar

Ayın Tarihi, S: 114, Mayıs 1943.

Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.

Gözleri Kör Eden Trahom Hastalığı Hakkında Halka Nasihatler, Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1933.

Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Yayınlayan Birinci Genel Müfettişlik, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

İkinci Millî Türk Tıp Kongresi, Türkiye Trahom Coğrafyası, Rapor Muharriri: Vefik Hüsni, Kader Matbaası, Ankara 1927.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1973.

TBMM ZC, D: V, C:3, İ: 29, (25.5.1935).

TBMM ZC, D:2, C:31, İ:50, (11.4.1927).

TBMM ZC, D:VI, C: 25, İ:63, (26 Mayıs 1942).

TBMM ZC, D:VI, C:2, İ:16, (24.5.1939).

3) Yerel ve Ulusal Gazeteler

Akşam

Akşam Postası

Anadolu

Cumhuriyet

Diyarbakır

Kurun

Milliyet

Siirt

Siirt Sesi

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Ulus

Vakit

Yenisabah

Zaman

4) Gazete Haberi, Kitap ve Makaleler

- “Birinci Umumî Müfettişlik Çevresinde Kalkınma Hareketi Hızlaştırılacak”, Akşam, 30 Temmuz 1937.
- “Cenup Havalisinde Trahom Mücadelesi Hızlandı”, Son Posta, 15 Haziran 1937.
- “Cumhuriyet Devrinde İlimizde Yapılan İşler”, Siirt, 1 Kasım 1952.
- “Cumhuriyet İdaresi 10 Senede Yüz Binlerce Vatandaş Sıtmadan, Frengiden Kurtardı”, Akşam, 29 Teşrinievvel 1933.
- “Diyaribekir’de Sıtma ile Mücadele”, Akşam, 17 Kânunusani 1937.
- “Gaziantep Trahom Mücadele Reisi”, Akşam, 14 Eylül 1934.
- “Gaziantep’te Trahom Kursu”, Akşam, 1 Kânunuevvel 1934.
- “Keyfi Muamelelere Sahne Olan Trahom Hastanesi”, Siirt Sesi, 7 Eylül 1953.
- “Köylerde Trahom Evleri”, Tan, 24 Mayıs 1937.
- “Mardin’de Trahom Çok Azaldı”, Tan, 9 Haziran 1937.
- “Mardin’de Trahomla Mücadele Faaliyeti”, Yenisabah 28 Mart 1939.
- “Memlekette Sağlık İşleri Ne Vaziyette”, Anadolu, 22 Eylül 1937.
- “Sağlık Bakanlığı Memleket Hastanesine Yirmi Bin Lira Yardımda Bulundu”, Siirt, 14 Nisan 1951.
- “Sağlık Vaziyetimiz”, Ulus, 20 Eylül 1937.
- “Sihhat ve Sosyal Yardım Çalışmaları”, Ulus, 27 Ekim 1937.
- “Sihhat, Ekonomi, Bayındırlık ve Kültür Bakanlarımızın Kamutaydaki Diyeveleri”, Ulus, 27 Mayıs 1935.
- “Sıtma ve Trahomla Mücadele Artıyor”, Kurun, 27 Nisan 1937.
- “Siird’de Trahomla Mücadele”, Cumhuriyet, 23 Mart 1938.
- “Siird’in İmarına Çalışılıyor”, Akşam, 15 Ağustos 1934.
- “Siirt Birkaç Yıl İçinde Hayli İnkışaf Etti”, Son Posta, 9 İkincikânun 1937.
- “Siirt’te Gazi Heykeli”, Milliyet, 24 Eylül 1933.
- “Son Bir Yılda Sihhat İşlerimiz”, Ulus, 29 İkteşrin 1936.
- “Şark Vilâyetlerinde Sihhî Muayene ve Teftişlere Devam Ediliyor”, Akşam, 14 Kânunusani 1937.
- “Trahom Hastalığı ile Mücadele Hızlandırılıyor”, Siirt, 30 Mart 1955.
- “Trahom İle Mücadele”, Akşam, 21 Nisan 1955.
- “Trahom Mücadele Reislîği”, Zaman, 16 Eylül 1934.
- “Trahom Mücadelesi Gaziantep Köylerinde İyi Netice Verdi”, Akşam Postası, 3 Haziran 1937.
- “Trahom Mücadelesi Teşkilât Riyasetine Nuri Fehmi Bey Tayin Edildi”, Cumhuriyet, 27 Ağustos 1934.
- “Trahom Mücadelesi, Üç Hastane Daha Açılacaktır”, Milliyet, 16 Kânunusani 1933.
- “Trahom Mücadelesi”, Akşam, 24 Mart 1938.
- “Trahom Mücadelesi”, Akşam, 29 Temmuz 1939.
- “Trahom Mücadelesi”, Cumhuriyet, 16 Kânunusani 1933.
- “Trahom Mücadelesi”, Son posta, 6 Mayıs 1937.

- “Trahom Mücadelesi”, Tan, 27 Nisan 1937; “Trahom Savaşı”, Tan, 3 Mayıs 1937.
- “Trahom Mücadelesi”, Ulus, 1 Haziran 1936.
- “Trahom Mücadelesinin İyi Neticeleri”, Akşam, 28 Mayıs 1937.
- “Trahomla Mücadele İçin Açılan Kurslar”, Cumhuriyet, 12 Teşrinisani 1934.
- “Yurdun Sağlık İşleri”, Zaman, 27 Mayıs 1935.
- ALTAY, Sadet, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”, CTAD, Yıl:12, Sayı 23 (Bahar 2016), s. (162-206)
- DEMİR, Şerif, Cumhuriyet Döneminde Siirt, Düzey Yayınevi, İstanbul 2016.
- EKE, Arif, “Trahom ve Temizlik”, Siirt, 14 Nisan 1951.
- EMGAN, Mehmet, “ Trahom Mücadelesinin Muvaffakiyeti Ancak Karasineğin İmhasıyla Kabildir”, Siirt, 2 Şubat 1953.
- EMGAN, Mehmet, “Trahom”, Siirt, 29 Ocak 1953.
- ERTAN, S. Şükrü, “Trahomdan Nasıl Korunmalı?”, Akşam, 15 Kânunuevvel 1934.
- FAİK, Vamık, “Siirt’in Yedi Kazasında da Doktor Yok”, Son Posta, 6 Nisan 1934.
- KARDAŞ, Abdulaziz, “Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Trahomla Mücadele”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:13, S:75, 2020, s.276-285.
- OLCAR, M. Kadri, “Yirmi Beş Yıllık Cumhuriyet Devrinde Sağlık ve Sosyal Yardım Çalışmalarımız”, Ulus, 29 Ekim 1948.
- ÖZER, Sevilay, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S:54, Bahar 2014, s. 121-152.
- ÖZTÜRK, Saygı Öztürk, İsmet Paşa’nın Kürt Raporu, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- SÜMER, Mukdim, “Trahom Faciası”, Siirt Postası, 10 Ocak 1953.
- TÜRKDOĞAN, Şefik, “ Siirt Hakkında Rapor”, Siirt, 5 Mayıs 1951.
- YÜCEBAŞ, Ferit, Doğu ve Güneydoğu’da Cumhuriyet Hükümetlerinin Temsiliyet Mehanizması: Birinci Umumi Müfettişlik (1927-1952), Gece Kitaplığı, Ankara 2021.
- YÜCEBAŞ, Ferit, Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)’ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950), Hiper Yayınları, İstanbul 2019.

EKLER

Ek 1) 1937 yılında Siirt Vilâyeti⁷⁶

Ek 2) Malatya'da trahomla mücadele amacıyla açılan kurslara devam eden öğretmenler⁷⁷

⁷⁶ *Son Posta*, 9 İkindikânun 1937

⁷⁷ *Cumhuriyet*, 12 Teşrinisani 1934

Ek 3) Siirt Trahom Savaş Hastahane ve Dispanseri'nin 1953 malî yılına ait erzak ve yakacak ihtiyacı ile bunların miktar ve ücretini gösteren cetvel.⁷⁸

Siirt Trahom Savaş Hastane ve Dispanseri Baştabibliğinden			
Siirt Trahom Savaş Hastahane ve Dispanseri'nin 1953 mali yılına ait erzak ve mahrukat ihtiyacını gösterir cetveldir.			
Erzakin Cinsi	Tahmin olunan Mikdarı Kilo	Fiatı Lira Kr.	Tutarı Lira
Ekmeek	2400	42	1008
Koyun Eti	1200	1 50	1800
Pirinç	500	1 00	500
Makaröa	100	1 00	100
Bulgur	100	50	50
Kuru Fasulya	150	60	90
Mercimek	150	50	75
Ermiş Sade Yağ	140	5 75	1805
Soğan	150	20	30
Kuru Odua (Kesilmiş Sebaliık)	25 000	5	1250
Kömür	1 000	16	160
Patates	200	35	70
Yazlık Taze Sebze	600	25	150
Kışlık Taze Sebze	600	25	150
Tatlı Su (Teneke)	3 600	10	360
T o p l a m			6598

78 Siirt, 10 Ocak 1953.

THE CLASH OF THE EAST AND WEST IN MARYAM JAMEELAH'S *AHMAD KHALIL: THE STORY OF A PALESTINIAN REFUGEE*

Güllü ERMİŞ*

Abstract

This study analyzes two cultures that are in conflict on several aspects: The East and West. Religious, social, cultural differences are among these clashes. Yet, the conflict is not a natural and innate one. On the contrary, it is a result of imagined borders, prejudices, political and economical rivalries between the societies. Maryam Jameelah, formerly a Zionist and Jew, and then accepting Islam, is an insider to both civilisations. In her dealing the conflict she brings forth the differing values and cultural differences of the two societies and depicts the conflict. She concludes that it is not pertinent to values or cultural differences. The proximity of values and the cultures of the two have changed through time. Colonial penetration of the West to the East, modernity process condemning the East to the past and decadency hindering and stigmatizing the East also aggravated the clash. In "Ahmad Khalil" the conflict between the Zionists and Palestinians is told by Maryam Jameelah. She depicts that Zionism is an extension and amalgamation of this one-sided and constructed process that is dividing the world. As Joe Kovel says Zionist nationalism became not the restoration of a land but the establishment of Jewish colonial control over that land, and coordinatively the elimination of its indigenous inhabitants. Regina Sharif believes that this bad idea is nurtured in the west and supported by non- Jewish people of Europe on the basis of interest. The acceptance of the idea does not stem from compassion towards Jewish people.

Key Words: East, West, Zionism, Islam, Conflict, New Historicism, Nationalism, Imagined Communities, Memory.

MERYEM CEMİLE'NİN AHMET HALİL ADLI ESERİNDE DOĞU-BATI ÇATIŞMASI

Özet

Bu çalışma, çeşitli açılardan çatışan iki kültürü analiz etmektedir: Doğu ve Batı. Bu çatışmalar arasında dini, sosyal, kültürel farklılıklar yer almaktadır. Ancak, çatışma doğal ve doğuştan gelen bir çatışma değildir. Aksine, toplumlar arasındaki hayali sınırların, önyargıların, siyasi ve ekonomik rekabetlerin bir sonucudur. Önceleri Siyonist ve Yahudi olan ve daha sonra İslam'ı kabul eden ve Pakistan'a yerleşip orda yaşayan Maryam Jameelah, her iki medeniyetin de içindedir. Çatışmayı ele

* Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, İngilizce Bölümü, germis@bingol.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9971-3446

(Makale Gönderim Tarihi: 18.12.2021-Makale Kabul Tarihi: 21.12.2021)

DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1038202>

alırken iki toplumun farklı değerlerini ve kültürel farklılıklarını ortaya koyar ve çatışmayı tasvir eder. Çatışmanın değerlerle veya kültürel farklılıklarla ilgili olmadığı sonucuna varır. İkisinin değerlerinin ve kültürlerinin yakınlığı zamanla değiştiği kanısındadır. Batı'nın Doğu'ya sömürgeci sızması, Doğu'yu geçmişe mahkûm eden modernite süreci ve Doğu'yu engelleyen ve damgalayan çürümüşlük algısı çatışmayı şiddetlendirmiştir. "Ahmad KHalil" Siyonistler ve Filistinliler arasındaki çatışmayı ele alır. Siyonizmin dünyayı bölen bu tek taraflı ve inşa edilmiş sürecin bir uzantısı ve karışımı olduğunu gösterir. Joe Kovel'in dediği gibi Siyonist milliyetçilik, bir toprağın restorasyonu değil, o topraklar üzerinde Yahudi sömürge otoritesinin kontrollü bir şekilde kurulması ve yerli sakinlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Regina Sharif, bu kötü fikrin Batı'dan beslendiğine ve Avrupa'nın Yahudi olmayan halkları tarafından çıkar temelinde desteklendiğine inanır. İsrailin Filistin'e yerleştirilmesi, Yahudilere karşı şefkatten kaynaklanmaz.

Anahtar Kelimeler: Doğu, Batı, Siyonizm, Sömürgecilik, İslam, Çatışma, Yeni Tarihselcilik, Milliyetçilik, Hayali Cemaatler, Hafıza.

Giriş

In a time that there can be hope for the people of the world to gain awareness towards each other still we hear the call of clash from those who hold and fear to lose power. Samuel Huntington in *The Clash of Civilizations* declared that "The most important conflicts of the future will occur along the cultural fault lines separating the civilizations from one another."¹ Despite his confession that "Differences do not necessarily mean conflict, and conflict does not necessarily mean violence"², he is adamant that "Over centuries, differences among civilizations have generated the most prolonged and the most violent conflicts."³ Such discourses are barriers set between people to control better and preserve the age-long prejudices and enmities that are fed throughout ages.

Binnaz Toprak says that a world of dual-nucleus is a comfortable world for both social scientists and politicians. It is divided into two categories, "we" and "others", with a simple and understandable classification. The concept of "East" has come into existence when Europe which is an extension of Asia has described itself as "West"⁴ Religious, cultural and political threats caused

1 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and Remaking of World Order*, Penguin Books, 1996, p.25.

2 Huntington, p.25.

3 Huntington, p.25

4 İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi*, İnsan Yayınları, 2016, p. 17.

the mapping of this division; they emerged gradually and hardened in time. The division coincides with the emergence of Islam as a threat to European countries.⁵ As Edward Said suggests “Doubtless Islam was a real provocation in many ways. It lay uneasily close to Christianity: Geographically and culturally. It could boast of unrivaled military and political successes. The Islamic lands sit adjacent to and even on the top of the Biblical lands.”⁶ This caused a contest between the East and the west but it turned into enmity. The fear of yoke has ended in extremism, oppression and disregarding of the other.

1.1. East in the Eyes of the West

Sardar and Davies point out that Europe found Islam at its borders, and Islam became a political problem.⁷ To them the image mongering was born in ignorance, forged by military and political domination and nourished by racial superiority, religious bigotry and blind faith in the dogmatic assumption that Occidental civilization is the norm for all human cultures.⁸ The result of this superiority for the East is paralysis as it changed the structure of traditional societies fundamentally and this encounter has caused the majority of Asian creative powers to be paralyzed.⁹ The clash is not a brand-new phenomenon besieging us it is part of this history, and contrary to the belief that its cause is cultural and based on values; actually, it is based on the divisive practices of policy makers that impose a unilateral view of the West over non-western people.

Maryam Jameelah, born in New York city, was a third generation German Jew and a Zionist who converted to Islam after a long search to find meaning in life. She says it is discrepancies she realized in orientalist sources and his society directed her to search for the truth for herself. She has an insider and outsider position which provides her to delve into the conflict in a broader and deeper way. She compares the two societies on the basis of their conflicting areas and concludes that differences would not produce conflicts if it had not been for injustices, one dimensional reading of the societies, and power relations. She searches for a way for both societies to co-exist instead of oppression and denial.

5 Binnaz Toprak, “Huntington, Batı’ nın Önyargılarını Yansıtıyor”*in* Samuel P. Huntington v.d. Medeniyetler Çatışması compiled by Murat Yılmaz, Vadi, p. 388.

6 Edward Said, *Şarkiyatçılık, Batı’nın Şark Anlayışları*, Metis, 1999, p, 72.

7 Ziauddin Sardar& Merryl Wyn Davies, *Distorted Imaginations*, Grey Seal Books, 1990, p. 17.

8 Sardar& Davies, p.17.

9 Daryuş Şayegan, *Batı Karşısında Asya*, Ağaç Kitabevi Yayınları, 2005, p. 270.

1.2. Culture of Colonialism and Imperialism and Dignity of the East

The cherished values of these societies are different. The way of relations between the two is determined mostly by unyielding worship of freedom and inexorable disregarding and disrespect to dignity. Mazrui says that the West sacrificed the East for the sake of its own interest and ignored the most cherished values of the East. "If the Western world has a nexus of liberty, their centres in the course of the 20th century become the United States. The Muslim World has always had a nexus of dignity- and the centre of the Muslim world has for centuries been the Middle East."¹⁰ Mazrui adds "The Americans saw their anti-colonialism as a defence of liberty everywhere. But the fight against European colonialism and racism was above all a struggle for human dignity." For instance, "A Jewish state had been created in a region that for a thousand years had been overwhelmingly Muslim. What is more, it was created in ways that violated dignity. There was an ethnic cleansing which displaced thousands of Palestinians to make room for Jews."¹¹ Furthermore, "...just when European colonialism and occupation of Arab and Muslim lands was coming to an end, an alien expansionist power was created in the heartland of the Arab nation. What is more, the Jewish state was protected by the West from the odium of being called either colonialist or imperialist"¹². The dignity of Palestinian people is sacrificed to the freedom which disregard the existence of another people. "Zionist propaganda is based on the premise that their right to Palestine is justified as the Jews are white Europeans representing the progressive west who have developed Palestine into a prosperous modern state while during the rule of Arabs it was a poor and backward country."¹³

Jameelah relates the Nazi massacres, and its mentality with the Zionist crimes and ethnic cleansing in Palestine as both of them are based on differentiation of people. She expresses that under the rule of Adolf Hitler the Aryans are educated to degrade the Jews as sub- human. Jews are regarded not as human but as vermin like rats and lice. She says "this relegating of inferior races like Jews and Gypsies, to a sub- human status was the motivation for all the dreadful crimes the Nazis committed against them. I have no doubt that the Zionists and their supporters have adopted the identical attitude against the Arabs and the Muslims."¹⁴

10 Mazrui, Ali, *Islam Between Globalization and Counterterrorism*, Oxford, James Currey, 2006, p.77.

11 Mazrui, p.78.

12 Mazrui, p.78

13 Maryam Jameelah, *Ahmad Khalil, The Story of an Arab Refugee*, Muhammed Yusuf Khan& Sons, revised version, 2000, p.ix.

14 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.ix.

Dispute over territory and memory is another conflicting area. The occupation of Palestine is triggered with a historical memory provided by national historiography. Zionists together with the west believed that Palestine was an empty and uncultivated land that the Jewish settlers wrestled from a primal state of nature, in any case since they were merely wandering nomads; that even if the natives were dispossessed, they themselves were principally to blame since it was they who greeted the well-intentioned settlers with swords that then 'rebounded against them'.¹⁵ Yet, Cleary says that hostility of Palestinian people is not baseless but has its origins in a history of dispossession, a history again repeated when 'the Camel's Field' is seized.¹⁶

Palestinian people living in Palestine through centuries are disregarded and expected to forget and leave it. Said says, "behind every Palestinian, there is a great general fact that he once so long ago lived in a land of his own called Palestine, which is no longer his homeland."¹⁷ Every person has his own trauma on the same theme.¹⁸ Ahmad Khalil misses his village and visits it. He wonders "what happened to his home, his village and his family belongings they had not been able to take with them into exile."¹⁹ He misses being there again, to visit the graves of his grandfather, his mother, his uncle, Yusuf Malik and his cousin, Abdul Aziz.²⁰

Ahmad Khalil even thinks to live under the Jewish rule for the sake of remaining in his village "... if only they would leave him alone, it would be no worse than the British."²¹ Noam Chomsky and Ilan Pappé say that the intentions of the Zionist were not to come and live in peace with the Palestinians the missing part is the chapter of ethnic cleansing that began in 1948 to onwards.²² They say that "This was the principal strategy of the Judaization of Palestine."²³ Ahmad Khalil and his cousin were told their village was blown up with dynamite soon after the war and it was now the town of Yad Mordecai.²⁴ They saw their childhood erased by the colonists. "How could

15 Joe Cleary, *Literature, Partition, and the Nation-State*, Cambridge University, 2014, p.163-164.

16 Cleary, p.163-164

17 Edward Said, *The Question of Palestine*, Vintage Book, 1992, p.115.

18 Said, *The Question of Palestine*, P.115.

19 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.137.

20 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.137.

21 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.137.

22 Noam Chomsky and Ilan Pappé, *Gaza in Crisis: Reflections on Israel's War Against the Palestinians*, edited by Frank Barat, Haymarket Books Chicago, Illinois, 2010, p.62.

23 Chomsky& Pappé., p.64.

24 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.138.

he persuade them even if he could speak Hebrew, even if he were the most eloquent orator who ever lived there that this house was his? And that they have no right to be here?" He deplores that "All he possessed had been taken from him and there seemed no hope of ever reclaiming it back."²⁵

By means of ethnic cleansing, renaming, by building fences and walls the Zionists want to destroy the existence of Palestinians. Ilan Pappé discusses that Palestinians were not aware of the true nature of Zionism. Although the land changed hands "However, the peoples' lives had continued more or less unchanged: they toiled the land or conducted their trade wherever they were, and quickly resigned themselves to the new situation until it changed once again."²⁶ Pappé adds that "Hence, villagers and city dwellers alike waited patiently to see what it would mean to be part of either a Jewish state or any other new regime that might replace British rule. Most of them had no idea what was in store for them, that what was about to happen would constitute an unprecedented chapter in Palestine's history: not a mere transition from one ruler to another, but the actual dispossession of the people living on the land."²⁷

1.3. The Question of Violence

Huntington attributes terrorism and violence to the East while in the West the rule of democracy and enlightenment prevails.²⁸ He argued that the East is more aggressive than any other civilisation in the world and there is more violence in the lands of the East. Mazrui criticises that "Huntington does not distinguish between the situations where Muslims are primarily victims (as in Chechnya, Kashmir and Palestine) and situations in which Muslims are primarily perpetrators (as in Sudan). In those cases, where Muslims are in rebellion against... collective indignity. This is true of rebellions of Muslims in Chechnya, Palestine, Kashmir, Kosova, and even Nigeria."²⁹ Mazrui argues that the East is condemned intentionally to a place where terrorism proliferates. He discusses that President George W. Bush use of macho language of ultimatum and no negotiation over surrendering Usammah bin Laden do bred terrorism. To him Taliban was not allowed a line of dignified retreat. "Bush was trying his best to get the Taliban to say 'No' to the request for the head of Usmah bin Laden so that Bush could embark on his long-awaited military action."³⁰

25 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.139.

26 Ilan Pappé, *Ethnic Cleansing of Palestine*, One-Word pub. 2006, p.50.

27 Pappé, p.50.

28 Huntington, *The Clash of East and The West*, 2006, p.69-71.

29 Mazrui, *Islam Between Globalization and Counterterrorism*, p.76.

30 Mazrui, p.76

The portrayal of the East in a negative way provided the psychological drive both for the West and the Zionists resulting in clashes. Herzl argues '[w]e should there form a portion of a rampart of Europe against Asia, an outpost of civilization as opposed to barbarism'. Decades later, Chaim Weizmann invoked a similarly Manichean cartography when he described the Jewish settlement in Palestine in terms of an elemental conflict between civilization and chaos: 'On the one side, the forces of destruction, the forces of the desert, have arisen, and on the other side stand firm the forces of civilization and building.'³¹

The discourse of aggressive Arab both provided the motivation for inhumanly attitude to the Palestinians and under the pretext of security the creeping settlements and confiscation of land. Gregory Derek points out the inhumanly attitude and the slanders that directed at the Palestinians to justify the occupations and says "Israel's was founded on brute force, repression and fear, collaboration and treachery, beatings and torture chambers, and daily intimidation, humiliation and manipulation."³² Ahmad Khalil and his cousin are called as "the Black Beast" when they give harm to the machinery of the colonists. "They sized A. Khalil and stripped him naked and took turns beating him with sticks, clubs and butt- ends of their rifles until the blood flowed."³³ As he did no confess "salt was poured on the wounds and the beating resumed of afresh. He screamed for water and they poured a bucket of urine over him..."³⁴They dumped him on the sand as a warning to the refugees.³⁵

Although the Zionists are portrayed as the victims of the Palestinians and as the force of enlightenment against the oriental darkness contrarily as it is also depicted by Sharif "Again and again during its short history of existence as an independent state, Israel has demonstrated its military might and superiority over its Arab neighbours. It's Israel's superior military strength carefully nurtured by its Western allies that threatens its neighbours, not the reverse, as Israel wants us to believe."³⁶ She believes that the biblical analogy of David and Goliath is for expansion and consolidation of the Jewish state. Sharif explains that

31 Cleary, p.151.

32 Derek Gregory, *The Colonial Present*, Blackwell, 2004, p.54.

33 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.134.

34 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.134

35 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.134-35.

36 Regina Sharif, *Non- Jewish Zionism: Its Roots In Western History*, Zed Press, 1983, p.140.

“The events in Lebanon in 1982 provided a decisive and authoritative contribution to the demystification of the myth of Israel as the brave, helpless, little David, surrounded by millions of vengeful Arabs. Yet, due to their political disunity and military weakness, the Arabs have never even come close to being a ‘Goliath’, President Reagan himself recognized this and stated it during a National Security Council meeting: ‘Israel is no longer David. It is Goliath.’”³⁷

Mazrui criticises that Western democracies despite all enlightenment bred terrorism. To kill Usameh bin Laden do not end terrorism as there was international terrorism before al- Qaeda and Osama bin Laden. And there may continue to be such terrorism longer after him if the causes of international terrorism are not addressed.³⁸ On this aspect there is a shared underdevelopment between the two civilisations. “Human rights are being devoid to many detainees simply because they are not American yet there are even American citizens detained without access to lawyers” and so “The U.S. has undergone a sudden and disturbing spasm of underdevelopment.” As for the East “Much of its underdevelopment continues to be fundamentally economic.”³⁹

Mazrui says that the measure of cultures is not only their virtues. Historically, the religion and the civilisation have been resistant to forces that contributed to the worst aspects of the 20th century’s interludes of barbarism: racism, genocide and violence within society. Mazrui expresses that “Terrorism is not child of evil, yet it is a child of rage, frustration and despair.”⁴⁰ Despite the discourse that refutes their rights, Jameelah indicates, Palestinian people resist the injustice. Thus, Malek Wahab says “You will never rule over us. Nothing here belongs to you! This land is ours. Return to us our fields, our spring of pure water, our stolen horse, camels, our flocks and give us just compensation for all the property taken from us by the illegal immigrants against our consent and then you can go back to your homeland across the sea in peace...”⁴¹

1.4. Politics and Ideology

Mazrui says that there was a tripartite division of world in Muslim world once: Dar al-Harb, Dar al- Islam and Dar al-Sulh. This division is employed by the West, too. Yet, it turned the entire world into Dar al-Harb.⁴² “Western

37 Sharif, p.140.

38 Mazrui, *Islam Between Globalization and Counterterrorism*, p.28-29.

39 Mazrui, p.29.

40 Mazrui, p.25.

41 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.106.

42 Mazrui, *Islam Between Globalization and Counterterrorism*, p.15.

democracies continue to back state terrorism by propping up repressive and terrorist regimes” and adds that Western democracies depicts their anti-terrorist view only for the sake of themselves and their allies. They disregard the inhibitions of the international law and “use means against the terrorism which are totally disproportionate to the threat, they risk in increasing the very anarchy in which terrorists flourish.”⁴³ He argues that there is a highly selective use of the word “terrorism”. According to western usage, it is not terrorism if you kill innocent civilians provided you yourself wearing a uniform, driving a tank and sparing your own life. However, it is terrorism if you are prepared to blow yourself up and are not wearing a uniform and you also kill innocent civilians of the other side.⁴⁴ “Ahmad Khalil was startled by the screaming of frantic women and terrified children. A giant covered truck was parked in front of the door. A dozen soldiers clad in khaki uniforms and armed with machine guns tumbled out.”⁴⁵ Mazrui elucidates that both terrorism and its cause is globalized currently as frustrations and desperations of people affected by decisions made in Washington, New York, Paris, London and Moscow. “A global coalition against terrorism makes sense only if it included addressing its causes.”⁴⁶ For instance, in Israeli-Palestinian conflict he believes that the U.S. is too pro-Israeli to be a honest broker ⁴⁷ and asks that “are not the Israeli settlement on the occupied land illegal and tantamount to belligerency.”⁴⁸

Although it is regarded a war that is started and lost by the Palestinians. Jameelah depicts the belligerent occupation of the Palestine by the Zionists. Ahmad Khalil saw that the streets were filled with soldiers and people pulling their belongings and baggages onto huge buses and trucks.”⁴⁹ Their faces were filled with horror. As Ilan Pappé argued, during the ethnic cleansing of Haifa defenceless Palestinians were so perplexed and terrorized that “without packing any of their belongings or even knowing what they were doing, people began leaving en masse.”⁵⁰

Palestinians were expelled from the areas where there was no fighting, where there were local ceasefire, or where fighting had long come to an end,

---

43 Mazrui, p.53-54.

44 Mazrui, p.75.

45 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.105.

46 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.54.

47 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.59.

48 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.60.

49 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.94.

50 Ilan Pappé, *Ethnic Cleansing*, p.95.

and that the vast majority were not permitted to return to their homes even after the fighting was over.⁵¹ This has been enforced for the violent removal of a people from a country, in order to create new demographic, and therefore national, realities.⁵² It is what today would be called “ethnic cleansing,” it is called “transfer” or some other sanitized and neutral designation.⁵³

Kovel says that the Zionists were not merely in search of finding a homeland and take a refugee there, in contrast; Palestine was a magical place that had to be possessed by no one but only by the Jews.⁵⁴ So, contrary to the popular belief, the Zionist had no intention of living in peace side by side with their Arab hosts.⁵⁵ As Dubnow puts it “The ultimate goal is, in time, to take over the Land of Israel and to restore to the Jews the political independence they have been deprived of for these two thousand years ... The Jews will yet arise and, arms in hand (if need be), declare that they are the masters of their ancient homeland.”⁵⁶ In order to achieve this says Ben-Yehuda “The thing we must do now is to become as strong as we can, to conquer the country, covertly, bit by bit ... We can only do this covertly, quietly. ...”⁵⁷ To make it happen “We will not set up committees so that the Arabs will know what we are after, we shall act like silent spies, we shall buy, buy, buy.”⁵⁸

The East is condemned for its endeavour of *Jihad* as it is evaluated to kill and bomb randomly. “Contrary to popular Western perceptions, it does not mean ‘holy war’. But it does mean ‘sacred struggle’. The struggle can be armed struggle or peaceful striving, a struggle against others or against the demons in oneself, a physical struggle or an other-regarding confrontation. A struggle in the path of God (fi sabili’lah) can be Jihad for peace rather than the establishment of an Islamic state, for example.”⁵⁹ Wars are initiated against evil and only when it is inevitable, not against civil people and for pleasure. Ilan Pappé depicts that Palestinian villages were set a fire where there is no resistance and counter attack. He says that indeed, the Palestinian people were preserving their normal life which was a source of astonishment and irritation for the Zionists who were in search of a trigger to begin the land

51 Rashid Khalidi, *The Iron Cage: The Story Of The Palestinian Struggle For Statehood*, One World, 2006, p.4.

52 Khalidi, p.5.

53 Khalidi,

54 Kovel, *Overcoming Zionism*, p.38.

55 Kovel, p.38

56 Kovel, p.45.

57 Kovel, p.45.

58 Kovel, p.45.

59 Mazru, *Islam Between Globalization and Counterterrorism*, p.82.

expropriation. "In any case, after three days, foreign reporters observing the demonstration and strikes detected a growing reluctance among common Palestinians to continue the protest and, noted a clear desire to return normalcy... Most of them had no idea what was in store for them, that what was about to happen would constitute an unprecedented chapter in Palestine's history: not a mere transition from one ruler to another, but the actual dispossession of the people living on the land."⁶⁰ On his last speech Yusuf Malik advices to the people and says "We are not with bloody racist deceived by the nationalists who are as godless and unscrupulous as our enemy and struggle with the same cruelty and ruthlessness only for this bit of land and nothing more. Our fight is Jihad to attain salvation from Allah and peace in the world to come..."⁶¹ Thus he says "We fight not only for our homes and country against foreign rule but much more for what we know is the sacred and eternal truth to combat the evil ways they seek to impose upon us against our will..."⁶² They are also fighting against subjugation. "Even if the Irgun tries to repeat the massacre of Deir Yasin here, we will not flee like frightened sheep or dumb cattle. We will stay on and fight."⁶³

Though the conflict is regarded as Arab aggression, Khalidi preserves that such a reading obscures the truth. He argues that the popular discourse of aggressive Arab used instead of accepting the fact that it is a civil war in which the weaker side lost unremittingly. It ends in with significant gains of territory for the Jewish state and concomitant expulsions of the Arab population: during each phase, several hundred thousand Palestinians fled their homes."⁶⁴

Bad conscience rules the violence of the Zionists; it is the engine behind the celebration of the violence on the basis of celebration of a past stripped of responsibility. Kovel says that such a mind is not whole and in peace, it is a bad conscience. He expresses that "The language of Zionism is a rendering of the dialects of Judaism into a singular power-form, and with a big army behind it, an army not just military but also a very large apparatus within state and civil society, staffed by new Jews, who are not simply Jews, therefore, but *power-Jews*, Jews whose sincere devotion to Israel is also a sincere attachment to the pillars of empire."⁶⁵ To him this bad conscience could be

60 Pappé, *Ethnic Cleansing of Palestine*, p. 50.

61 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.111.

62 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.111.

63 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.111.

64 Khalidi, p.4.

65 Kovel, p.133.

achieved only by taking responsibility. He regards it as a human weakness and that no man is an Island. What is done to the Palestinian people is unjust the bad conscience that sovereign over it makes its dissolution impossible. Kovel says “recognition of common humanity and acceptance of moral responsibility lead reconciliation and forgiveness.”⁶⁶

Mazrui criticises that the reason of the clash is not different values yet homogenisation of globalisation and hegemonisation as a result of it.⁶⁷ Jameelah expresses that for nearly five centuries the white man justified his imperialist ambitions and colonial expansion on the basis of his superior civilization and the native backwardness which glorified every atrocity and injustice.⁶⁸ So Jameelah says “It is not surprising therefore to find Zionist propaganda employing the identical argument to glorify the Jewish colonization of Palestine and the dispossession of the indigenous population there.”⁶⁹ Thereby says Jameelah, by paraphrasing *Judaism as A Civilization* by Kaplan, with Balfour Declaration this mission is burdened on the Zionists to advance the kingdom of God on earth as they are regarded as having the right and the means to emerge as the bearer of a noble mission.”⁷⁰

In view of Mazrui America holds three engines of globalisation that ends in hegemony: economy, communication technologies, empire. They ended in villagization of the world and emergence of one superpower as a security system for the globe.⁷¹ The West has not achieved globalisation in religion. Islam is a threat on this aspect and a challenge for the West as a result. Mazrui discusses that the East with Islam and its Universalist message contains in itself a challenge to the West.⁷² So, “Clashes are wars of images and the control of opinions in this hegemonic phase.”⁷³

Mazrui comments that “Westerners tend to think of Islamic societies as backward looking, oppressed by religion, an inhumanly governed, comparing them to their own enlightened, secular democracies.”⁷⁴ He states that contrary to the supposition that distance is narrower than they assume. “Islam is not just a religion, and certainly not just a fundamentalist political

---

66 Kovel, p.158.

67 Mazrui, p.15.

68 Jameelah, *Westernization and Muslims*, p. 42.

69 Jameelah, *Westernization and Muslims*, p. 42.

70 Jameelah, *Westernization and Muslims*, p.44.

71 Mazrui, p.72.

72 Mazrui, p.72.

73 Mazrui, p.72.

74 Mazrui, p.243.

movement. It is a civilisation and a way of life that varies from one Muslim country to another but is animated by a common spirit far more humane than most Westerners realize. Nor do those in the West always recognize how their own societies have failed to live up to their liberal mythology. Moreover, aspects of Islamic culture that westerners regard as medieval may have prevailed in their own culture until fairly recently, in many cases, Islamic societies may be only a few decades behind socially and technologically advanced Western ones."⁷⁵

1.5. Cultures in Conflict

Jameelah examine the conflict of the values, most of which are though attributed to the East and peculiar to the East but previously celebrated by both of the civilisations though they are in the process of passing into oblivion in the West a result of historical processes. One of the cultural divide is personal mores and family values. Mazrui expresses that the mores and family values have changed rapidly in America since the two world wars. "Premarital sex, for example, was strongly disapproved of in America in the 1920s. There was even law against sex outside marriage in some states, some of which may still be on the books but hardly ever enforced. Today sex before marriage, with parental consent, is common. This is more distant from Islamic values."⁷⁶ Jameelah criticises that "a society which makes no cultural or social distinction between the sexes, a society without marriage, home and family, where modesty, chastity and motherhood are scorned, does not represent 'progress' or 'liberation' but degradation at its worst."⁷⁷ For instance, premarital sex is forbidden in Islamic civilisation as it endangers the functioning family. Some Arab societies even have honour killing for daughters who stray sexually, though this principle is un-Islamic.⁷⁸

Jameelah argues that "The greatest social achievement of the Prophet in Medina was precisely in breaking the existing tribal bonds and substituting religious ones which were connected on the one hand with the totality of the Muslim community and on the other hand with the family."⁷⁹ As they complement one another it is given priority. Khadija's sister transgresses this priority and carries a secret affair with a soldier from Negba and she is seduced by him.

75 Mazrui, p.244.

76 Mazrui, p.293.

77 Jameelah, "Islam and Muslim Woman", p. 17.

78 Mazrui, p.293.

79 Maryam Jameelah, "Islam and the Muslim Woman Today", Taj Company, Jama Masjid, Delhi, 1982, p. 17.

It is regarded as betrayal by her father; he disowned her, insisting that she be buried in Negba instead. Her conduct is punished severely by Muslim society. "After the settlers had seen the two corpses, they never dared go anywhere near our woman again."⁸⁰ Such a conduct is intended to protect the society from the ills of individual. Jameelah criticises those who condemn Islam for death penalty. She criticises the sacrifice of the society to the whims of individual. She says that "sexual promiscuity has been directly responsible for the decline and fall of every nation in which these evils became prevalent."⁸¹

Another divide between the West and the East is the status of women. Ismail preserves western attitude towards Muslim woman. The woman is like a domesticated animal, who gets respect only in regard to the job she does, and she is a creature that replaced by another one upon her death. On the other side appears western image of woman who wants the household regard her as a guardian and homemaker.⁸² Ismail regards Muslim women as submissive, ignorant, imprisoned and also domestic servant. "I could not marry the old type of woman who is so submissive and ignorant of her rights. I cannot imprison my wife in the house for a lifetime... and make her veil herself in black...I want my wife as my life companion not a domestic servant producing another baby each year."⁸³

Jameelah defends that the woman never had been degraded to such an extent throughout the ages by pointing out Hitler who humiliated her by diminishing her to the level of a machine giving birth to children, and socialism and capitalism that provided her taking part in the production of goods and business. ⁸⁴She says that we don't believe that only economic conditions will change the women even if this condition is a basic and permanent one without the fulfilment of their moral, social and cultural needs the expected woman will not appear and this kind of woman exists nowhere today neither in Russia and France nor in America.⁸⁵ She believes that emancipation of woman provided the mega industries the needed workforce and most of the women are working out of desperateness and as she has no other way in a world where money doesn't grow on trees.⁸⁶

---

80 Maryam Jameelah, Ahmad Khalil, p.51

81 Jameelah, *Islam and the Western Society*, Adam Publishers & Distributors, 3rdEdition (1990), p.106.

82 Maryam Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, Kültür Basın Yayın Birliği, 1990, p.202.

83 Jameelah, *Ahmad Khalil*, P.297.

84 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.203.

85 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.203.

86 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.203-207.

In view of Jameelah modern woman has her hardships and dissapointments. She believes that as most of the girls lose faith in their boyfriends, firstly they become cynical and sarcastic who do not have faith in any value fall prey to lesbianism and homosexuality which to her are terrible problems. She calls these girls as twilight girls who lost their light as a result of the freedom they attained and as being stripped of all their sacred attraction.⁸⁷

Mazrui criticises that on the issue of women's liberation both the West and the Muslim world were on the same stage of relative sexism early in the 20th century but since then American culture on gender has become more and more different from Muslim culture on gender. On the positive side, American women are more active in the economy and in the political process have made enormous progress in the quest for equality.⁸⁸ Yet, "On the negative side sexuality has been cheapened in America and female bodies are exploited in a wider range of ways than ever- from blue movies on television to techniques in advertising, from high-class prostitution to the legacy of mini-skirts and tight pants."⁸⁹ He believes that "While American culture does give greater freedom to women than does Muslim culture, American culture extends less dignity to women than do Muslim culture. Sons in America respect their mothers less than sons in the Muslim world; husbands in America respect their wives more than husbands in the Muslim world."⁹⁰

While the West supports the liberation of woman from home, veil, burdens at home and backing up her active partipation to the economy on the other hand; Islam gives her the role of mother, the protector of her house, the helper of her husband and wants to keep her away from the burden of gaining money. This position of Muslim woman is evaluated by the West as silent and oppressed. But Khadija succeeds in areas where women literary figures traditionally do not. In her relationship to the land, her strength as a mother/nurturer figure for the entire village, and her ability to forge her own destiny. Khadija is a female figure rife with agency and power, the one who maintains the trauma, the one who incessantly prepared the same meals to his family and the one who strives hard in the fields to contribute her family. Khadija exceeds the Orientalist description as silent, passive. She is not victim of her society yet she is the victim of a wider campaign dissuading her from a comfortable life. "There was no food for those who do not work" which hints at

87 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.214.

88 Mazrui, p.293.

89 Mazrui, p.293.

90 Mazrui, p.293.

the force behind the emancipation movement of woman in Russia after the Second World War. Jameelah says that the women of Soviet Union are forced to accept the job offered to her even if it is difficult for her as they are anxious about the future of their husband and children.⁹¹

Khadija is the only character narrating the past and agonies that they came through. "For fifteen years they tried to build their settlements here, steal our land, deprive us our water and our animals and corps and drive us out but my father and seven elder brothers united the fiercest tribes of the Desert' behind us and we chased them out every time. When I was a young girl, life was good."⁹² She points out how she is affected by the colonists. on "The floor of our house was piled high with the bright rugs that my mother had woven herself; we had cushions against the wall, stuffed mattresses to sleep and heavy quilts to keep us warm on cold nights. My mother would cover my dresses with colourful embroidery and my brothers had Vine stripped robes to wear. We were blessed by Allah with health and strength. Sickness in our tribe was rare then and our numbers were growing fast but now each year we are fewer and fewer."⁹³ And as Khadija related vivid tales of her past, "Ahmad Khalil could imagine how she spent so much of her childhood among these implements of war, squatting on the floor, busy cleaning, oiling and polishing his collection of captured rifles, revolvers and pistols."⁹⁴

Jameelah believes that the East and West are different in regard to their view of education. Jameelah points out that in western type schools, colleges and universities, one finds no love of knowledge for its own sake, became immense degree factories, aspire to a degree for the social and economic advantage of which result is corruption. In a society where money means everything, it can buy a degree, or a bribe to intimidate the examiners to a falling student passing grades, cheating on examinations is to spread.⁹⁵ Despite this fact, such an education is copied by the rest of the world. Jameelah elucidates that in Islamic civilization there is a master, a person is a student in his all life, there is a relaxed atmosphere, there is no economic and financial pressure on the student and when mastery on a subject attained the student went another one.⁹⁶In Medina Khalifa attains peace when his talent is

91 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Bati*, p.207.

92 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.30.

93 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.30..

94 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.31

95 Maryam Jameelah, *Westernisation and Human Welfare*, Crescent, 2008, p.68.

96 Ibid., p.75.

discovered by a calligrapher and in an intimate atmosphere, he learned the art while in the school of the UNWRA he is regarded as a loss of time trouble maker and savage as he rejected to sit on the floor rather than on the desk.

Jameelah points out the neglected side of modern education which emphasizes the material gains she calls economic mania.⁹⁷ Khalifa was innocent of ambition or any plans for his future. He was not in search of material success but has the love of knowledge for its own sake. "He never talked about what he would like to be or do when he grew up ... For other children, education was an indispensable tool in their battle for survival but the teachers felt an irresistible attraction and fondness for this one child who valued the acquisition of knowledge solely for its own sake."⁹⁸

Traditional knowledge loses value as modern education is adopted widely. Jameelah says that "Throughout Asia and Africa, endeavor has been made to eliminate the local cultures. In the minds of new generation seeds of revolt against their own civilizations have been meticulously sowed and through education and mass media, an assassination of their mind and thought has been accomplished."⁹⁹ In a conversation between Ahmad Khalil and Ismail he says that "But father they count for everything while we count for nothing! They know everything. If the only I could go America, England or Germany."¹⁰⁰ When Ahmad Khalil wrote to his father for help, Malak Wahab writes Ahmad Khalil that "They do not give the children any knowledge of our faith according to the needs of today and tomorrow...You must not live in the past. You must believe in progress and have faith in the future."¹⁰¹

Ahmad Khalil is aware of the need for education but rejects cultural imperialism. "But his father had education while he was entirely ignorant and illiterate."¹⁰² Jameelah opposes the blind imitation of knowledge and equates it with cultural slavery. For her the individual need to know his/her own culture and then the other; yet, he/she must intermingle them in a creative way free from imitation and subjugation of a knowledge to another one. "He wanted to know the history of his own people. His father even awakened in him a keen curiosity to learn about the Jews and the British. He wanted to read the newspapers for himself to be informed about the important events happen-

97 Jameelah, *Islam and Modernism*, p.51.

98 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.126.

99 Jameelah, *Islam and Modernism*, p.26.

100 Jameelah, *Islam and Modernism*, p.26.

101 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.236.

102 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.71.

ing now which he knew would directly affect his life and his future. And to satisfy this thirst for knowledge, he must learn reading and writing.”¹⁰³

The other piece of globalized western culture is the dress code for men worldwide. By the last quarter of 20th century a man from any culture on Earth could wear a western suit without looking culturally incongruous. The Western standards are now regarded so normal that any male who dresses in his own culture on an international meeting is deemed to be making a political statement. It is regarded as abnormal to be non- Western. So, as “The western suit is now the norm, Islamic dress abnormal and potentially fundamentalist. This is empire of dress.”¹⁰⁴

Modern clothes came to symbolize the civilised when the traditional ones to the savage. Malak Wahab takes out his foreign clothes from a locked trunk and contemptuously throws his *kaffiyeh* and robes at his feet; put on one by one the strange garments- first the underwear, then the shirt, tie, jacket and trousers and finally the socks and shoes on his feet.”¹⁰⁵ When his wife is angry with him Malak Wahab protests that “I only want to show you what a civilised man wears. I always wore this dress before I came here. And this is how you will dress someday when progress transforms the village...”¹⁰⁶

The hegemony western type of outfit also can be seen in the dressing of the woman. Asma is representative of traditional Muslim girl attempting to get a modern education. Yet, she does not fit in the frame as she is a veiled girl with a long dress. “When the school for girls opened in the camp, Asma had attended briefly until the other girls in her class began to ridicule her long dress and veil, tease her because she refused to wear the short skirts and go bare-legged and bare-headed like them and taunt her so relentlessly for being ‘old-fashioned’ and narrow- minded that she could not concentrated her studies and failed the examinations. Her teachers and classmates then conspired against her to make her feel so miserable that she had to quit school before she had even been able to learn to read or write.”¹⁰⁷

Alcohol is forbidden liquor in Muslim culture. Sheikh visits British Governor to argue with him in most polite way to enforce White Paper forbidding further Jewish immigration and the sale of land without Arab consent, he is offered alcohol. He declines to take any of the forbidden liquors, he was

103 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.72.

104 Mazrui, p. 17-18.

105 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.16.

106 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.16.

107 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.142-143.

offered coffee.”¹⁰⁸ Although this prohibition is confined to Muslim societies indeed is practiced by the West, too. “The first state law against alcohol was passed in Maine in 1846” and it spread other states affecting 63 percentage of the population by the end of World War II.¹⁰⁹ Yet due to the lack of public support for it did not last long. “Just as the Shariah in Nigeria or Iran can only work where there is popular support for it, the Eighteenth Amendment of the United states related to prohibition of alcohol only worked where public opinion was genuinely for temperance and against alcohol. Prohibition at the federal level created resentment among those states that were not against alcoholic drinks, and in large cities in the U.S. where alcohol long become a way of life.”¹¹⁰ It seems that two societies converge at some time for welfare of the society. The prohibitions do not necessarily mean tyranny yet the hindrance of the tyranny to the individual and the society.

Mazrui points out that two civilisations also converge in the capital punishment as one of the answers to human depravity.¹¹¹ He discusses that while the most controversial of Islamic applications of the death penalty relates to sexual offense of adultery, the most controversial of American applications of the death penalty relates to killing the mentally retarded and to the execution of juvenile offenders.”¹¹² Khadija’s sister has a premarital relation with a soldier from Negba. She is condemned to death for her transgression and killed as a result. She is condemned not only because of sex before marriage but also for cultural treason. Mazrui states that premarital sex was strongly disapproved in America in the 1920s and there were even laws against sex outside marriage in some states some of which still available on the books but hardly ever enforced. Moreover, he says there were also laws forbidding sex and marriage across the racial divide. Today, it is common. Yet, this is far from Islamic values and some Arab states have even “honor killing” for sexual astray even though this practice is not Islamic.¹¹³ Jameelah preserves his conviction in death penalty as she believes that it is intended for protecting society and victim rather than subduing the society to the whims of individual.

Ali Mazrui says that though the West carries out the death penalty yet it carries it in subtler ways such as killing overseas or on the air. In Islam, the

108 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.25.

109 Mazrui, p.295.

110 Mazrui, p.294-95.

111 Mazrui, p.296.

112 Mazrui, p.297.

113 Mazrui, p.293

welfare of the state and the individual is protected by open laws. The individual knows the punishment for his/her crime as a result. Mazrui criticises that "If Western countries want to kill somebody in some other country, it becomes part of a covert operation. The Central Intelligence Agency or MI5 may take the initiative. The Israelis may fly all the way to Tunis and kill someone in his bed."¹¹⁴ Mazrui points out that for the west the sacred is state so it does not refrain from every kind of sanctions and violence to protect it yet it ignores the sacredity of religion and the feelings of its followers.¹¹⁵

Another divide between the two civilisation is separation of state and religion. The West loves to dwell on Islam in explaining the problems of the East. "Westerners consider many problems or flaws of the Muslim world are product of Islam and they pride in their societies and governments or their purported secularism."¹¹⁶ Mazrui criticises that though the state and church have been separated for more than two hundred years, the policy of the West is not secular. Throughout its history it has only one non-protestant president and though the Jews distinguished themselves in many fields, they have so far avoided for the White House. There is still the danger of arousing anti-Semitic feelings among the Christian fundamentalists. On the other side Islam has protected minority religions with its ecumenicalism. Other religious minorities have later accorded the status of protected minorities (dhimms).¹¹⁷ Ahmad Khalil criticises the division ongoing in Palestine and praises the ancient reciprocal society once built by the followers of three religions. He says "...converted to Islam most of the Christian Levantines they found there, and later many of the European crusaders who chose to remain in the country after their defeat and finally merged with them into a single people."¹¹⁸

Science, technology and religion is also placed vis-à-vis one another. Jameelah defends as a result of its historical experience of torture, injustices and restriction and precautions of heresy with violence in medieval periods, from the protestant revolution onwards the defenders of enlightenment discarded religion from realm and replaced it with science. The civilizations clinging to religion are regarded backward and religion is equated with medievalism.¹¹⁹ Roger Bacon defines science as "'Cease to be ruled by dogmas

114 Mazrui, p.108-109.

115 Mazrui, p.98

116 Mazrui, p.249.

117 Mazrui, p.251.

118 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.2-3.

119 Jameelah, *Westernisation and Human Welfare*, p.17.

and authorities!" and to him four sources of ignorance are: "respect for authority, tradition, custom and "the proud unteachableness of our dispositions." And if the world "Overcome these and a world of mechanical power and scientific miracles would open to mankind"¹²⁰

Jameelah criticizes the idea that mankind can achieve perfect happiness, health, prosperity, beauty, justice and lasting peace through an intelligent, rational application or human reason unaided or sanctioned by any supernatural power. She furthers that while western historians call this age of exploration, indeed, it is better to label it as the age of imperialism as the atrocities and genocides committed had no parallel in past history and previous civilizations..." She says that while Darwin was putting forward his theory, the Europeans were shouldering the white man's burden in Africa and Asia and was embarking on a vast programme of political domination."¹²¹ Jameelah states that "Thus modern science is guided by no moral values but naked materialism and arrogance."¹²²

Jameelah bases its success to materialism and also natural result of all the best minds' and talents' being concentrated on the single goal of achieving the maximum power, speed, efficiency, pleasure, comforts, and conveniences in the shortest possible time. Non-European cultures, including Islamic civilization, never achieved this degree of technological proficiency not because technology was ever rejected on principle, but because the best minds were diverted to other goals considered of greater value.¹²³ It is a fact of life that if you want to achieve something badly enough and are willing to sacrifice and subordinate all other considerations, you will naturally outstrip and excel all other peoples in this particular respect.¹²⁴

Ismail rebukes his father that they do not need theologians, poets or philosophers when little children are dying of disease and starvation and their people are enslaved by despotic rulers, by obsolete traditions, poverty, illiteracy and hunger. "What we need are dams, factories, big industries and machines of every kind."¹²⁵ Ahmad Khalil does not deny the value of science and technology but rejects their being used as a weapon. . "Their medicines, machines and books are their weapons."¹²⁶ To fill the gap between those so-

120 Jameelah, *Westernisation and Human Welfare*, p.137.

121 Jameelah, *Westernisation and Human Welfare*, p.22.

122 Jameelah, *Westernisation and Human Welfare*, p.139.

123 Jameelah, *Islam and Western Civilization*, p.138.

124 Jameelah, *Islam and Western Civilization*, p.139.

125 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.294.

126 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.294.

cieties, Ahmad Khalil recourses to education. "If only I had gone to school, acquired knowledge and tried to study the new sciences when my father gave me the chance."¹²⁷ Then he could learn even from the bitterest adversaries and how he could resist the evil perpetrated by adversaries.¹²⁸ Jameelah says that Islam does not and cannot condemn science on principle.¹²⁹ She expresses that "Were Islam the dominant political, cultural and moral force in the world today as it was in the past, science there would certainly be, as well as progress in every other branch of knowledge but the innovations it introduced and the changes it brings about would be gradual and it would develop along totally different lines and put to entirely different uses in conformity to the spirit of cultural values."¹³⁰

1.6. Islam, Zionism and Western Civilisation

The celebration of race emerging with nation states conflicts with the East and Islam's universalism of people. Islam has envisaged a universalism of people, the Ummah; the U.N has envisaged the universalism of nation-states, the international community.¹³¹ Mazrui believes that U.N is now a part of the cultural hegemony of the Western world. It is formed by the victors of the World War II. Those victors belonged to one civilisation and a half: Britain, USA, France, and USSR. They are members the U.N.'s powerful security council, which is more powerful and less representative, on the other hand the lower one is called Generally Assembly which is less powerful but more representative.¹³² Thus, the U.N. keeps the peace in lieu with the principles of international law which was child of European diplomatic history and state craft.¹³³ The universalism of nation-states favours the Western interests though. As Cleary pointed, it is not domestic factors yet international power politics that are crucial in determining which minority sub-nationalisms are likely to succeed in securing their own state.¹³⁴

Zionism is the product of nationalism. Sharif defines, Zionism as "a complex of beliefs aimed at the practical realization of the 1897 Basle Platform and the Zionists are those who perceive the community known as Jews as a separate national people to be resettled as a sovereign political entity in

127 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.295.

128 Jameelah, *Ahmad Khalil*,

129 Jameelah, *Islam and Western Society*, p136.

130 Jameelah, *Islam and Western Society*, p.136-137

131 Mazrui, p.274.

132 Mazrui, p.277.

133 Mazrui, p.277.

134 Cleary, p.26-27.

Palestine in order to establish there an exclusively Jewish-nation-state.”¹³⁵ Kovel regards it as a racist ideology dividing the world into pieces, a catastrophe that Eastern societies are undergoing since the First World War. Pappé argues that in less than two weeks, hundreds of thousands of Palestinians had been expelled from their villages, towns, and cities, the UN ‘peace’ plan had resulted in people being intimidated and terrorized by psychological warfare, heavy shelling of populations, expulsions, seeing relatives being executed, and wives and daughters abused, robbed, and in several cases raped, most of their houses had gone, dynamited yet there was no international intervention the Palestinians could hope for in 1948, neither they count on outside concern about the atrocious reality involving in Palestine nor help come from UN observers who rushed the country at close hand observing the barbarisations and killings yet were unwilling, or unable to do anything about them.¹³⁶ Ahmad Khalil complains that “And all this had been allowed, nay encouraged by the combined conspiracy of the foreigners so that there could be no compensation, no redress, no appeal, not even the slightest sense of guilt, remorse or shame for the wrong done so that all please for justice fell on deaf ears.”¹³⁷

As nationalism seeks the elimination of different ethnic groups for a homogenized population, the partition of Palestine as stated by Cleary, provided the Zionist to secure itself and to carry out its plan of occupation. Partition provided the ground of conflict which was a necessary condition for the appropriation of the land. He rejects the claims asserting it was hostility that ended in the partition and offers that, actually, it is the partition that has brought about hostility. He claims that partition in such sates triggers conflict and hostility let alone solution.¹³⁸ He elucidates that subsequent to imperial decline or contraction, at a moment that ought ideally to be spring-time of national emancipation settler-colonial nation emerges.¹³⁹ Cleary reiterates that the imperial power prepares a lethal scene for nationalisms to clash with each other before departing the scene: “...where an imperial state, suffering from injured national pride and anxious to salvage as much international reputation as possible, comes into conflict with the antagonistic nationalisms of majority and minority communities within a colony, the political climate thus generated can prove an exceptionally lethal one. All

---

135 Sharif, p.2.

136 Pappé, *Ethnic Cleansing of Palestine*, p.156.

137 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p. 140.

138 Cleary, p.3.

139 Cleary, p.3

sorts of catastrophe can occur in the veritable witches' brew of clashing nationalisms generated by such conjunctures."¹⁴⁰

The Zionists applied various forms of ethnic cleansing, forced population transfer, and coerced assimilation to provide conditions of liberal democratic nationhood. Ahmad Khalil hears from radio after the British mandate ends and the Zionists claims for Palestine which are congruent with national contours. First, "The land of Israel is the birthplace of Jewish people. Impelled by this historic association, Jews strove through the centuries to return to the land of their forefathers and reclaim their statehood."¹⁴¹ Secondly, "In recent decades they returned in large numbers. They reclaimed their wilderness, revived their language, build cities and flourishing farms and industries and established a modern, progressive community with its own economic, social and cultural life. They brought the blessings of prosperity and enlightenment to all inhabitants."¹⁴² Thirdly, the announcing voice says "Our rights are acknowledged by the Balfour Deceleration of November 2, 1917 and reaffirmed by the British mandate delegated by the League of Nations which gave it explicit international recognition...During the World War II, the Jewish people in Palestine made their full contribution to the allies..."¹⁴³ Lastly, the voice mentions Holocaust.

Zionists who take refuge in a three-thousand-year-old idea of exile and expulsion and Biblical teachings telling them the land is promised to them. As stated by Bedlek, "Official history is the recorded history of the empires and the states, documented by historians."¹⁴⁴ Sand suggests that such a history is invented gradually by historians such as Jost, the first historian of Jewish origin, Graetz, Baron or archaeologist such as Yadin. They treated Old Testament as their handbook and turned it into a national text which would be applied in explaining the current events: They tend to believe for certainty that the Jewish nation has been in existence since Moses received the tablets of the law on Mount Sinai and that they are its direct and exclusive descendants (except for the ten tribes, who are yet to be located). They are convinced that this nation "came out" of Egypt; conquered and settled "the Land of Israel," which had been famously promised it by the deity; created

---

140 Cleary, p.4.

141 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.94.

142 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.94.

143 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.95.

144 Emine Yeşim Bedlek, *magined Communities in Greece and Turkey: Trauma and the Population Exchanges under Atatürk*. I.B. Tauris, 2016, p. 64-65.

the magnificent kingdom of David and Solomon, which then split into the kingdoms of Judah and Israel...¹⁴⁵

While Palestinian people believe that they have a lifetime over the land and they have a real bond to it, the Zionists recourse to the mythical lines and their persecution in western lands. Ahmad Khalil points out his relationship and bond with the land as native inhabitants of it and interrogates what reasons can bring a foreigner to his land how could it mean the same thing as it is to him. He implores that the land of Palestine is not just a piece of a land; it is a place where he lived a life and the land which he depends on for making a life. "What did they want with this small patch of land upon which generation after generation of his tribe had depended for their existence? How could possibly mean to a foreigner what it meant to him?"¹⁴⁶ He regards the Zionists as intruders.

Kovel criticises a two-thousand claim of the Zionists. "All the historiographical exertions by generations of Zionist apologists cannot confer legitimacy on a project in which a variegated people held together by texts and a common faith, and whose actual ethnonational genealogies had been formed all over the map, suddenly decide after two thousand years that they have a real claim on a part of the earth just because it is the center of their Biblical identity. A two-thousand-year-old claim would be laughed out of any secular court, all the more so for the Ashkenazi Jews who comprise the main body of Zionists and have a little discernible link to the ancient inhabitants of Palestine."¹⁴⁷

Ahmad Khalil asks her mother the reason why do the foreigners come their land, she answers that "They say they have no country. They say they were forced to leave their homes and that they were persecuted and driven out. They tell us they must possess this country as their own because once it belonged to their forefathers..."¹⁴⁸ Jameelah uses indirect speech to depict the Zionist claims that are unproved and only stories they told themselves about themselves. This discourse of exile is refuted by the Jewish historians. Sand indicates that exile is not used in it real sense. In second and third centuries CE "the term galut (exile) was used in the sense of political subjugation rather than deportation, other rabbinical sources refer to the Babylonian exile as the only galut, which they regarded as ongoing, even after the

145 Sand, *The Invention of the Jewish People*, p.16.

146 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.2.

147 Kovel, p.37.

148 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.32.

fall of the Second Temple.¹⁴⁹ Another reason, he says, is “the renewed Jewish myth about the exile in fact arose fairly late, and was due mainly to the rise of Christian mythology about the Jews being exiled in punishment for their rejection and crucifixion of Jesus.¹⁵⁰ And “With the triumph of Christianity in the early fourth century CE, when it became the religion of the empire, Jewish believers in other parts of the world also began to adopt the notion of exile as divine punishment. The connection between uprooting and sin, destruction and exile, became embedded in the various definitions of the Jewish presence around the world. The myth of the Wandering Jew, punished for his transgressions, was rooted in the dialectic of Christian-Jewish hatred that would mark the boundaries of both religions through the following centuries.¹⁵¹ Then “The myth of exile began to be slowly appropriated and integrated into Jewish tradition.”¹⁵² Sand points out that the myth must also be adopted by this minority group to overcome the feeling of defeat. Actually, for an oppressed religious minority living in the midst of a hegemonic religious culture, the exile meant a temporal defeat—the fall of the Temple—but the future that would replace it was wholly messianic and totally outside the power of the humbled Jews. Only that future, whether immediate or distant, but precisely lying outside of human time, guaranteed the salvation and perhaps the coming of universal power.¹⁵³ He adds that The Jews were not forcibly deported from their ‘homeland’ and there was no voluntarily ‘return’ to it.”¹⁵⁴

Jameelah depicts that the clash is not between Judaism and Islam but overlapping interests of the Zionists with that of the imperial powers and that it is anti- Semitism that precipitated the return. As Sharif claims, pogroms against the Jews initiated by Christian Crusade warriors *en route* to Palestine and that pre-reformation Europe did not look upon the Jews as the Chosen people destined to return to the Holy Land; the Jew if chosen for anything, had been chosen for damnation and also they were generally known as heretics, often branded as the murderers of Christ.¹⁵⁵ With Protestant reformation, the Biblical Hebrews came to be associated with their co-religionists and thus the idea that the Jews scattered in their present dispersion would

---

149 Sand, p.133-134.

150 Sand, p.134.

151 Sand, p.134.

152 Sand, p.134.

153 Sand, p.134.

154 Sand, p.134.

155 Sharif, p. 12.

be re-gathered in Palestine to prepare the ground for the second coming of Christ became popular among Protestant supporters of Bible.¹⁵⁶ The second coming would be possible only if the Jews were restored to their ancient Homeland. Palestine turned into Jewish land and the Jews transformed to a people who are foreign to Europe far away from their Homeland yet, in due time were to be restored to Palestine.¹⁵⁷ Thanks to Puritanism and its underlying millenarianism in the position of power, the 17th century saw the consolidation of Jewish restoration to Palestine and for the first time in history this idea, which was previously had been regarded as a spiritual event that could be fulfilled with divine intervention, is declared to be performed by human power in 1649: "That this nation of England... shall be the first and the readiest to transport Israel's sons to the land promised to their forefathers."¹⁵⁸ The genuine practice of this idea is not triggered up until the time the interest required, ranging from religious reasons to imperialist ones. George Eliot's *Daniel Deronda*, regarded by Sharif the summit of Non-Jewish Zionism, speaks "Looking towards a land and polity, our dispersed people in all the ends of the earth may share the dignity of a national life which has a voice among the people of East and West... Then our race shall have an organic centre, a heart, and a brain to watch, guide and execute..."¹⁵⁹ George Gawler regarded a Jewish Palestine as the only guarantee for Britain's continued influence in the Orient.¹⁶⁰

Khadija points that the connection of the Zionists to the European powers and the fact that the expulsion is a myth provided by the Zionists. "They migrated to distant countries where they mingled with foreigners and adopted their ways until they lost all resemblance to us. Now there is nothing to choose between them and the British. I cannot see how the Jews of Negba differ from the British at all. "They are just as arrogant, cruel and godless. They have no respect for any religion, not even their own."¹⁶¹

Khalidi says: "The politics of ethnicity within the colonies, in short, was not an innate or autonomous reality but was largely shaped in its modern form in response to the imperial policy."¹⁶² Jameelah expresses that the Palestinian struggle is not for the land or the sacredness of their race or the

---

156 Sharif, p. 12.

157 Sharif, p.13.

158 Sharif, p.25-26.

159 Sharif, p.47.

160 Sharif, p.61.

161 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.34.

162 Jameelah, *Ahmad Khalil* p.20.

fact that their forefathers once lived there but they want to get rid of evil, injustice, and subjugation. Yusuf Malik says “We will meet our end with dignity for humiliation and degradation are far worse than death.”¹⁶³ He points out the value given to humanity in Qur’an saying people to protect themselves and their properties against the intruders and tormentors “war is ordained for you though it may happen that you hate a thing which is good for you or leave a thing which is bad for you.”¹⁶⁴ Sheikh refrains from hatred and wilful tortures to his enemies, he wants to emancipate the land. During the battle between twenty youths belonging to Haganah, the Zionist irregular army, trapped inside the village, surrendered their weapons and allowed themselves to be taken as prisoners. The Sheikh kept them secluded corner of the village and protected them from any harm to enraged.¹⁶⁵ He chose the way of peace when the colonists of the Negba begged for peace, their plea is accepted and they exchanged their prisoners, their wounded and their dead.¹⁶⁶ Among the corpses “the Sheikh encountered the body of a young Jewish girl, her clothes ripped off, her eyes gouged out, her nose and ears are amputated.”¹⁶⁷ After the culprit was dedected, he was dragged to the village square. His head struck off with sword by the Sheikh¹⁶⁸ Sheikh warned the villagers “We are not with the pagan nationalists who glorify any act of cruelty that achieves their end. We fight for Jihad in the cause of Allah and Allah forbids those who waged Jihad to kill woman and children. The law of Jihad forbids us to mutilate the corpses of the fallen enemy. Allah has cursed all warfare for selfish reasons.”¹⁶⁹ He adds that our rule means absolute justice for Christians and Jews as well as for Muslims.¹⁷⁰

“Modernity initially came to the fore as a realization of the backwardness of Islamic society in spheres such as politics and military. However, it soon came to encompass all areas of social life as an ideology.”¹⁷¹ Jameelah believes that modernity is a tool of subjugation, so Palestinians refused to be treated a contagious disease by the doctors coming from Negba as they thought “the

163 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.21

164 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.115.

165 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.16

166 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.21.

167 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.21.

168 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.21.

169 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.21

170 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.21.

171 Aydın Bayram, “Modernity and Fragmentation of Muslim Community in Response”, *Anakara Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 55:1 (2014), p.72.

injections and the medicine were poisoned. They even attempted to kill the doctors.”¹⁷² The disease signifies the catastrophe that the Palestinian people are experiencing with the arrival of the colonists. They reject being colonized. As they reject their bodies being treated by them; likewise, they reject their land being possessed and controlled by the Zionists.

Akbar S. Ahmad argues that the contemporary civilisation, of which leadership is preserved by the West, is contaminated by materialism and Islam with its notion of a balance between “din”, religion, and “dunya”, world can provide a corrective and check to the materialism offering instead compassion, piety and a sense of humility instead.¹⁷³ In view of Jameelah modern culture brought with it a disintegrated world and fragmented self compared to a piece of mind provided by Islam to its followers. She claims that modern culture has no compassion to the individual despite all the promise of the reverse. Jameelah believes thatvThomas Edison Alba and Franz Kafka are epitome for the trauma of modern man. The former one provided every kind of comfort, convenience and fun by his new vocal and visual communication-al inventories while the latter refuted the idea that these inventions which are misused can throw away the spiritual values aside.¹⁷⁴ Jameelah says that these inventions made material welfare the target of life yet it placed nihilism, despair, disappointment in place of them and erased the human endeavor, God’s mercy, and grace¹⁷⁵ as it convinced people the nothingness and emptiness of life. She believes that Kafka’s novels are extraordinary and scary provisions of Nazi regime and the authoritarian world.¹⁷⁶ As Kafka himself says, his works are projections of negative elements of his age¹⁷⁷, Jameelah defends that we feel in Kafka the modern man’s loneliness, lovelessness, defencelessness, deprivation of all support, the feeling of loss in a bureaucratic world in which mechanic industrialisation and mechanisation never give up pursuing him.¹⁷⁸

Khalifa is a disadvantaged and delicate child who is unable to maintain his life in a world of which rule is material. His difference from other people, his purity made him prey to the wicked people around him. Khalifa seldom goes

---

172 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.154.

173 Akbar S. Ahmad, *Postmodernism and Islam: Predicament and Promise*, Routledge, 2003, p.117.

174 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.291.

175 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.291.

176 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.303.

177 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.307.

178 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.308.

out “ except to the school where his father taught, which he liked so much he was never absent even for a single day.”¹⁷⁹ He represents all goodness and innocence. Khalifa shares the destiny of his society as it is put by Ghada Karmi “It destroyed their whole society and led to their fragmentation and dispersal”¹⁸⁰ Khalifa regain tranquillity only when he heard a verse from Qur’an or when treated with affection. Jameelah depicts that Islam protects the weak people of society contrary to the modernity which scatters people to pieces psychologically and leave him/her with a fragmented self.

Yusuf Malik wants to get for him some Quranic Medine; yet, Malak Wahab regards it superstitious. Malik insisted that “It costs us nothing while all the doctors charge for their treatments such high fees even when they know people are sick and cannot pay them.”¹⁸¹ Surprisingly enough, Malak Wahab sees that “... with this treatment, did indeed Khalifa improve and make much progress. He learned to talk normally and not long afterward, began to walk. He seemed more alert and interested in things going on.”¹⁸² She believes that the faith in oneness of God eliminate ramification of mind and makes mind whole as such a person eliminate all fears except that of Allah and he is impartial to and free from all other powers.¹⁸³ Jameelah believes that though Islam is not only one remedy for illnesses yet Islam is the only and the most effective for healing of psychological illnesses.¹⁸⁴

Jameelah compares capitalism, socialism and communism and their promise of emancipation with Islam. She believes that they all reserve the wealth, equality, brotherhood for themselves and they only search for the sovereignty of themselves and are inimical to Islam as a rival. She believes that though their offer of equality for all people they have their own agendas detriment to the East and its culture. “The past is dead father! When will you understand that the past is dead. You try to live according to the rigid taboos fit only for primitive people. We cannot look back to past to guide us how to solve the problems that face us today.”¹⁸⁵ For him the poverty of the Muslim world is Islam. “It is time for us to wake up! Yes, father I do have faith! I believe that men by their own efforts can raise themselves to higher and higher

---

179 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.121.

180 Khada Karmi, *Married To Another Man: Israel's Dilemma In Palestine*, Pluto Press, 2007, p.17.

181 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.56.

182 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.57.

183 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Bati*, p.184.

184 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Bati*, p.184.

185 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.293.

standards of living! When our people are enslaved by despotic rulers, by obsolete traditions, by poverty, illiteracy and hunger!"¹⁸⁶

Jameelah defends that it is a delusion that people believe that no one is dying of hunger in socialist countries; it is just because of this propaganda that people are subsisting in this countries. She says that government shows only the well-off and appropriate places to its visitor.¹⁸⁷ Indeed, she says, the forefathers of this movement are from rich families who made use of people for their interests and they perpetrated the cruelty to the people in their time. She quotes from the 'Gulag Archipelago' of Alexander Solzhenitsyn in which he indicates the haphazard arrests and detention: Me, why! You have no chance but obey. This is the time that the world collapses on you as every one of us in this world constitute a center when they told you that you are arrested this universe collapse on you by breaking piece by piece.¹⁸⁸

Jameelah believes that only divinely determined rule can provide the brotherhood and equality between the people of the world. Ahmad Khalil replies that he never says that the offers of modern are bad except for when they are used in the wrong way. He says that "What a blessing this scientists, doctors, teachers and social people would be if they worked to please Allah and really wanted to help us."¹⁸⁹ He adds "If they cannot persuade them to do so quickly enough, and then they try to attain what they want by force. Their medicines and books are their weapons. If we stay ignorant and lazy, we cannot but grow weaker and weaker until they enslave us without any resistance and soon disappear."¹⁹⁰

Jameelah defends that the significance of man is not his corporal body but his divine spirit in his soul. She criticizes the diminishing of the man to material success ending in greed and image. Ismail works at coke factory and later at oil company and continued to send money regularly and for the first time in Ahmad Khalil's life there was enough to eat."¹⁹¹ Although Ahmad Khalil was satisfied to have enough to eat, Ismail scolds him as he didn't buy clothes for himself with the money he sent. Ahmad Khalil protests that "What uses have I for shoes when I have never worn them before in all my life? The sandals I bought are very good and quite enough."¹⁹² Yet, Ismail

186 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p..294

187 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.243.

188 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.243.

189 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.204.

190 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.204-205.

191 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.261.

192 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.263.

who gives importance to image above else says “I am ashamed if my father is mistaken with a beggar.”¹⁹³ Jameelah indicates how the capitalist world defined the value of people confined to its corporal body. Ismail has no value for abstract values but it is the concrete ones that make sense to him. Ismail has no value for the remedy coming from mutual love and support. He wants to take his father to hospital but when Rashid says I will come and take care of you he rejects “That will not be necessary. You are neither a doctor nor a nurse.”¹⁹⁴ Jameelah depicts that the Western capitalism giving precedence to material is sovereign in the world and the East is not free from it. She criticises the Saudi Arabian people. Comparing the persecuted people with Saudis, who reaped the benefits of the oil industry, Ahmad Khalil felt a closer kinship with persecuted people of Turkestan.¹⁹⁵

1.7. Modernity and Islam

Jameelah deals the clash modernity created in regard to nature and physical world in general sense. While previously nature was revered as a creation of God, with modernity the West regards it as an enemy to be conquered and it make man master and possessor of nature. It became a tool of dominance of man over environment.¹⁹⁶ She stresses the influence of nature over people and the harmony between the two. It offers healing, guidance for the traditional societies. “As soon as the children had sufficiently convalesced, Yusuf Malik and his cousins were given the responsibility of caring the flocks of sheep and goats in the hope they would fully recover their health.”¹⁹⁷ Jameelah says that “the posture was the boundary between Iraq al Manshiya and Negba”¹⁹⁸ “Far more than five centuries, ever since the inception of European Renaissance the rise of the Industrial Revolution, western man has regarded nature as an enemy to be exploited, dominated, conquered and destroyed.”¹⁹⁹ Yet, it is a place “There the children had plenty of time to play in the open, pure fresh air, and could run and shout carefree with each other from morning to night and drink as much as milk they wanted.”²⁰⁰

Kovel bases this deterioration of relationship on the rupture between man and nature ending split in human mind and also split from the environ-

193 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.263.

194 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.263.

195 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.193.

196 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.193.

197 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.57.

198 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.58.

199 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.94.

200 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.58.

ment.²⁰¹ Jameelah compares the harmony between man and nature and the respect for the soil in an agricultural society which is in contrast to the modern industrial society. Ahmad Khalil takes pleasure in dealing with the soil as like other inhabitants of it. Although Iraq al- Manshiya is an arid place they know how to deal it and they take pleasure in what they produced. "Then Ahmad Khalil looked down with pride and happiness at his handiwork. The plant he was tending every day was growing straight and tall, their green leaves crisp, bright and thriving with health and vigor..."²⁰²

Jameelah indicates the connection of natives to their lands that the colonists are not able to realize. For instance, she says, "when the European started to colonize America, the aboriginal Indians were horrified by the in contempt they displayed towards the natural environment, recklessly hacking down and destroying vast forest wealth with axe and fire, leaving the denuded land to become eroded and useless within a very short time and ruthlessly exterminating scores of species of wild animals and birds."²⁰³ "Iraq al Manshiya was on the edge of desert beyond which stretched as far as the eye see, the most arid desolate land, yet the fellaheen knew how to coax their crops to grow where the stranger would not believe that anything could live, for any soil that could yield even the most meagre sustenance, was guarded by them with the most meticulous care."²⁰⁴ Jameelah states that the colonists could not understand the natives' commitment to their soil; she quotes the chief of Creek, Eneah Emathia, who says that white colonists cannot understand the feeling of people who love their country. Upon leaving their land and they bid farewell to it by touching every leaf, tree, rock, river; the colonist watching them leave the place with revel.²⁰⁵

Jameelah depicts how this view of nature deteriorated the ecosystem in Palestine. Palestinian people are inflicted with the shortage of water. Because of shortage of water "The three children obediently performed their ablution with a mixture of sand and dust..."²⁰⁶ In order to retain the remaining sources at hand, "The well was heavily guarded day and night by more than a dozen fierce-looking tribesmen, their rifles always in hand, their kaffiyehs wrapped around their heads only their black eyes could be seen... peering across the

---

201 Kovel, p.15.

202 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.78.

203 Jameelah, *Islam and Western Civilization*, p.95.

204 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.78.

205 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p. 73.

206 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.274.

desert horizon in the direction of Negba for any sign of danger.”²⁰⁷ The water is so meager that animals cannot find water in their environment. “Ahmad Khalil found an emaciated dog blocking the doorway, painting with his dry cracked tongue out in an agony of thirst. Ahmad Khalil filled a cracked discarded bowl of water for it to drink.” As a result of destruction of nature the animals are desperate. Ahmad Khalil searched the room found some scraps of stale bread and a few bones flung on the floor the previous night and threw them to it the dog stared at the boy with sad eyes before he grabbed the heavy shovel and run outside towards the field.”²⁰⁸ She explains that only a reverent attitude towards nature is the only remedy to stop air and water pollution compared to short-term commercial profit.²⁰⁹ She believes that as modern science is devoid of the sensitivity and sentience towards man and nature it becomes a weapon turned against humanity.²¹⁰

Jameelah implies the tie of the modern culture with ancient Greek that celebrates the beauty and youth. Though in Islam the health of the body is important its exposure is forbidden. The ruling elite ashamed of the old was transforming the city from old to the new “so much so that plans were already underway to construct in Medina an elaborate sports stadium in order to encourage love for athletics and games among the youth.”²¹¹ To form the imagined republic, it is set out to beautify the country at the expense of the poor that are striving for a life. The states of the East need prestige which makes the plea of the poor inaudible. “They developed a passion for tearing down old buildings, even those still in fair condition, in order to widen and straighten the streets and make way for ones in conformity to the fashionable foreign styles.”²¹² All off these are made to modernize and beautify the city.

Jameelah believes that modernity created nuclear family and that idea is in conflict with the big family celebrated by the Eastern societies. She says in the West kinship groups larger than the immediate family plays an insignificant role. Instead, there are social, cultural and economic or political groups which in turn weaken or obliterate the filial ties.²¹³ “One of the acutest social problems faced by the West, which is exported to the East thought develop-

207 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.76.

208 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.77.

209 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.96.

210 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.190.

211 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.277.

212 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.277

213 Maryam Jameelah, *Westernisation and Human Welfare*, p.61.

ment, is the disintegration of family.”²¹⁴ The social change caused “generation gap” and brought about the rebellion by younger against the older generation, shattered family to pieces.²¹⁵ A. Khalil and his son Ismail are isolated from one another “Awkward in the presence of his mother and Rashid, Ismail felt too much a stranger in his own home even to dare step inside.”²¹⁶ He was bewildered to them also. Jameelah says that “Once the young bird flies away from the nest, it no longer recognizes his parents.”²¹⁷ Ismail could not have recognized him “as so many years before his father seemed to him so alien and ugly in his foreign dress.”²¹⁸ He seems to her mother as a stranger. “To her, Ismail was as much a stranger as he was to her husband. She did not trust him. She did not like his arrogant manner or condescending tone of his voice.”²¹⁹ The disloyalty of children to parents is a source of much heartbreak and grief for both the young and the old who, devoid of family ties, feel betrayed, isolated, lonely and lost.”²²⁰ Jameelah believes that the uprising of a child in a nuclear family is difficult for the parents and these children are in danger of growing up greedy and selfish. Ahmad Khalil “was far more frightened than enraged by the unruly boy who refused to obey but insisted on doing whatever he pleased...”²²¹ Ahmad Khalil feels helpless about it. “But now the support of tribe and extended clan was gone and all the responsibility fell upon him.”²²² Ismail, who represents the western way of life and individualism is described as “cold, remote, beyond the reach of any parent, indifferent to the plight of others, selfish, greedy and cynical with no respect for the authority of anybody or anything”²²³ and as “carefree, without any worry for the future, for he lived entirely in the present.”²²⁴ “Arrogant, complacent, content and satisfied with himself”²²⁵

Jameelah believes that in traditional societies the ties between the family members are stronger than that of the modern ones. “In traditional civilizations, the importance of filial piety was recognized as essential for the emotional health of individual and the integration of society. All the higher

---

214 Maryam Jameelah, *Westernisation and Human Welfare*, p.58.

215 Maryam Jameelah, *Westernisation and Human Welfare*, p.62.

216 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.262.

217 Jameelah, *Westernisation and Human Welfare*, p.62.

218 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.262.

219 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.262.

220 Jameelah, *Islam and Western Civilization: A Refutation of Modern Way of Life*, p.218.

221 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.16.

222 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.225.

223 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p. 247.

224 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.247.

225 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.247

religions, and especially Islam, place great emphasis on the necessity to preserve at all cost, the sanctity of family life and the ties between the older and younger generations.²²⁶ She preserves her faith in the necessity of the authority against the depravity of the world and freedom of the individual. Khadja tells Ahmad Khalil how his father and uncle are ridiculed by the children of Negba while they were performing their Salât "... they were surrounded by crowds of children who ridiculed and insulted them, throw handfuls of dust on their heads when they prostrated themselves on the ground, jeering, ' But there is no God! We don't believe God here.'²²⁷ This event grieves Ahmad Khalil more than the beating his father dealt him for misbehaviour the previous day.²²⁸

Jameelah believes that "no human societies can exist without authority of some kind. If adultery and homosexuality become general, family life is inconceivable. If parents relinquish their authority over their children and assume the artificial role of "peers", they cease to be parents..."²²⁹ She refers to the collective farms of Kiryat Yedidim popularly known as Kibbutz where Mossad carried out a project on a society that defined as "a cooperative community without exploiter and exploited."²³⁰ Jameelah explains that these farms are far from fulfilling what they promised. Children who are separated from their families after their birth accepts no authority, mothers complains that they cannot see their children enough, and these children have no respect for their teachers and have racist ideas towards the Oriental Jews and non-Jewish people.²³¹ Arab children are thought from an early age to renounce the luxury, how to overcome difficulties and endure the hardship and they learn these in *propria persona*.²³²

A. Khalil and his family, despite their poverty, in any occasion when they held a feast, no one is spared. Everybody is invited and all people take their share from it. Neither a Jew nor a wild animal is turned down."Sometimes a loaf of bread would fall into the middle of the street from an overloaded truck and at once he would snatch it from the dusty pavement and run home to share the delicacy with his cousins, carefully dividing it into even portions

226 Jameelah, *Westernisation Versus Muslims*, p.219.

227 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.35.

228 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.35.

229 Jameelah, *Islam and Western Civilization*: p.88.

230 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.323 (See more on *Kendini Mahkum Eden Batı* from 323 to 357.).

231 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.324-325.

232 Jameelah, *Kendini Mahkum Eden Batı*, p.356.

for each of them.”²³³ And “Little Rashid was repeatedly told that he must not be selfish or greedy, eat only from his side of dish and let the others have their share.”²³⁴

Jameelah bases the poverty of world in general and Muslim world in particular, to exploitation and injustice and she believes that it can be overcome only when the sources of selfishness and greed are severed at the roots.²³⁵ Jameelah criticises the individualistic stance to the life and offers that life and responsibility are head to head. Ahmad Khalil had to take care of his brother after his mother’s death. “He wanted a playmate, companion and friend yet Allah received this annoying burden. The responsibility of his care ever since he had been weaned fell heavily upon him.”²³⁶

Jameelah addresses the contestation between the newness and change with respect and loyalty to the past praised by the traditional societies. To her, “In its uncritical worship of change for its own sake and the blind faith that unlimited accelerated innovations are synonymous with social and cultural progress, western civilization is unique...Western civilization alone repudiates old people with contempt because they represent continuity with the past and virtually worships youth and newness.”²³⁷ When Ahmad Khalil mentioned about the Islamic history and the past of his community he is made fun of by his community as they regard it as a thing of past no longer relevant to the present. So, Ahmad Khalil wishes “he had been born a thousand years earlier in the great days of Islam when he could take pride in who he was, where he came from... instead of the humiliation, degradation, defeat after defeat and acutely painful feelings of inferiority which his father and most others he met thought could be brought to an end only by imitating the foreigners and adopting their ways.”²³⁸

Jameelah compares the past products with the current ones and concludes that the contemporary ones are artificial in quality and they are transitory. “The black ivory handle and the richly inlaid scabbard were covered with beautifully hand-carved Quranic inscriptions.”²³⁹ The blade symbolizes past, and it is indicative of power and resistance. “It was the sole thing he

---

233 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.67

234 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.65.

235 Jameelah, *Islam and Western Civilization: A Refutation of Modern Way of Life*, p.41.

236 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.75.

237 Jameelah, *Islam and western Civilization*, p.81.

238 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.75.

239 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.75.

owned which envy every boy in the village.”²⁴⁰ It was indeed a thing of value for since machine-produced factory articles had invaded the bazaar, things of such beauty were no longer made and now rarely to be found”²⁴¹ Yet, she says that the ruthless atomistic, mechanical organisations of modern society cut the very roots of all meaningful and enduring human relationships destroying all social ties without which civilized (and even primitive) human culture cannot survive.²⁴² Yusuf Malik finding such a work and giving his son wants to preserve this heritage. Whatever the religion, the occupation or national origin involved, it is vital for people to feel that they are an extension of some kind of tradition. Otherwise they are forced to relate themselves to an historical void. She says that in a traditional society even an educated person knows “the meaning or purpose of existence”²⁴³, he has his position fixed securely in the total scheme. Modern man, with his prime emphasis on individualism, lacking any deep roots in the extended family and feeling of belonging to a community in its genuine sense is cut adrift.”²⁴⁴ “As a result of the lack of stability his/her existence becomes a hectic search in quest of superficial, fickle and irresponsible pleasures. With unlimited mobility, individuals, cut adrift from family, relations and community, become eternal nomads with no roots anywhere.”²⁴⁵

Jameelah criticizes the idea of progress. This discourse debilitates the members of the traditional societies. It was assumed by the modernizers that the humiliating defeats suffered at the hands of the Europeans were not caused merely by the superior physical force but because something was inherently defective in Islam, its social order, its culture and institutions.²⁴⁶ The modernization of traditional peoples has brought in its wake intense self-depreciation, feelings of inferiority and shame for their “oriental” origins.”²⁴⁷ Malak Wahab in quest for dignity he is devoided by the West strikes a defensive attitude and tries to prove that his society has modern sides. “I always wondered why they flocked with their cameras always in hand to take the photos of rickety ruins of the most ancient houses, the refuse- littered alleys and those repulsive blind beggars whining for alms.”²⁴⁸ He protests that “why

240 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.75.

241 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.75.

242 Jameelah, *Islam and Western Civilization*, p.83.

243 Jameelah, *Islam and Western Civilization*, p.82.

244 Jameelah, *Islam and Western Civilization*, p.82.

245 Jameelah, *Islam and Western Civilization*, p.82.

246 Jameelah, *Islam and Modernism*, p.10.

247 Jameelah, *Westernisation and Muslims*, p.32-33.

248 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.99.

didn't they ever take photos of the railway station or our beautiful new post office? But no, they only want to see how backward we are!"²⁴⁹

Yet, this stance devoided the East the dignity which has a primary importance. Malak Wahab overcomes this situation only when he began teaching at the refugee camp school. He "spent all his waking hours at the school which gave him a dignity he had never experienced before."²⁵⁰ "Here he found fulfilment at last. Never in the fifty years of his life had he been so happy. He could not read enough to satisfy the boundless curiosity of his thirsty mind nor the eager inquisitiveness of his students."²⁵¹ His inferiority complex chills him to the bone to such an extent that he evaluates Khadija's marriage with him as an indication of deficiency in her not as an act of opposition to racism. He despises himself and criticises Khadija's father. "He was too happy to find a husband for him, it did not matter to him that I was black and had been a slave."²⁵² Cemil Meriç expresses that each civilisation has the equal potential to use intelligence, and the superiority and inferiority is a matter of historical circumstances. The intelligence is available both in the uncivilised, primitive and the developed²⁵³

CONCLUSION

The conflict between the West and the East is not a new phenomenon, yet it is a part of process which has gotten worse in the course of history. Contrary to the popular belief, the reasons aggravating the conflict are political and related to power rather than being cultural or related to values. When the reasons behind the conflict are examined injustices, imagined communities, prejudices, inconsistencies, stereotyping, imperialism and colonialism together with racism come to light. Zionism is a product of these agents. It nourishes from them. The discourse formed by the Zionists that they were expelled three thousand years ago, their being supported by the western civilisation, the bad conscience that they carry with them, and lastly the modernity and nationalism paved the ground for the Palestinians to be disregarded, blamed and condemned to injustices. The pretext is that the Palestinians are underdeveloped, they have no right over their land as they are nomads stumbled upon the land of Palestine while the Zionists because of

249 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.99.

250 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.99., p.127.

251 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p.99.

252 Jameelah, *Ahmad Khalil*, p. .52.

253 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İletişim, 2017, p.57.

the persecution they have experienced on the foreign lands and once promised to “Canaan” with the help of power Jews, an army and Western civilisation behind them has the right. Such a discourse will be laughed at every court, yet their opponents being powerful and having the support of an imperial power makes Palestinians voice and plea for justice inaudible. There is a bad conscience behind this trauma. Ahmad Khalil with his life story indicates that the enemies are not people, culture and values yet the enemies are terrorism, illiteracy, ignorance, poverty, wars, violence, the loss of values, the evil, massacres, prejudices, enmities, racism, oppression, and environmental problems. Leaving behind prejudices and the rivalry with tricks and adoption of common sense and act in with truth in a brave way will transform the conflict to co-existence. Despite the borders that have been created nevertheless all people living on the world are one family having members who have different tastes and beliefs. Their difference does not diminish them. As it is expressed by Ahmad of Jerusalem, “What I am struggling for now is to see this universe as without borders, so that people can move without anyone stopping you to ask where are you from, where are you going, who are you, Christian, Muslim or Jew? ... This is what I believe—that all these conflicts are monstrous and cannot be justified at all. We are fighting each other as human beings... How can I believe that this land is mine and that land is his since we came naked into this world? And since I will leave it naked and will take nothing with me. ... We are all human beings. If we believe in God, then God created us all. I do not believe God is racist... Nature is all his creation; we are all a product of nature, and this is not our choice but a fact. The only real difference is how you present yourself to your community, and the good you do for your community. That is how we should discriminate between people... Not just their local community but also the world community. Yes, the whole world. I am not talking about internationalism when I say this because internationalism is a way to control others. If you say I am Arab then you set yourself off against Europe or America. If I say I am from France, then what about Britain, and if I say I am from Britain, then what about Belgium? That’s keeping borders between people. I believe that all the people in the world are one family, that we are all brothers and sisters.”²⁵⁴

---

254 Kovel, p.227-228.

BIBLIOGRAPHY

- AKBAR S. Ahmad. *Islam and Postmodernism: Promise or Predicament*, Routledge, 1992.
- ARTUN, Ali. *Contemporary Art and Culturalism*, İletişim Publication, 2013.
- BEDLEK, Emine Yeşim. *Imagined Communities in Greece and Turkey: Trauma and the Population Exchanges under Atatürk*. I.B. Tauris, 2016.
- CHAKRABARTY, Dipesh. *Avrupayı Taşralaştırmak: Postkolonyal Düşünce ve Tarihsel Farklılık*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012.
- CHOMSKY, Noam, and PAPPE, İlan. *GAZA IN CRISIS: REFLECTIONS ON ISRAEL'S WAR AGAINST THE PALESTINIANS*, Haymarket Books Chicago, Illinois, 2010.
- CLEARY, Joe. *Literature, Partition, and the Nation-State*, Cambridge University Press, 2014.
- CUBITT, Geoffrey. *History and Memory*, Manchester University Press, 2007.
- DAVUDOĞLU, Ahmet. "Fukuyama'dan Huntington'a: Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı" in *Samuel P. Huntington v.d. Medeniyetler Çatışması*, derleyen Murat Yılmaz, Vadi 1995.
- DIRLIK, Arif. *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*, Boğaziçi, 2010.
- "Culturalism as Hegemonic Ideology and Liberating Practice." *Cultural Critique* 6 (1987).
- DUSSEL, Enrique. "Europe, Modernity, and Eurocentrism", *Nepantla: Views from South*, Duke University Press, 2000.
- EAGLETON, Terry. *After Theory*, London, Penguin, 2004.
- ESPOSITO, John L. *The Islamic Threat*, Oxford University Press, 1999.
- FANON, Frantz. *Yeryüzünün Lanetlileri, Versus*, 2007.
- GREGORY, Derek. *The Colonial Present*, Blackwell, 2004.
- HAMENEİ, Ayetullah Seyyid Ali. *Özgürlüğünü Bekleyen Toprak: Filistin*, Feta Yayıncılık, 2015.
- Hobsbawm, Eric. *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth and Reality*, Cambridge University Press, 1992.
- HOBSON, John M. *The Eastern Origins of Western Civilization*. Cambridge U.P. 2004.
- JHA, Prem Shankar. *The Twilight of the Nation State Globalisation, Chaos and War*, Pluto Press, 2006.
- HOURLANİ, H.Albert *Batı Düşüncesinde İslam*, İstanbul; Pinar Yayınevi, 1996.
- HUNTINGTON, Samuel P. *The Clash of Civilizations and Remaking of World Order*, Penguin Books, 1996.
- PAPPE, İlan. <https://www.youtube.com/watch?v=buhpHTGAITE>.
- PAPEE, İlan. HILAL, Jamil. *Across the WALL: Narratives of Israeli-Palestinian History* I.B.Tauris, 2010.
- JAMEELAH, Maryam. *Westernisation and Human Welfare*, Crescent, 2008.
- Garp Metaryalizmi Karşısında İslam* translated by Kemal Kuşçu, Çile Yayınları, 1976(3.Baskı).

- *Quest for the Truth: Memoirs of Childhood and Youth in America,(1945-1962)*, New Delhi, 1992.
- Ahmad Khalil The Story of an Arab Refuge*, published by Muhammed Yusuf Khan and Sons, revised version, 2000.
- Westernisation Versus Muslims (Cultural SLavery is Inseparable from Political Slavery, Westernisation A Panoramic View)*, Muhammed Khan And Sons, 2000.
- Kendini Mahkum Eden Batı*, Kültür Basın Yayın Birliği (Cild:1), 1990.
- Islam and Western Civilization: A Refutation of Modern Way of Life*, Adam Publishers & Distributors, 3rdEdition (1990).
- Islam and Modern Man*, Crescent (1989).
- *"Is Western Civilization Universal"*, Lahore, Pakistan, 1969.
- *Islam and Orientalism*, Seçkin Publication,1989.
- *"Islam and Modernism"*, Sant Nagar, Lahore, Pakistan, 1968.
- *"Islam and the Muslim Woman Today"*, Taj Company, Jama Masjid, Delhi, 1982.
- *"Islam Versus the West"*, Taj Company, Jama Masjid, Delhi, 1982.
- *"Modern Technology and the Dehumanization of Man"*, Crescent Publishing, Delhi, 1982.
- *"The Generation Gap its Causes and Consequences"* Muhammad Yusuf Khan, Sant Nagar, Lahore. Pakistan, 1989.
- *"Western Imperialism Menaces Muslims"*, Crescent Publishing, Delhi, 1977.
- Israel Palestine: *The Black Book*. Edited by Reporters without Borders, Pluto Press, 2002.
- KABBANI, Rana *Europe's Myths of Orient; Devise and Rule*, MacMillan Press: London, 1986.
- KABBANI, Rana *Letter To Christendom*, Virago, 1989.
- KADA, Kharmi. *Married To Another Man: Israel's Dilemma In Palestine*, Pluto Press, 2007.
- KALIN, İbrahim. *Ben Öteki ve Ötesi*, İnsan Yay. İstanbul. 2016.
- KHALIDI, Rashid, *The Iron Cage: The Story Of The Palestinian Struggle For Statehood*, One World Publications, 2006.
- KHWAJA, Usman Zafar. *Islam and the West into a New Era?*, usmanzafarkhawaja (Standard Copyright License), 2012.
- KOVEL, Joe. *Overcoming Zionism: Creating a Single Democratic State in Israel/Palestine*, Pluto Press and Between the Lines, 2007.
- LANE, Richard. *The Postcolonial Novel*, Polity Press,2006.
- MAZRUI, Ali. *Islam Between Globalization and Counterterrorism*, Oxford, James Currey, 2006.
- MAJEED, Anouar. "Can the postcolonial Critic speak? Orientalism and Rushdie Affair," *Cultural Critique* No. 32 (Winter, 1995-1996).
- MAJEED, Anouar. *Unveiling Traditions: Postcolonial Islam In a Polycentric World*, World pub., 2000.

- Meriç, Cemil. *Kültürden İrfana*, İletişim, 2017.
- SAID, Edward W. *Orientalism*, Vintage Books, New York. 1994.
- *Culture and Imperialism*. New York; Vintage.1994.
- *The Question of Palestine*, Vintage Book, 1992.
- *Covering Islam*, Vintage eBook, 1997.
- SAKEENAH, Maryam. "Maryam Jameelah: 'With An Eyeful of Madina's Dust', "<http://www.mybitforchange.org/2012/maryam-jameelah/>
- SHARİF, Regina. *Non- Jewish Zionism: Its Roots In Western History*, Zed Press, 1983.
- SAND, Shlomo. *The Invention of Jewish People*, Verso, 2009.
- SARDAR AND DAVIES, *Distorted Imaginations: Lesson from the Rushdie Affair*, Grey Seal Books, 1990.
- ŞAYEGAN, Daryuş. *Batı Karşısında Asya*, Ağaç Kitabevi Yayınları, 2005.
- ŞENEL, Şevket Adnan. "Muzaffer ÖZDAĞ ile Mülakat: Medeniyetler Çatışması Üzerine" in *Samuel P. Huntington v.d. Medeniyetler Çatışması*, der: Murat Yılmaz, Vadi, 1995.
- TOPRAK, Binnaz, "Huntington, Batı' nın Önyargılarını Yansıtıyor" in *Samuel P. Huntington v.d. Medeniyetler Çatışması* der: Murat Yılmaz, Vadi, 1995.
- TYSON, Lois. *Critical Theory Today*, Routledge, 2006(sec. Edit.).
- WASIF, Shadid and van KONINGSVELD Pieter S., "*The negative image of Islam and Muslims in the west: Causes and solutions*", Religious freedom and the neutrality of the state: the position of Islam in the European Union. Leuven: Peeters (2002).
- YALÇIN, Kemal. *Haymatlos: Dünya Bizim Vatanımız*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.
- YILMAZ, Murat. *Samuel P. Huntington V. D. Medeniyetler Çatışması*, Vadi Yayınları, 1995(1. Basım).
- Liddle, Joanna & RAI, Shirin (1998) "Feminism, imperialism, and Orientalism: the challenge of the 'Indian woman', *Women's History Review*, p.497
- WASIF, Shadid and KONINGSVELD, Pieter S. "*The negative image of Islam and Muslims in the west: Causes and solutions*", Religious freedom and the neutrality of the state: the position of Islam in the European Union. Leuven: Peeters (2002): 174-196.
- MAJID, Anouar. "Can the postcolonial Critic speak? Orientalism and Rushdie Affair", *Cultural Critique* No. 32 (Winter, 1995-1996).
- AL-SAIDI, Afaf Ahmed Hasan. "Post-colonialism Literature the Concept of self and the other in Coetzee's *Waiting for the Barbarians: An Analytical Approach*", *Journal of Language Teaching and Research*, Vol. 5, No. 1, pp. 95-105, January 2014.
- Infeld, Avraham *on History and Memory*, <https://www.youtube.com/watch?v=gRmG-aRBsPI>.

“YEDEK SUBAY ÖĞRETMEN” UYGULAMASINDA AHMET SAY VE GÖRİZ KÖYÜ/BİNGÖL ÖRNEĞİ (1960-63)

Ahmet ÇAPARLAR*

Özet

Bu çalışma, 27 Mayıs 1960 Darbesi’nden sonra Millî Birlik Komitesi tarafından hayata geçirilen ve Anadolu’nun kırsal bölgelerindeki öğretmensiz köylerde tatbik edilen *yedek subay öğretmen* uygulamasının Bingöl’e bağlı Göriz (Çevrimpınar) Köyü’ndeki örneğini ele almaktadır. “Yedek Subay Öğretmen” uygulaması çerçevesinde Bingöl’e tayin edilen Ahmet Say, şehre ulaştıktan sonra dönemin valisi Kemalettin Gazezoğlu tarafından Göriz Köyü’nde görev yapması için vazifelendirilmiştir.

Görev yeri Göriz’e ulaşan Ahmet Say, henüz okulu olmayan ve neredeyse Türkçe konuşmayı dahi bilmeyen bir öğrenci kitlesi ile karşılaşmıştır. Köyün ileri gelenlerinden Mehmet Şerif Çalbay ile tanışan Say, kendisine tahsis edilen bir köy odasında konaklamaya başlamıştır. Ardından köy ahalisinin ortak kararı ve katkısıyla yıkık dökük bir oda tamir edilerek öğrencilerin eğitim alacağı fiziki koşullar sağlanmıştır. 1960-63 yılları arasında söz konusu köyde ilk kez ilkokul eğitimini başlatan Ahmet Say, sadece öğrencilere değil yetişkinlere de yönelik el sanatları, folklor ve sinema gibi eğitsel alanlarda da faaliyetler düzenlemiştir. Ahmet Say, Göriz’de öğretmenlik yaptığı süreci ve 1960’lı yıllarda Bingöl ile ilgili gözlemlerini kaleme almayı ihmal etmeyip, sonraki yıllarda yayımlamıştır. Bu çalışmada; Say’ın anılarından yola çıkarak, bir bölgenin tarihsel ve sosyolojik durumunu monografik bir bakış açısıyla incelemek için nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Say, Göriz (Çevrimpınar) Köyü, Bingöl, Yedek Subay Öğretmen, Eğitim.

THE CASE OF “REVERSE OFFICER TEACHER” PRACTICE IN GÖRİZ VILLAGE/BİNGÖL AND AHMET SAY (1960-63)

Abstract

This study deals with the example of the reserve officer teacher practice in the village of Göriz (Çevrimpınar) in Bingöl, which was implemented by the National Unity Committee after the military coup on 27

* Doktora, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. ahmetcaparlar@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1923-159X.

(Makale Gönderim Tarihi: 26.11.2021-Makale Kabul Tarihi: 26.12.2021)

DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1028621>

May 1960 and was implemented in the villages without teachers in the rural areas of Anatolia. Ahmet Say, who was appointed to Bingöl within the framework of the Reserve Officer Teacher application, was commissioned by the governor of the time, Kemalettin Gazezoğlu, to serve in the Göriz Village after he arrived in the city.

When Ahmet Say reached his place of duty in Göriz Village, he encountered a mass of students who did not have a school yet and could hardly even speak Turkish. After Ahmet Say met Mehmet Şerif Çalbay, one of the notables of the village, he began to live in the village room allocated to him. Afterward, with the common decision and contribution of the village people, a dilapidated room was repaired and physical conditions were provided for the students to receive an education. Ahmet Say was the first person who began primary school teaching in the Göriz Village between 1960 and 1963. In addition, he organized activities in educational fields such as handicrafts, folklore and cinema for not only students but also adults. Ahmet Say, while teaching in Göriz Village, did not neglect to write down observations about Bingöl in the 1960s and published them in the following years. In this study; based on Say's memories, semi-structured interview technique, which is one of the qualitative data collection methods, was used to examine the historical and sociological situation of a region from a monographic perspective.

Keywords: Ahmet Say, Göriz (Çevrimpınar) Village, Bingöl, Reserve Officer Teacher, Education.

Giriş

Cumhuriyetin ilanından sonra 1926 yılında Elazığ'a, 1929'da Muş'a bağlanan Çabakcur, 1936 yılında çıkarılan bir kanunla il haline getirilmiştir. Bu değişiklik, 2885 numaralı kanun ile 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edildikten sonra 4 Ocak 1936 tarihinde "*Yeniden 9 kaza ve 5 vilayet teşkiline ve bunlarla 32 Nahiyeyle ait Kadrolar Hakkında Kanun*" adıyla Resmî Gazete'de yayımlanarak kamuoyuna duyurulmuştur. Söz konusu kanunun 5. maddesindeki "*Muş vilayetinin Çabakcur, Genç, Solhan, Bingöl kazaları ile Erzincan vilayetinin Kiğı kazasından teşekkül etmek ve merkezi Çabakcur Kasabası olmak üzere Bingöl vilayeti kurulmuştur*" ifadesi ile vilayetin idari birim sınırları çizilmiştir.¹

Bingöl vilayet merkezi olan Çabakcur Kasabası'nın adı, belediye meclisi ve vilayet idare meclisi heyetince verilen kararlar neticesinde, Devlet Şurası yetkililerince de uygun görülerek, 13 Aralık 1944 tarihinde "Bingöl" olarak değiştirilmiştir.² Bu tarihlerden sonra gün geçtikçe büyüyen vilayet merkezi,

1 T.C. Resmî Gazete, 4 Kânunusani 1936, S: 3197, s. 5902.

2 T.C. Resmî Gazete, 27 Kânunuevvel 1944, S. 5890, s. 8098.

eski yeri olan Çabakcur Vadisi'nden etrafa doğru genişlemiştir.³ Bu genişleme, özellikle de 1950-1955 yıllarında hızlandırılmış, yerleşim günümüzde şehrin hâkim olduğu vadinin sağındaki ve solundaki alanlara taşınmıştır.⁴

Bingöl tarihi gerek Cumhuriyet öncesi gerekse sonrası dönemler açısından pek çok orijinal konular barındırmaktadır. Bunlar arasında eğitim meselesi öne çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra, Bingöl'ün il statüsü kazanması ve eğitim teşkilatının müesseseseleşmesi süreçlerini ele alan müstakil bir çalışmanın olmaması beraberinde birçok bilinmezliği getirmiştir. Bundan dolayı, bölgenin eğitime dair istatistikî verilere ulaşmak zordur. Mevcut veriler Çabakcur'da ilkokul eğitiminin 1908 yılında başladığına işaret etmektedir. Ardından 1913 yılında Rüştüye Mektebi açılmışsa da 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine kapanmıştır. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra Muş'un kazası olarak belirlenen Çabakcur'da yeniden ilkokul açılmışsa da kısa bir süre sonra, 1925 yılında tekrar kapanmıştır. Yaklaşık 8 yıl boyunca eğitime ara verilen kazada, 1933 yılında üç sınıflı bir eğitim müessesesi olarak kurulan ve günümüzde halen eğitime devam eden Sarayıcı İlköğretim Okulu eğitim hayatına başlamıştır. Kesintisiz eğitim süreci incelendiğinde; 1933 yılında ilkokul, 1949 yılında ortaokul, 1957 yılından itibaren ise lise gibi eğitim kurumlarına sahip olan Bingöl'deki eğitim seviyesinin 1960'lardan sonra arttığı söylenebilir.⁵

1. Göriz Köyü'nün Konumu ve Tarihçesi

Göriz (Çevrimpınar) Köyü, Bingöl merkezinin batısında yer alıp, şehre yaklaşık 18 km uzaklıktadır. 40° 21' 33" Doğu boylamı ve 38° 56' 32" Kuzey enlemi arasında yer alan Göriz, ortalama 1300 m rakıma sahiptir.⁶ Eski adıyla Göriz olarak bilinen köye, bu ismin ne zaman ve kim tarafından verildiği ve/veya ne anlama geldiği bilinmemekle beraber 16. yüzyıldan itibaren "Göheriz" şeklinde kayıtlara geçtiği ve yine 19. yüzyıla ait kayıtlarda da bu isimle anıldığı görülmektedir.⁷

3 Günümüzde "Aşağı Çarşı" olarak adlandırılmaktadır.

4 Metin Tuncel, "Bingöl", *TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, C. VI, İstanbul 1992, s. 184; Ebru Gül, *Basına Göre Bingöl'de Basın Siyasi Hayat, (1960-1985)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 17.

5 Ömer Şanlı, "Bingöl'ün İlkokulu Kiği'de Açılmış", *Bingöl*, 30 Ocak 2020; Sait Aşgın, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 203.

6 <http://www.nisanyanmap.com> (Erişim: 10 Kasım 2021).

7 M. Mahfuz Söylemez-Abdullah Demir, *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakcur Livası Nüfus ve İskân*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl 2010, s. 27; Abdullar Demir, "XIX. Yüzyılda Zazaların Nüfusu ve Demografik Yapısı", *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 129.

Eski bir yerleşim yeri olan Göriz, 1550 Tarihli Tahrir Defterinde Görüz/ Göheriz şeklindeki telaffuzlar ile kaydedilmiştir. Yine aynı deftere göre Göriz, Çapakçur Livasına bağlı yedi nahiyeden biri olup,⁸ çevredeki yerleşim birimlerinin merkezi konumundadır. Söz konusu nahiyeye bağlı olan köylerin eski ve yeni isimleri, şu an bağlı oldukları ilçe, tahmini nüfusları ve dini inançları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: 1550 Tarihli Çabakçur Livası Tapu Tahrir Defterine göre Göheriz (Görüz) Nahiyesine bağlı olan köylerin tahmini Nüfusu ve Dini Durumları⁹

Köylerin Adı	Bağlı Oldukları Nahiyeye	Köylerin Yeni İsmi	İlçeleri	Tahmini Nüfus	Dini İnançları
Cihangeşt	Nahiye-i Göheriz (Görüz)	Cihangeşt	Merkez	142	Müslüman
Ermütak-ı Pir Ahmed	Nahiye-i Göheriz (Görüz)	Kırkağıl	Merkez	122	Müslüman
Ermütak-ı Sufla	Nahiye-i Göheriz (Görüz)	Kılçadır	Merkez	97	Müslüman
Ermütak-ı Ulya	Nahiye-i Göheriz (Görüz)	Kırkağıl	Merkez	129	Müslüman
Güllüce Mezra'a-i Mendü ve Mezra'a-i Paplor	Nahiye-i Göheriz (Görüz)	Güllüce	Merkez	704	Müslüman
Kamuşlı (Kasıman)	Nahiye-i Göheriz (Görüz)	Elbaşı	Merkez	63	Müslüman
Mirzan Mezra'a-i Zeyneb ve Mezra'a-i Kantara ve Mezra'a-i Musik	Nahiye-i Göheriz (Görüz)	Mirzan	Merkez	328	Müslüman

1550 yılında Çabakçur Livasına bağlı bir nahiyeye statüsünde olan Göriz, 19. yüzyıla ait h. 1262/m.1845-1846 tarihli Nüfus İcmal Defteri kayıtlarına göre Çabakçur Kazası'na bağlı bir köy konumundadır. Sakinlerinin tamamı Müslümanlardan oluşan 20 haneli bu köyde; 25 tuvana,¹⁰ 14 sıbyan,¹¹ 9 mü-

8 Çabakçur Livasına bağlı diğer nahiyeler ise şunlardır; Çevlik (Aşağı Çarşı), Gökdere (Yamaç), Poğ (Pueğ) Yukarı ve Aşağı Köy, Sivekârî (Sekeran) Ilıcalar, Şeftalu (Meneşkut) Solhan, Zikdelü (Söğütlü) Genç (Söylemez- Demir, s. 27).

9 Söylemez-Demir, s. 28, 30-31-32.

10 Güçlü kuvvetli, askerlik çağına gelmiş erkekler için kullanılan tabir (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 1115; Demir, s. 126).

11 Çocuk, henüz memeden kesilmemiş veya ergenlik dönemine ermemiş erkekler için kullanılan tabirdir (Devellioğlu, s. 948; Demir, s. 126).

sinn,¹² 1 nizamiye¹³ ve toplamda 49 erkek nüfusun yaşadığı belirtilmektedir. Bu dönemdeki nüfus sayımlarının nefer sayısını belirlemek amacıyla yapılması köydeki erkek nüfusun tespitinde kolaylıklar sağlamıştır. Net bir verisi bulunmayan toplam nüfus miktarı ise erkek nüfus üzerinden tahmin edilerek 140 kişi civarında olduğu ifade edilmiştir.¹⁴

1928 yılında yayımlanan Dâhiliye Vekâleti'ne ait bir çalışmada *Kürüz*¹⁵ ve 1946 tarihli başka bir yayında ise *Göyüz*¹⁶ şeklinde kaydedilmiştir. Söz konusu köy isminin farklı şekillerde kaydedilmesinde cumhuriyetin ilk yıllarında meskûn mahalde yer isimleri envanterini oluşturmak için görevlendirilen memur veya araştırmacıların yanlış yazımlarının etkili olduğu söylenebilir.

Göriz Köyü'nün yerleşim alanı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, 1971 yılında meydana gelen Bingöl Depremi'ne¹⁷ kadar değişmemiştir. Deprem sonrası barınma alanları kullanılamaz hale gelen köy, şu an ki yerleşim alanında devletin yaptığı barakalara taşınmıştır (*bk. Ek-7*). Günümüzde, 1971 yılı öncesi yerleşim alanı "Eski Köy" (*Dewa Kuhun*)¹⁸ olarak adlandırılmakta ve yeni yerleşim alanının güney doğusunda yer almaktadır.¹⁹

2. Yedek Subay Öğretmen Uygulaması Kapsamında Ahmet Say'ın Göriz Köyü'ndeki Öğretmenlik Yılları (1960-63)

2.1. Yedek Subay Öğretmen Uygulaması

Türk Silahlı Kuvvetlerine mensup Millî Birlik Komitesi öncülüğünde gerçekleştirilen 27 Mayıs 1960 Darbesi'yle ülke yönetimi Demokrat Parti Hükümeti'nden devralındı. Millî Birlik Komitesi, yönetimi darbeden bir gün sonra Cemal Gürsel başkanlığında kurulan sivil bir hükümete devretti. Darbeyi

12 Yaşlı, geçkin, kocamış, kemale ermiş ihtiyar için kullanılan tabirdir (Devellioğlu, s. 741; Demir, s. 126).

13 Askerlik dönemine giren erkek, askerlik çağında olup askerlik vazifesini ifa edenler için kullanılan bir tabirdir. Sultan Abdülaziz devrinde kurulan askeri teşkilatta dört yıl muvazaflık ve iki yıl ihtiyat hizmetini ifa etmekte olan kara askerlerine verilen ad. (Devellioğlu, s. 843; Demir, s. 126).

14 Demir, s. 129.

15 Dâhiliye Vekâleti, *Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, Hilal Matbaası, İstanbul 1928, s. 317.

16 İçişleri Bakanlığı, *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, Başbakanlık Devlet Matbaası, C. I, Ankara 1946, s. 427.

17 22 Mayıs 1971 günü saat 18.45'te Bingöl İli ve civarında Richter ölçeğine göre 7.1 şiddetinde bir deprem meydana gelmiştir. Deprem sonucunda 878 can kaybı olup, ağır hasarlı ve yıkık konut sayısı 5386 civarındadır (Halil Şimşek, *Cumhuriyet'ten Sonra Bingöl*, (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Fakültesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1999, s. 10-11)

18 *Dewa Kuhun: Eski Köy (Zazaca)*.

19 Köyün eski ve yeni yerleşim alanının karşılaştırması için bk. *Ek-7*.

gerçekleştiren grubun ülke yönetimine el koyma gerekçelerinden biri de eğitim meselesiydi. Zira dönemin Türkiye'sinde yaşanan problemlerin ve halkın çektiği sıkıntılar, eğitim seviyesinin düşüklüğüne ve toplumun bilerek cahil bırakılmasına bağlanıyordu. Bu sebeple de vakit kaybedilmeden millî eğitim seferberliğinin başlatılması gerekli görülmekteydi. Fakat bunun gerçekleştirilmesi için istenilen miktarda öğretmenin olmaması bu sorunun yeni uygulama ile çözümlenmesini gerektirmekteydi.

Öğretmen ihtiyacını karşılamak için lise ve dengi okullardan mezun olmuş, askerlik çağına gelmiş adayların eğitimci olarak istihdam edilmesi öncelikli adımlardan biri oldu. Yapılan kanunî düzenleme ile lise ve dengi okullardan mezun olan asker adaylar, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kurumlarda öğretmen sıfatıyla iki yıl boyunca hizmet yapacaktı. Bu uygulama, 15 Ekim 1960 tarihinde Resmî Gazete'de ilan edilen çerçeve hükümlerle başlamış oldu. Yedek subay öğretmen uygulamasının amacı, halihazırda yetersiz olan eğitimci ihtiyacını hafifletmek ve özellikle de cehaletin çok daha fazla hissedildiği Anadolu'nun ücra köylerinde okullar açmaktı. Bu yolla bir yandan belli bir eğitim seviyesini tamamlamış olup, askerlik çağına gelmiş bireylere eğitim verme fırsatı sunulurken bir yandan da toplumun eğitim seviyesinin yükseltileceği öngörülmekteydi.²⁰

2.2. Ahmet Say ve Göriz Köyü'ndeki Öğretmenlik Yılları (1960-63)

Cumhuriyetin kuruluş dönemi eğitimcilerimizden matematik öğretmeni ve matematik kitapları yazarı Fazıl Say²¹ ile felsefe öğretmeni Nüzhet Say'ın oğlu olan Ahmet Say, 1935'te İstanbul'da doğdu. Ortaokul ve lise öğreniminin yanı sıra, küçük yaşta özel dersler alarak piyano çalmaya başladı. 1946'da Ferdi Statzer'in isteği üzerine İstanbul Belediye Konservatuvarı'na girdi ve 1945-50 yılları arasında Verda Ün ile piyano, Demirhan Altuğ ile teori ve Raşit Abed ile armoni çalıştı. İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra Almanya'ya gitti. 1954-60 yılları arasında Almanya'da basın-yayın eğitimi aldıktan sonra 1960 yılında Türkiye'ye geri döndü. Ayrıca müzikolog Kurt Köhler'in özendirilmesiyle müzikolojiye ilgisi başladı.²²

20 Aziz Kılıç, "27 Mayıs Darbesinin Eğitim Hayatına Etkileri", *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2 (2020), s. 90, 93,97; a.mlf., *Türkiye'de Askerî Darbelerin Eğitim ve Kültür Hayatı Üzerindeki Etkileri (27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980)*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş 2019, s. 38-40; *T.C. Resmî Gazete*, 15 Ekim 1960, S: 10630, s. 2353-2354.

21 Fazıl ismi Ahmet Say'ın babasının ismi olduğu gibi oğlunun da ismidir. Günümüzde halen sanatını icra etmeye devam eden, uluslararası müzik camiasında bilinen piyanist ve besteci Fazıl Say'ın ismi büyükbabasına atfen verilmiştir.

22 <http://www.ahmetsay.com.tr/cv.htm> (Erişim: 23 Kasım 2021).

Türkiye'ye dönen Ahmet Say, Almanya'daki eğitimi sonrasında aldığı diplomanın denklik sorunu ile karşılaşınca özel Almanca dersleri vererek bir süre meşgul oldu. Ardından 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin başlaması ve bu sürecin mimarı olan Millî Birlik Komitesi'nin uygulamaya koyduğu lise mezunlarının köy öğretmeni olarak görevlendirilmesi projesi kapsamında Eylül 1960'ta Kadıköy Askerlik Şubesi tarafından yedek subay öğretmen sıfatıyla Bingöl'e tayin oldu. Say, bu görevlendirme için "*devlet, beni hiçbir zaman, hiçbir fırsatla böyle sevindirmemişti*" diyerek sevincinin gerekçesini ise şu şekilde ifade etmektedir: "*Hayatta hiç yaşamadığım gerçeklerle, Türkiye'de herhangi bir aydının kolay kolay yaşayamayacağı katı gerçeklerle bir arada olacaktım Bingöl'de! Gittiğim köyün yoksul, eğitimsiz, çaresiz insanlarıyla haşır neşir olacak, onlarla kaynaşacaktım! Çocuklarını okutacaktım. Ne yapıp edip, o çocukların adam olma yolunda ilk adımları atmasını sağlayacaktım*".²³ Bingöl'e ulaştıktan sonra, -27 Mayıs İhtilali sonrası Bingöl'e atanmış olan dönemin valisi Kemalettin Gazezoğlu ve diğer şehir bürokrasisi ile tanışır. Say, Vali Gazezoğlu öncülüğünde yapılan bir eğitim toplantısında Bingöl'ün en ücra ilçesinin en ücra köyünde çalışmak istediğine dair düşüncelerini dile getirmişse de bu isteği geri çevrilmiştir. Vali, merkeze yakın olsa da Göriz Köyü'nün de yoksul bir dağ köyü olduğunu ve kendisinin burada görev yapmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.²⁴

Ahmet Say, 1960 yılının Eylül ayı başlarında Bingöl'e ulaştıktan iki gün sonra görev yerinin belirlenmesi üzerine dönemin Göriz Köyü Muhtarı Zülfü Çalbay, bir aygır vasıtasıyla gelip köylerine atanan ilk öğretmen ile tanışır ve köye ulaşmak üzere yola koyulurlar. Ortalama 3-4 saatlik bir yürüyüşten sonra yaklaşık 18 km mesafeyi kat ederek Göriz Köyü'ne ulaşırlar. Muhtar, öğretmen Ahmet Say'ı köyün ileri gelenlerinden Mehmet Şerif Çalbay'ın yanına götürerek kendisine düşen vazifeyi tamamlar.²⁵

Mehmet Şerif Çalbay'ın evine götürülen Ahmet Say, yabancı olduğu bu yerde kim tarafından, nasıl karşılanacağı hakkında bir fikre sahip değildir. Fakat Say'ın anılarında da belirttiği üzere bu ilk karşılaşma, Mehmet Şerif ile aralarındaki sıkı bir dostluk ilişkisinin temeli olacaktır. Nitekim Say, bu ilk karşılaşmayı: "*...Mehmet Şerif Efendi'nin odasına girdim. Kapıyı açtığım anda, Nasreddin Hoca'nın kendisiyle karşılaşmış gibi oldum. Döşeğinden kalkıp beni buyur etti. Bu sevimli ihtiyarın benim için yerinden fırlamasına şaşırımdım*" diyerek, "*yakasız çizgili mintanı, beline sarılı kuşağı, uzun hırkası ve şalvarıyla*

23 Ahmet Say, *Ağaçlar Çiçekteydi*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011, s. 141-142.

24 Say, s. 143-144.

25 Say, s. 142-145.

bağdaş kurup minderine oturunca, 13. Yüzyılda Nasreddin Hoca'nın evindeymiş gibi oldum. ...köyün en yaşlı, saygın kişisiydi o. Dişek dokunur bir mülkü yoktu. Yoksullaşmış bir ocakzâde, hanedan efendisiydi” diyerek Mehmet Şerif ile tanışmasını tasvir eder. Bu sebeple olmalıdır ki Say'ın kendisi, bu dostluk sürecinin başlangıç aşaması için *“25 yaşındaki bir delikanlının, seksenlik bir Bingöl köylüsüne derin saygı ve sevgisi böyle başladı”* der. Bu dostluk ilişkisi, Mehmet Şerif ile Ahmet Say arasında derin bir muhabbetin temeli olduğu gibi, ileriki zamanlarda Say'ın kaleme alacağı aralarında ödüllü hikâyelerinde olduğu birçok çalışmasına ilham kaynağı olacaktır.²⁶

Göriz Köyü'nde öğretmenlik yapmaya başlayan Ahmet Say, ilk iş olarak köylülerin de katılımıyla bir odanın temizlenerek tadilat edilmesini ve derslik için gerekli olan fiziki koşulların sağlanması için uğraşmıştır. Yaklaşık 25 kişilik bir öğrenci kitlesiyle eğitime başlayan Say'ın fark ettiği ilk husus ise şehirlerde ve köylerde verilen eğitim müfredatının neredeyse aynı olduğuydu. Dolayısıyla şehirde verilen eğitimin yoksul ve şehir medeniyetinden yoksun dağ köylerinde bir karşılığı olmadığını düşünerek, mevcut müfredatın dışına çıkarak eğitim vermeye başlamıştır. Olaya, eğitim sosyolojisi ve psikolojisi açısından bakan Say'a göre, otomobilin gelip geçmediği bir köyde trafik kurallarını öğretmenin hiçbir faydası olmayacaktı. Ya da itfaiye teşkilatından yoksun ve habersiz bir köyde bunu anlatmanın pratikte bir fayda sağlamayacağı farkındaydı. Bu sebeple olmalıdır ki Say bir nevi kendi müfredatını uygulayarak; okuma-yazma, aritmetik, kademeli olarak genel kültür, resim, müzik ve beden sağlığına yönelik eğitim dersleri vermeye başlamıştır. Verdiği eğitimin karşılığını kısa süre içinde almaya başlayan Say'ın belirttiğine göre öğrencilerin tamamı birkaç ay gibi kısa bir sürede okuma-yazmayı öğrenmiş, diğer derslerde de yol kat etmiştir. Say, sadece öğrencilerin değil köydeki yetişkinlerin de eğitimsel anlamda gelişmesine yönelik kurslar düzenleyerek okuma-yazma öğrenmelerini ve şehirde sinema ile tanışmalarını sağlayacak organizasyonlara imza atmıştır.²⁷

Ahmet Say, Göriz Köyü'ne yerleştikten kısa bir sürede sonra burada büyük bir yoksulluğun ve imkânsızlıkların olduğunu fark etmiştir. Bu sebeple de çocukların eğitiminden başka onların kişisel ihtiyaçlarını gidermeyi veya köyde yaşayan yetişkinlerin dertlerine çareler aramayı kendine görev edin-

26 Say, s. 145-147; a. mlf., *Güneşin Savrulduğu Yerden Bingöl Hikâyeleri*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2007; Say'ın görev yaptığı köy ile alakalı diğer yazılarının içeriği için sonraki sayfalarda yer alan **“3. Ahmet Say'ın Göriz Köyü, Mehmed Şerif Çalbay ve Bingöl'ü Konu Edinen Kitap ve Makaleleri (Açıklamalı)”** başlığına bakılabilir.

27 Say, s. 152-157.

miştir. Örneğin; 1960 yılı sonlarına doğru köyde yoğun kar yağışı sonrasında öğrencilerinin çoğunun yalınayak ya da yırtık pabuçlarla okula geldiklerini fark etmesi üzerine derhal arayışlara girmiş ve İstanbul'daki tanıdıkları vasıtasıyla köye 70 çift kara lastiğin bağışlanmasına vesile olmuştur. Böylelikle hem öğrencilerin hem de yetişkinlerin ayakkabı ihtiyacını gidermiştir. Bunun dışında İstanbul'dan Bingöl'e gelirken beraberinde getirmiş olduğu ağrı kesici, ateş düşürücü ve öksürük şurubu, yara merhemi, ishal ve kabızlık gibi rahatsızlıklarda kullanılan tabletler, gazlı ve sargı bezleri, muhtelif pastiller gibi küçük rahatsızlıkları hafifletecek ilaçları kullanarak öğretmenlik mesleğinin yanı sıra köydeki sağlık sorunlarının giderilmesi için çalışan yardımsever bir sıhhiyecisi gibi faaliyet göstermiştir. Dönemin kısıtlı sağlık koşulları ve ulaşım imkânlarının yetersizliği düşünüldüğünde Say'ın gerek öğrenci ve gerekse de köylüler için yaptığı faaliyetler, idealist ve aydın bir cumhuriyet eğitimcisinin fedakarlık derecesini ortaya koymaktadır. Nitekim kendisi de Göriz Köyü'nü kastederek; *"Ben bu evlerde yaşayan yoksul, çaresiz insanların bütün eksikliklerini gidermeyi, bütün aksamaları düzeltmeyi öngörüyordum. Yalnızca çocukların eğitiminden değil, yetişkinlerin de yoksulluk ve yoksunluğunun her türünden sorumlu sayıyordum kendimi. Ama teker teker veya onların topu için elimden geldiğince bir şeyler yapmaya, onlara yardımcı olmaya ahdetmiştim"* demektedir.²⁸

Ahmet Say, sadece görev yaptığı Göriz'de değil kısa sürede isminin duyulması üzerine çevre köylerden de muhtelif sağlık problemleri veya kan davası gibi toplumun genelini ilgilendiren olayların çözümü için davetler almıştır. Örneğin; Göriz Köyü'nün batısında yer alan Aşağı Karaveliyan (Gökçekanat) Köyü'nde genç bir hanımefendinin rahatsızlığı üzerine kendisine başvurulmuştur. Say, bu daveti kırmayıp icabet etmişse de kibar bir dille kendisinin hekim olmadığını ve hastayı muayene etse dahi herhangi bir çözüm üretemeyeceğini anlatmıştır. Bu sebeple teşekküllü bir sağlık kurumunda muayene edilmesini belirttiği hastaya, beraberinde taşıdığı ateş düşürücü tabletler bırakmakla yetinmiştir. Yine Say, Görüz Köyü'nün karşı tarafında yer alan Kur (Dikme) Köyü'nde daha önce meydana gelmiş bir kan davasının bitirilmesi için Mehmet Şerif Çalbay'ın teşvikleriyle katılarak, bölgede toplumsal barışın sağlanmasında rol oynamıştır.²⁹

Ahmet Say, 1960-62 yılları arasında iki yıllık askerlik vazifesinin tamamlanmasına rağmen bir yıl daha Göriz'de kalmıştır. Hatta Bingöl Valiliği'nden sonra Erzincan Valiliği'ne atanmış olan Kemalettin Gazezoğlu'nun kendisini

28 Say, s. 149-150.

29 Say, s. 164-167.

davet etmesi ve Erzincan Halk Eğitim Müdürlüğü kadrosunu kendisine verilebileceğini haber vermesine rağmen Say, bu daveti kibar bir dille geri çevirmişti. Zira bu sıralarda Göriz’de yeni ve daha kullanışlı bir okul inşası için çabalayan Say, bu isteğini gerçekleştirmeden köyden ayrılmak istememiştir. Zorunlu askerlik süreci bitmesine rağmen bir yıl daha Göriz’de çalışan Ahmet Say, işlerini tamamladıktan sonra 1963 yılı sonlarına doğru Erzincan’da halk eğitim uzmanı sıfatıyla göreve başlamıştır. Fakat Erzincan’da istediği çalışma ortamını bulamayan Say, burada geçirmiş olduğu sürece dair rahatsızlığını “... vali beni desteklediği halde, “mütegallibe” diye nitelediğim kasaba çevresinin gerici, çıkarıcı, zorba egemenleri, beni bu kentten kovmak için akla gelen ve gelmeyen her şeyi yaptılar, el attığım her işi kösteklediler. Tam anlamıyla “hayatım kararı”. Bir gün olsun gecem gündüzümlle barışmadı” cümleleriyle aktarmaktadır.³⁰

Ahmet Say, Erzincan’da istediği çalışma ortamını bulamayınca buradaki bir yıllık görevinin sonunda ayrılarak İstanbul’a dönmüştür. İstanbul’da kaldığı süre boyunca yakın çevresine devamlı olarak Göriz Köyü özelinde Bingöl’de yaşadığı deneyimleri anlatır ve bunları yazmanın yollarını arar. Bu durumu paylaştığı yakın arkadaşı Şevki Aşit vakit kaybetmeden Ahmet Say’ı Orhan Kemal ile tanıştıtır. İstanbul’da Yerebatan Sarayı’nın yakınlarındaki bir kahvede Orhan Kemal ile tanışan Say, 1960-63 yılları arasında Bingöl’de yaşadığı deneyim ve gözlemlerini anlattıktan sonra Orhan Kemal kendisine “bunları yazsana” diyerek teşvik eder. Nasıl yazacağını sorması üzerine ise “Bana anlattığın gibi yaz. Düpedüz yaz. Sakın edebiyat yapmaya kalkışma! Süslemeler yapmak için kendini zorlama!” yanıtını alır. Say, yaklaşık iki saatlik bir görüşmeden oluşan bu anısını “Orhan Kemal’den hikâyecilik dersi” olarak tanımlar ve böylelikle yazarlık serüvenine başlar. 1964 yılı sonlarında eski Bingöl Millî Eğitim Müdürü Hayrettin Uysal’ın Ankara Öğretmenler Federasyonu’ndaki yayın müdürlüğü teklifini sevinçle kabul eden Say, başkente yerleşir ve günümüzde de aynı şehirde ikamet etmektedir.³¹

3. Ahmet Say’ın; Göriz Köyü, Mehmed Şerif Çalbay ve Bingöl’ü Konu Edinen Kitap ve Makaleleri (Açıklamalı)

Ahmet Say, 1964 yılı sonlarında Ankara’ya yerleşmesinin akabinde Bingöl’ün Göriz Köyü’nde görev yaptığı 1960-63 yıllarına dair deneyim ve gözlemlerini yazıp yayımlamaya başlar. Bunlar aşağıda kısa açıklamalarıyla

30 Say, s. 171-172; [Yazarı Yok], “Ahmet Say’ın Unutamadığı ‘İnsanoğlu İnsanlar’”, *Evrensel*, 8 Haziran 2016.

31 Say, s. 177-179.

verilmiştir. Ahmet Say'ın bu çalışmanın dışında tutulan eserleri de bulunmaktadır. Özellikle de müzik tarihi ve sanatı ağırlıklı olan bu çalışmalar, araştırmamızın konusu olmadığı için dipnotta verilen künyeler ile yetinilmiştir.³²

3.1. Ahmet Say, “Göriz’li Mehmed Şerif Efendi”, *Yarına Doğru*, S: 17 (Nisan 1976), ss. 11-19.

Ahmet Say, öncelikle görev yaptığı köyde kendisinin en büyük destekçisi ve derin bir dostluk ilişkisi kurduğu Mehmet Şerif Çalbay'ı anlattığı bir hikâye kaleme almıştır. Hikâye genel olarak, Ahmet Say'ın görev yaptığı köye ilk gidişini, Mehmet Şerif Çalbay ile tanışmasını ve köydeki ilk izlenimlerini ele alarak, eğitim sürecinin nasıl başladığını aktarmaktadır.

3.2. Ahmet Say, *Güneşin Savrulduğu Yerden Bingöl Hikâyeleri*, Evrensel Yayınları, İstanbul 2007, 128 s.³³

Bu çalışma, Ahmet Say'ın Bingöl'de görev yaptığı süre içinde gözlemlediği olaylara giriş ile başladıktan sonra *Güneşin Savrulduğu Yerden, Cumo ile Kutey, Kalkınma Yolları, Dinleyelim Dağ Başında Figanı, Görizli Mehmet Şerif Efendi, Cup Etti Bir Balık, Filito Kendini Neden Öldürdü, Arda Kalan ve Sonatçık* adlı 9 ayrı hikaye ile bölgenin sosyal, ekonomik ve coğrafik yapısını anlatmaktadır. Kitabın ilk basımı 1980 yılında Milliyet Yayınlarından, 1988 yılında Can Yayınlarından ve 2007 yılında ise Evrensel Basım Yayın tarafından yapılmıştır. Kitapta yer alan “*Güneşin Savrulduğu Yerden*” adlı hikâye 1970 TRT Sanat Ödülleri Yarışması'nda başarı ödülü; “*Arda Kalan*³⁴” adlı hikâye 1974 Sabahattin Ali Hikâye Yarışması'nda birincilik ödülü ve “*Görizli Mehmet Şerif Efendi*” adlı hikâye ise 1975 Antalya Film Şenliği Hikâye Ödülü'nde mansiyon (şeref) almıştır.

32 Ahmet Say'ın edebiyat ve müzik alanı başta olmak üzere birçok konuda çalışmaları bulunmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır: *Koca Kurt (Roman)*, Milliyet Yayınları 1976; *İpek Halya Ters Binen Kedi (Epik Öykü)*, Dayanışma Yayınları, Ankara 1982; *Mozart (Mozart'ın Anısına)*, (Haz. Ahmet Say), Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2007; *Müzik Nedir? Nasıl Bir Sanattır? (Sanat Kuramı)*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2008; *İnsanoğlu İnsanlar (Anı-Biyografi)*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2016; *Müzik Ansiklopedisi*, C. 1-4, Başkent Yayınevi, Ankara 1992; *The Music Makers in Turkey*, Music Encyclopedia Publications, Ankara 1994; *Müzik Tarihi*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 1995; *Müzik Öğretimi*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 1996; *Müziğin Kitabı*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 2000; *Müzik Sözlüğü*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 2002.

33 Bu kitap, 2013 yılında Evrensel Basım Yayın tarafından *Ca Yo Ke Tij Ti Ra Bena Vila* ismiyle Zazaca'ya çevrilmiştir.

34 Hikâye, ilk olarak “Kara Lastiğin Mutsuzluğu” adıyla yarışmaya katılmıştır. Daha sonra kitap olarak yayımlanma sürecinin ilk basımında “Üç Kişiyi Bir Cizlavet”, ikinci basımında ise “Arda Kalan” şeklinde düzenlenmiştir.

3.3. Ahmet Say, “Bir Dağ Köyünde Üç Yıl”, *Ağaçlar Çiçekteydi (Anı-Biyografi)*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011, ss. 133-174.

Bu çalışma, Ahmet Say’ın çocukluğundan itibaren yaşamını ele aldığı biyografik bir çalışmadan oluşmaktadır. Kitabın “*Bir Dağ Köyünde Üç yıl*” başlığıyla kaleme aldığı bölüm, kendisinin 1960-63 yılları arasında Göriz Köyü’ndeki öğretmenlik yıllarını anlatmaktadır. Bölüm, genel olarak 1960 Darbesi’ne giden yolu ve Ahmet Say’ın Bingöl’e yedek subay öğretmen olarak gidişini, görev yaptığı köy ile birlikte 1960’lı yıllarda Bingöl’ün genel atmosferini anlatmıştır.

3.4. Ahmet Say, “‘Kürt Sorunu’ ve Ben (1)”, *Evrensel*, 18 Kasım 2014; “‘Kürt Sorunu’ ve Ben (2)”, *Evrensel*, 25 Kasım 2014; “‘Kürt Sorunu’ ve Ben (3)”, *Evrensel*, 2 Aralık 2014; “‘Kürt Sorunu’ ve Ben (4)”, *Evrensel*, 9 Aralık 2014; “‘Kürt Sorunu’ ve Ben (5)”, *Evrensel*, 16 Aralık 2014.

Ahmet Say, bir dizi halinde yayımladığı bu yazılarında 2014 yılında dönemin Türk siyaset ve medyasında da geniş bir yer edinen Kürt sorunu ile ilgili düşüncelerini ele almaktadır. Bunu yaparken 1960-63 yılları arasında görev yaptığı Bingöl’deki deneyimlerinden faydalanarak, dönemin toplumsal ve ekonomik yapısı hakkında önemli ip uçları vermektedir. Sosyalist bir aydın olan Say, Göriz Köyü özelinde, Bingöl’deki deneyimlerinden yola çıkarak Türkler ve Kürtler arasındaki ilişkiyi iki farklı halk arasında görülebilecek dostluk ilişkisinin en iyi örneği olarak tarif etmektedir.

3.5. Ahmet Say, “Bingöl Notları (1)”, *Evrensel*, 5 Mayıs 2015; “Bingöl Notları (2)”, *Evrensel*, 12 Mayıs 2015; “Bingöl Notları (3)”, *Evrensel*, 19 Mayıs 2015.

Bu yazılar, Ahmet Say’ın 1963 yılında Bingöl’den ayrılışının ardından 2015 yılında bu şehre yaptığı ilk ziyaretine dair gözlemlerini konu edinmektedir: Göriz Köyü’nde öğretmenlik yaptığı yıllarda öğrencisi olan Sadık Çılgasit ve kızı Saliha Çılgasit tarafından davet edilen Say, yarım asır sonra tekrar Göriz’e gitmiş ve köy ahalisiyle hasret gidermiştir. Say, Bingöl ziyareti sırasında, yakın arkadaşı olan gazeteci ve fotoğraf sanatçısı GÜNGÖR DENİZAŞAN’ın 1962 yılı Bingöl seyahati sırasında Göriz Köyü’nde çekmiş olduğu gündelik yaşama dair fotoğraflardan oluşan bir sergi de düzenlemiştir. Ayrıca Say, geçmişte sıkı bir dostluk ilişkisi kurduğu başta Mehmet Şerif Çalbay olmak üzere irtihâl-i dâr-ı bekâ eyleyen eski dostları için Göriz Köyü Camii’nde Mevlid-i Şerif okutmuş ve köy halkının tamamını kapsayan bir yemek organizasyonu düzenlemiştir.

3.6. Ahmet Say ile: “1960’lı Yıllarda Göriz Köyü Örneğinde Köy Okulları Eğitimi Üzerine Söyleşi...”³⁵.

Bu başlık altında 1960-63 yılları arasında Bingöl’e bağlı Göriz (Çevrim-pınar) Köyü’nde öğretmenlik yapan Ahmet Say ile aradan geçen yarım asır sonra tekrar söyleşi yapılmıştır. Kendisine yönetilen sorular ile yedek subay öğretmen sıfatıyla görev yaptığı Göriz Köyü ve Bingöl ile ilgili deneyim ve gözlemlerinin yanı sıra 1960’lı yılların Türkiye’indeki genel siyasi konjonktürün eğitime olan etkisi irdelenmiştir.

27 Mayıs 1960 İhtilalini gerçekleştiren Millî Birlik Komitesi’nin eğitim politikasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

“27 Mayıs 1960 Devrimi, “Atatürkçü köklere dönüş” amacını taşımıştır. 27 Mayısçı kadro, “Aydınlanma”nın değerini bildiği için, askere gidecek genç aydınların köylerde öğretmen olarak görevlendirilmesinin yolunu açtılar. Benim de içinde bulunduğum bu eğitsel atılıma, “Yedek Subay Öğretmenlik” deniyordu. Ancak bu uygulama birkaç yıl sürdü. “Neden?” dersiniz, Türkiye’de siyasal hayatı biçimlendiren siyasal partiler, 1960 yılında başlatılan bu aydınlanma hareketinin değerini bilmedi. Belki de halkın uyanmasını, aydınlanmasını umursamıyordu onlar...”

Bingöl’e ilk gittiğinizde, genel olarak şehrin eğitim durumu veya eğitim bilinci hakkındaki izlenimleriniz nasıldı?

“Bingöl il merkezindeki durum, görev yaptığım Göriz Köyü’ndeki katı gerçeklik kadar beni ilgilendirmiyordu. 1960 yılında Bingöl kentinin nüfusu on sekiz bindi, yani o zamanlar Bingöl bir kasabaydı. Bu kasabada uygarlık bayrağını dalgalandıran iki önemli kişi vardı: Birincisi, “devrim valisi” denen Kemalettin Gazezoğlu; ikincisi, köy enstitüleri kuşağının öncü eğitimcilerinden olan Bingöl Millî Eğitim Müdürü Hayrettin Uysal’dı. Bu iki değerli aydın, köy öğretmeni olarak iki yıl görev yapacak gençleri elden geldiğince yönlendirmeye çalıştı. Hepsi bu”.

Köy ve kentlerde aynı eğitim kavrayışının, ya da aynı ders programının uygulanmasını doğru bulmadığınızı, “Ağaçlar Çiçekteydi” adlı anılar kitabınızda dile getirmişsiniz. Bunun sakıncaları hakkında bilgi verebilir misiniz?

“Özellikle 1960’lı yıllarda, Türkiye’nin hemen bütün bölgelerinde, “kırsal kesim” ile kentlerin toplumsal yapısı arasında gelişmişlik açısından büyük farklar vardı: Kırsal kesim, bütün yönleriyle daha geriydi. Öyle ki, örneğin kent yaşamında yeri olan itfaiye araçlarını köylüler bilmez, tanımazdı. Bu durumda, hayat bilgisi kitaplarındaki “Yangın” ünitesinde yer alan itfaiye araçlarını “kurtarıcı” olarak göstermek, köyde “kurtarıcı”nın bulunmadığını vurgulamak demektir. Şu konuyu da eklemek gerekir: Kırsal kesimin en geri olduğu bölgeler, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Ana-

35 Söyleşi, 5 Temmuz 2015 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

dolu'ydu. Uygarlık düzeyi açısından Bingöl'ün bir köyü ile örneğin Ege Bölgesinin bir kenti arasındaki fark, gerçekten "uçurum" sözcüğüyle açıklanabilirdi".

Eğitim müfredatı bağlamında ele alırsak 1960'lı yıllarda Millî Eğitim Bakanlığı'nın özellikle de Doğu Anadolu Bölgesi'ne uyguladığı herhangi bir eğitim politikası var mıydı?

"Bu işin içinde bulunan bir insan olarak söyleyeyim: Doğu Anadolu için bir eğitim politikası yoktu. Olmalı mıydı? Bu ayrı sorun...".

Öğretmenlik yaptığınız dönemde Bingöl'de faaliyet gösteren Öğretmenler Derneği'nin işlevini nasıl değerlendiriyorsunuz?

"Öğretmenler Derneği'nin lokali, oldukça geniş bir salondan oluşuyordu. Ortasında küçük ve kötü bir bilardo masası vardı, onun çevresindeki oyun masası ve iskemlelerde ise oturulup konuşulurdu. Bu derneğin işe yarayan bir "faaliyet"ine rastladığımı söyleyemem".

Görev yaptığınız Göriz Köyü okulunda eğitim dili konusunda sıkıntılarınız oldu mu? Bu bağlamda eğitim dilinin Türkçe olmasının olumlu olumsuz neticeleri hakkındaki gözlemlerinizi ve anadilde eğitime bakış açınız nedir?

"Öncelikle bir hümanist olarak ben, anadilde eğitimi doğal, yerinde, gerçekçi ve doğru buluyorum. Ancak, benim Göriz köyünde öğretmenlik yaptığım yıllarda (1960-63) anadilde eğitim hem akla bile gelemez hem de uygulanmasını sağlayacak hiçbir öge, hiçbir donanım ortada yoktu".

Öğretmenlik yaptığınız dönemde genel olarak bölge insanının marjinal değerleri hakkındaki görüşleriniz nelerdir?

"Marjinal değerler'den kastınız, eğer önde gelen değerler ise, bölge insanında 'dinsel' değerler ağır basardı".

Okul dışında, yetişkinlerin eğitimi konusunda çalışmalarınız oldu mu? Ol-duysa olumlu sonuçlar alabildiniz mi?

"Yetişkinlerin eğitimi konusunda tabii ki çalıştım: Öncelikle akşamları gençler için "okuma-yazma kursları" açtım. Köyün hemen bütün delikanlıları okuma yazma öğrendi. Her yönden güvenilir bir insan olarak tanındığım için, köydeki kadınlara da Türkçe ve okuma-yazma kursu açtım. İki gün sürdü bu kadınlar kursu. Köyün ileri gelenleri beni bir görüşmeye çağırarak incitici olmayan bir üslupla ve tahmin edebileceğiniz nedenlerle bu öğretimden vazgeçmemi istediler. Toplumun istemediği bir konuda direnmenin anlamı yoktu".

Eğitimde "yerel değerler" ve "özel yetenek" kavramlarını açıklar mısınız?

"Eğitimde "yerel değerler"i ben şöyle görüyorum: Gerçekten lâik ve demokratik bir toplumdaki eğitim kavrayışında, yerel değerlerden yararlanmak esastır. Ben,

öğrencilerimi yerel halk müzikleri ve halk dansları alanında destekledim; onların bu türküleri topluca söylemesini ve halk danslarını uygulamasını sağladım. Bingöl il merkezinde bu halk müziği ve halk dansları gruplarından oluşan gösterili bir konser vermelerine de öncülük ettim. Halk müziği grubunu ben çalıştırıyor, ben yönetiyordum. "Özel yetenek" kavramı ise bizde şöyle kullanılır: Bir öğrencinin belli bir alanda (matematik, resim, müzik vb.) üstün yetenek sergilemesi. Göriz Köyü'nde, benim öğrencilerim arasında matematikte üstün yeteneği olan Mevlût adlı bir öğrencim vardı. Mevlût, yetim ve öksüzdü. Komşulardan Derdey adlı bir kadın ona hâmilik yapardı. 2015 yılının nisan ayında Göriz'e gittiğimde Mevlût'u sordum. "Köyün çobanı" dediler. Fazla söze gerek yok..."

"Ağaçlar Çiçektydi" başlıklı anılar kitabınızda, "Bingöl'de yüksek lisans" başlığı altında Bingöl'e gidişinizi ve oradaki yaşam serüveninizi bir nevi akademik basamak olarak değerlendirmişsiniz. Bingöl'de geçirmiş olduğunuz süreç (1960-63) daha sonraki hayatınızı nasıl etkiledi?

"Bingöl öncesinde, 1954-60 yılları arasında ben Almanya'da gazetecilik öğrenimi gördüm. 2. Dünya Savaşı sonrasında Alman gençliğinin bir kısmı, üniversitelerde "Sosyalist Öğrenciler Birliği" adı altında örgütlenmişti. Ben de bu örgütün hareketli bir üyesiydim. Sosyalizmin ezilen insanlara, dolayısıyla insanlığa sağlayacağı yararları inanmıştım. Ancak, bendeki bu teorik-ideolojik benimsemenin pratikte (uygulamada) hiçbir karşılığı yoktu. Bu karşılığı Göriz Köyü insanlarında bulduğumu söyleyebilirim. Yaşadığım gerçekte onlar, çok açık bir şekilde "ezilen" insanlardı. Bu gerçeği ben, onlarla iç içe yaşayarak öğrendim. Vurgulayarak açıklamalıyım ki, benim gözümde sosyalist teori ve ideoloji, Göriz'de solduğum gündelik pratikle yaşam buldu".

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yarısında birçok Doğu vilayeti gibi Bingöl'de de kısıtlı imkânlar ve buna bağlı olarak toplumun genelini ilgilendiren sorunlar bulunmaktaydı. Bunların başında ise yetersiz öğretmene bağlı olarak eğitim alanındaki aksaklıklar gelmekteydi. Özellikle de Bingöl gibi henüz vilayet olmuş küçük idari birimlerde bu aksaklıklar çok daha fazla belirgindi. Nitekim Bingöl'de neredeyse yarım asırlık bir süre zarfında kesintisiz eğitime geçilememiş ve 1957'li yıllara gelinceye kadar şehirde lise eğitimi başlatılmamıştı.

27 Mayıs 1960 Darbesi ile yönetime el koymak suretiyle Demokrat Parti Hükûmeti'nden yönetimi devralan Millî Birlik Komitesi'nin başlattığı yeni bir düzenleme olan *yedek subay öğretmen* uygulaması, Anadolu'nun öğretmeni olmayan ücra yerlerinde (özellikle köylerde) eğitim seferberliği baş-

latmayı amaçlamaktaydı. Bu uygulama çerçevesinde İstanbul'dan Bingöl'e tayin olan Ahmet Say, şehre ulaştıktan iki gün sonra dönemin Bingöl Valisi Kemalettin Gazezoğlu tarafından Bingöl'ün merkez köylerinden Göriz'e görevlendirilmiştir.

Say'ın öğretmenlik yapacağı köyde daha önce herhangi bir eğitim süreci başlatılamadığından, eğitimin verilebileceği fiziki koşullar dahi bulunmamaktaydı. İstanbullu öğretmen ilk iş olarak köyün ileri gelenlerinden Mehmet Şerif Çalbay ve diğer köy sakinlerinin de katılımıyla kullanılmayan yıkık-dökük bir odayı tamir ederek derslik oluşturmuştur. Böylece Eylül 1960'ta eğitimle ilk kez tanışan Göriz Köyü'ndeki çocukların ekseriyeti ana dilleri olan Zazaca dışında lisan bilmediği için, bir yandan bunların Türkçe dil öğretimi bir yandan da müfredat eğitimi uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat öğretmen Say, eğitimin ilk zamanlarından itibaren şehir merkezlerinde yürütülen eğitim müfredatının köylerde uygulanmasının bir fayda sağlamayacağını düşünerek, pratikte karşılığı olan okuma-yazma, matematik, genel kültür, sağlık bilgisi ve müzik alanlarında eğitim vermeye yoğunlaşmıştır.

Ahmet Say'ın gözlemleri ışığında 1960'lı yılların Göriz Köyü koşulları incelendiğinde burada yoksulluğun ve kısıtlı imkânların hakim olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda sadece çocukların değil yetişkinlerin de eğitim ile tanıştırılması ve kültürel aktivitelere katılması gerektiğini düşünen Say, yetişkinlere okuma-yazma kursları, halk dansları ve şehir merkezinde düzenlediği sinema gibi organizasyonlara katılmalarını sağlayarak söz konusu köyün eğitim ve kültür tarihinde önemli adımlar atmıştır. Say, öğrencilerin eğitiminin yanı sıra yoksulluk içinde yaşayan köylülerin muhtelif sağlık problemlerine de yardımcı olmaya çalışmıştır. Temin edilebilen ilaçların köye ulaştırılmasını sağlaması, okuma-yazma bilmeyen yetişkin köy sakinlerine verdiği eğitim veya öğrencilerin ayakkabı, boya, defter, kalem vb. kişisel ihtiyaçlarını kendi maaşından karşılayarak fedakar bir eğitimci portresi çizmiştir. Kısaca köyün geneli ile sıcak bir ilişki ve dostluk ağı kuran Say, köylünün misafirperverliği ve yardımseverliğine karşılık elinden geldiğince küçükten-büyüğe tüm köylüye yardımcı olmaya ve hayatlarına dokunmaya çalışmıştır.

Türkiye'de sosyalist bir aydın olarak tanınan Ahmet Say, 1960 Darbesi'yle hayata geçirilen yedek subay öğretmen uygulamasını büyük bir sevinçle karşılamıştır. Zira bu görev, Say'ın savunduğu fikirlerin toplumsal alandaki karşılığını anlama fırsatı doğurmuştur. Nitekim kendisiyle yapılan söyleşi metninde de vurguladığı "*sosyalist teori ve ideoloji, Göriz'de solduğum gündelik*

pratikte yaşam buldu” cümlesiyle sosyalizme dair okuduğu veya savunduğu fikirlerin karşılığına Göriz’deki günlük yaşantısında uygulamalı olarak şahit olmuştur.

Say, 1960’lı yıllarda Türkiye’nin birçok kırsal alanı gibi yoksulluk ve kısıtlı imkânların olduğu Göriz Köyü’nde yaşayan insanlar ile beraber yaşama fırsatı bulmuştur. Çocukların eğitiminde etkili bir rol oynamayı başaran bu öğretmen, çevresindekilerin dertlerine çareler aramayı, kısaca insanların hayatlarını kolaylaştıracak dokunuşlar peşinde koşmuştur. Aynı zamanda köylüler ile beraber sıcak ilişkiler kurmayı ve yabancı olduğu köy yaşantısına uyum sağlamayı da başarmıştır. Sosyalist bir entelektüel olan Say’ın yaşama dair fikirleri ile 3 yıl hayat sürdüğü köyün muhafazakar ve dînî yerel değerleri karşılaştırıldığında birbirinden farklı iki profilin insanî değerler etrafında sıcak ilişkiler kurduğunu göstermektedir.

Ahmet Say, 1963 yılında Göriz Köyü’nden ayrıldıktan sonra 2015 yılında öğrencisi Sadık Çılgasit’in daveti üzerine Bingöl ziyaretini gerçekleştirmiştir. Aradan geçen yarım asırlık zaman diliminde kaleme aldığı yazılarında bu köyü anlatarak dönemin hayat koşullarına, ekonomik ve sosyal yapısına ışık tutmuştur. Ayrıca 1962 yılında kendisi Göriz’de öğretmen iken ziyaretine gelen yakın arkadaşı gazeteci ve fotoğraf sanatçısı Güngör Deniztaşan’ın çektiği ve 1960’lı yılların Göriz Köyü’nün gündelik yaşamına dair birçok ipucu barındıran fotoğrafları günümüze taşıyarak sergilemesi dönemin bir panoramasını yansıtmıştır. Dolayısıyla bu manada Say’ın Göriz’e dair gözlemlerini yazması ve fotoğraflaması, tarihsel hafızanın sonraki kuşaklara hem yazılı hem de görsel olarak aktarılmasında köprü görevi görmüştür.

Sonuç olarak; yedek subay öğretmen uygulaması örneğine Say’ın Göriz Köyü’nde görev yaptığı süre boyunca vatandaşlarla yakın ilişkiler kurarak şehir ve köy arasında kopuk olan kültürel bağlantıyı kurmayı başardığı görülmektedir. Halkın kültürel aktivitelere katılmalarını destekleyerek köy yaşamına bir canlılık getirdiği söylenebilir. Her ne kadar yedek subay öğretmen uygulamasıyla ülke genelinde arzulanan eğitim-öğretim seviyesine ulaşamamışsa da, Ahmet Say kişisel becerisiyle köy halkının eğitime bakışını olumlu yönde etkileyebilmiştir.

Kaynakça

- AŞGIN, Sait, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
- Dâhiliye Vekâleti, *Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, Hilal Matbaası, İstanbul 1928.
- DEMİR, Abdullah, "XIX. Yüzyılda Zazaların Nüfusu ve Demografik Yapısı", *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, ss. 105-145.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.
- GÜL, Ebru, *Basına Göre Bingöl'de Basın Siyasi Hayat, (1960-1985)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.
- İçişleri Bakanlığı, *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, Başbakanlık Devlet Matbaası, C. I, Ankara 1946.
- KILIÇ, Aziz, "27 Mayıs Darbesinin Eğitim Hayatına Etkileri", *Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2 (2020), ss. 89-110.
- KILIÇ, Aziz, *Türkiye'de Askerî Darbelerin Eğitim ve Kültür Hayatı Üzerindeki Etkileri (27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980)*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş 2019.
- SAY, Ahmet, *Ağaçlar Çiçekteydi*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011.
- SAY, Ahmet, *Güneşin Savrulduğu Yerden Bingöl Hikâyeleri*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2007.
- SÖYLEMEZ, M. Mahfuz-DEMİR, Abdullah, *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakcur Livası Nüfus ve İskân*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl 2010.
- ŞANLI, Ömer, "Bingöl'ün İlkokulu Kiği'da Açılmış", *Bingöl*, 30 Ocak 2020.
- ŞİMŞEK, Halil, *Cumhuriyet'ten Sonra Bingöl*, (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Fakültesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1999.
- T.C. Resmî Gazete*, 15 Ekim 1960, S: 10630.
- T.C. Resmî Gazete*, 15 Ocak 1957, S: 9509.
- T.C. Resmî Gazete*, 27 Kânunuevvel 1944, S: 5890.
- T.C. Resmî Gazete*, 4 Kânunusani 1936, S: 3197.
- TUNCEL, Metin, "Bingöl", *TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, C. VI, İstanbul 1992, ss. 183-184.
- [Yazarı Yok], "Ahmet Say'ın Unutamadığı 'İnsanoğlu İnsanlar'", *Evrensel*, 8 Haziran 2016.
- <http://www.ahmetsay.com.tr/cv.htm> (Erişim: 23 Kasım 2021).
- <http://www.nisanyanmap.com> (Erişim: 10 Kasım 2021).
- <https://www.sanattanyansimolar.com> (Erişim: 20 Aralık 2021).

Ek-2: 1961 yılı Bingöl Kültürel etkinliklerden bir açık oturum.

Soldan sağa sırasıyla: Bir öğretmen, Bingöl Millî Eğitim Müdürü Hayrettin Uysal, bir öğretmen, Bingöl'de yerel gazeteci Mehmet Aydar, teknik tarım teknisyeni Vahap Erdoğan, **Ahmet Say**, Avukat Zeynel Abidin Yurtsever, Halk Eğitim Müdürü Ekrem Güven (1961).

Kaynak: Ahmet Say Özel Fotoğraf Arşivi (1961).

Ek-3: Göriz Köyü Öğretmeni Ahmet Say (sağda) ve köyün ileri gelenlerinden Mehmet Şerif Çalbay (solda) derme çatma bir yayla (Mazre Yaylası) evinin kapısında otururlarken (Haziran, 1962).

Kaynak: Ahmet Say Özel Fotoğraf Arşivi; **Fotoğraf:** Güngör Denizaşan (1962).

Ek-4: Köy Öğretmeni Ahmet Say (sağ başta), öğrencilerini yerel halk oyunları çalıştırırken (1962).

Kaynak: Ahmet Say Özel Fotoğraf Arşivi; **Fotoğraf:** Güngör Deniztaşan (1962).

Ek-5: Köy okulları gezisi sırasında Bingöl Millî Eğitim Müdürü Hayrettin Uysal ile Öğretmen Ahmet Say arka geçmeye çalışan bir öküz arabasını seyrederken (Haziran, 1962).

Kaynak: Ahmet Say Özel Fotoğraf Arşivi; **Fotoğraf:** Güngör Deniztaşan (1962).

Ek-6: Öğretmen Ahmet Say ve Göriz Köyü sakinleri (Haziran, 1962).

Kaynak: Ahmet Say Özel Fotoğraf Arşivi; **Fotoğraf:** Güngör Denizaşan (1962).

Ek-7: Göriz (Çevrimpınar) Köyü'nün uzaktan görünümü. Günümüzde harabe bir durumda çember içindeki belirli alan ise Ahmet Say'ın öğretmenlik yaptığı 1960-63 yılları arasında, yaklaşık 25 haneli Göriz Köyü'nün yerleşim sınırlarını çizmektedir.³⁶

Kaynak: Ahmet Çaparlar (2015).

36 Göriz (Çevrimpınar) Köyü'nün yerleşimi, 1971 yılında meydana gelen Bingöl Depremi'ne kadar çemberle belirlenmiş alan ile sınırlıydı. Deprem sonrası bu alanın kullanılamaz hale gelmesiyle köy ahalisi, şu an ki köyün yerleşim alanında devletin yaptığı barakalara yerleştirilmiştir. 1971 yılında inşa edilen barakalar, 1 Mayıs 2003 Bingöl Depremi'nde büyük hasar görmesi üzerine yine devlet tarafından yıkılmış ve aynı yıl içerisinde yerlerine daha modern konutlar inşa edilmiştir.

Ek-8: Ahmet Say'ın 2015 yılında Bingöl'de düzenlediği Göriz Köyü'nün 1960-63 yıllar arasındaki gündelik yaşantısına dair fotoğraf sergisinden bir görüntü.

Kaynak: <https://www.sanattanyansimolar.com/yazarlar/ahmet-say/bingol-de-ne-isim-vardi/597/>(Erişim: 20 Aralık 2021).

BİNGÖL ARAŞTIRMALARI

DERGİSİ

THE JOURNAL OF BINGOL STUDIES

Cilt 8, Sayı 1, Güz 2021

ISSN: 1309-369X

e-ISSN: 2757-8070